

รูปแบบพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน : สีสันของมิติวัฒนธรรม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศุภภรณ์ ดิษฐพันธ์ และ
นายวินัย วรวัตร

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๐

คำนำ

พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ในเมืองไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เป็นการจัดการแสดงโบราณวัตถุในเรื่องของศิลปกรรมของชนชั้นสูง และมุ่งเน้นรูปแบบของการจัดแสดงให้สวยงาม จึงค่อนข้างจะเป็นการให้ความรู้ที่ไม่ประติดประต่อ ไม่สามารถนำมาเชื่อมต่อให้เกิดความเข้าใจสอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบันนี้ได้

"พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน" เป็นความพยายามก้าวหนึ่งที่น่าปรารถนาจะแสดงให้เห็นถึงความหมายและคุณค่าของการดำเนินชีวิต และความภูมิปัญญาของชาวชนบท นั่นคือคุณค่าของการอยู่อย่างชาญฉลาด สามารถเลือกสรรวัตถุที่หาได้จากธรรมชาติรอบตัวมาใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ได้ การนำชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านมาเป็นสื่อเพื่อใช้อธิบายถึงคุณค่าการอยู่ร่วมกันนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นที่เป็นการเสริมสร้างความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้านให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

งานวิจัยเรื่อง "รูปแบบพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน : สีสันของมิติวัฒนธรรม" นี้จะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของคนในแต่ละสังคมแต่ละท้องถิ่นแต่ละภูมิภาคได้รู้จักตนเอง เกิดความภาคภูมิใจในศิลปะวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่นของตน อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นคนต่างท้องถิ่นได้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ถึงความเป็นมาของวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นอย่างถูกต้อง

คณะผู้วิจัย ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยในครั้งนี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยชิ้นนี้จะเอื้อประโยชน์ต่อผู้สนใจงานด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน ตลอดจนนิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศุภกรณ์ ดิษฐพันธ์
หัวหน้าโครงการวิจัย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
พิพิธภัณฑท์คืออะไร	1
ความหมายของคำว่านิทรรศการ	4
ระบบทางสัญจร	5
สถานที่จัด	7
ผู้ชม ความสำคัญของการวางแผนเกี่ยวกับผู้ชม	8
ประเภทของผู้ชม	8
การวางแผนในการจัดพิพิธภัณฑท์	9
การวางแผนเกี่ยวกับสิ่งแสดง	10
การวางแผนเกี่ยวกับสถานที่	11
เทคนิคการจัดแสดง	12
หลักการในการสื่อหรือสิ่งของที่นำมาจัดแสดง	13
วัฒนธรรม	
ความหมายของวัฒนธรรม	15
องค์ประกอบของวัฒนธรรม	16
ลักษณะของวัฒนธรรม	17
การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม	18
อิทธิพลของวัฒนธรรม	19
ประเพณี	20
ประเพณีไทย	21
ประเพณีสำคัญบางประการของไทย	23
ศาสนา	
วิวัฒนาการของศาสนา	24
ที่มาของศาสนา	26
ความหมายของศาสนา	27
องค์ประกอบของศาสนา	28
สาเหตุของการมีศาสนา	29

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
อิทธิพลของศาสนา	29
ศาสนากับสังคมไทย	30
แนวโน้มของวัฒนธรรมพื้นบ้านและการสืบเนื่อง	
สภาพการณ์และปัญหาทั่วไปทางสังคมวัฒนธรรม	33
เครื่องใช้ในการจับ ดัก กัก ปลา	40
พาหนะ	42
เครื่องใช้อันเนื่องด้วยพิธีกรรมและระบบความเชื่อ	43
เครื่องดนตรี – เครื่องเล่นดนตรี	45
เครื่องใช้เบ็ดเตล็ด	47
จังหวัดนครปฐม	49
จังหวัดราชบุรี	62
พิพิธภัณฑ์บ้านม่วง : แหล่งอารยธรรมมอญ	71
จังหวัดเพชรบุรี	87
สกุลช่างเพชรบุรี	89
พระนครคีรี	100
พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน	108
บทสรุป	112

รูปแบบพิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน : สีสันของมิติวัฒนธรรม

พิพิธภัณฑ์คืออะไร

ตราบนานนับพันปี พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่เก็บสะสมวัตถุต่าง ๆ ทั้งจากมนุษย์ โดยมีบทบาทภาระหน้าที่ตามที่ได้ตกลงกันไว้ 3 ประการ คือ สงวนรักษาสีงของในอดีตและปัจจุบัน เพื่ออนาคต ศึกษาสีงของต่าง ๆ ที่ได้สีงไว้ ตลอดจนใช้ประโยชน์จากสีงของเหล่านี้ รังสรรค์องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมให้แก่บุคคลทั่วไป

เป็นที่กล่าวกันว่า พิพิธภัณฑ์ของรัฐส่วนใหญ่มักมีรูปลักษณะแบบตะวันตก เริ่มตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 17 โดยเฉพาะชาวตะวันตกเองก็ได้ชื่อว่าเป็นนักสะสมเก็บของล้ำค่า ๆ เช่น เครื่องราชูปโภค และเครื่องราชพัสดุ ซึ่งเป็นรากฐานของพิพิธภัณฑ์ปัจจุบัน ซึ่งนักโบราณคดีได้ชี้แนะไว้ว่าวัดต่าง ๆ ก็เป็นที่เก็บของท้องถิ่นและของต่างถิ่น เป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ ในความหมายของการสงวนรักษาวัตถุ และรังสรรค์องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมจากสีงของเหล่านี้ให้แก่บุคคลทั่วไป เมื่อวัดเก็บสะสมต้นฉบับโบราณ เครื่องประกอบพิธีทางศาสนา และศิลปวัตถุโบราณ รวมไปถึงสีงของและวัตถุในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อคนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตตลอดจนสังคมและศิลปวัฒนธรรมที่ผ่านมา

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

ในประเทศไทยมีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เก็บรักษาสีงของซึ่งได้มาจากการบริจาค และขอรับจากคนในท้องถิ่นเปรียบเสมือน บ้านหลอมโลหะ ลูกหลานของผู้ที่เข้ามาอยู่ในท้องถิ่น ยังอำพรางเผ่าพันธุ์และเชื้อชาติของตนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้คนหลายกลุ่ม เริ่มหันกลับคืนสู่รากเหง้าของตนเอง ด้วยการมุ่งเน้นความสนใจไปที่มรดกวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์แห่งชาติพันธุ์แทนการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมอย่างที่เคยเป็นมา ด้วยเหตุนี้พิพิธภัณฑ์และศูนย์วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของชนหลากหลายวัฒนธรรมประกอบกันขึ้น นับวันก็แต่จะทวีจำนวนขึ้น ดังนั้น จึงมีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 3 หัวข้อใหญ่ ๆ ได้แก่

1. พิพิธภัณฑ์ที่เกี่ยวกับกลุ่มชนเฉพาะ
- ก) จัดตั้งขึ้นโดยประชาชนกลุ่มนั้น ๆ นำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สังคมความเป็นอยู่
- ข) จัดตั้งโดยกลุ่มวัฒนธรรมกระแสหลัก ได้แก่ ลูกหลาน นำเสนอศิลปวัตถุและเรื่องราวของวัฒนธรรม

2. พิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับเรื่องราวเฉพาะถิ่น
3. พิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับมนุษย์โลก (Pacific Heritage Museum)
- ก) พิพิธภัณฑ์ชาติวงศ์วรรณนา/โบราณคดี (University Museum)
- ข) พิพิธภัณฑ์ศิลปะและหัตถกรรมพื้นบ้าน

พิพิธภัณฑ์ประเภทที่เกี่ยวกับมนุษย์โลกมักจะจัดขึ้นโดยกลุ่มที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม

กระแสหลัก

ส่วนพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทยส่วนใหญ่ในปัจจุบัน จัดตั้งขึ้นโดยบุคคลภายนอกและในท้องถิ่นที่เห็นคุณค่าของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อปลุกฝังค่านิยมแห่งความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และเพื่อเสริมสร้างพลังให้กับวัฒนธรรมหมู่บ้าน เพื่อเก็บรักษาวัตถุโบราณ และสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งเพื่อจัดแสดงผลวัตถุแบบนั้นมักตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านของเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ

โดยปกติแล้วศิลปะและหัตถกรรมของหมู่บ้านไทย มีวัตถุประสงค์ดั้งเดิมในการผลิตเพียงเพื่อใช้ภายในหมู่บ้านการพัฒนาหัตถกรรมเหล่านี้เพื่อขายเริ่มขึ้นจากการยุ้งสงเสริมของพ่อค้า ซึ่งขายเครื่องอุปโภคให้กับคนภายนอก ในระยะแรกเริ่มผลิตภณฑ์มีคุณภาพสูงมาก ต่อมาตกต่ำลงจากรสนิยมของนักท่องเที่ยว นักสะสมและพ่อค้าทำให้มีการละเลิกถึงสิ่งที่ดีงามในอดีตจึงมีการฐานเท่าเทียมผลิตหัตถกรรมเลียนแบบดั้งเดิมขึ้น มีการย้อมสีแบบธรรมชาติด้วยความร่วมมือของหลายฝ่าย มีการฟื้นฟูประยุกต์วัสดุหลายชนิด โดยช่างฝีมือเอง เป็นต้นว่า ช่างปั้นหม้อ ฟื้นฟูการปั้นหม้อแบบประเพณี

แต่อย่างไรก็ตามพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้น ประสบปัญหาอยู่หลายด้าน นอกเหนือไปจากการเน้นจุดสนใจสำหรับนักท่องเที่ยวให้ เข้ามาเยี่ยมชมหมู่บ้านแล้วมีปัญหาคือเงินที่นับว่าร้ายแรง คือ เรื่องเงินทุน ซึ่งได้มาจํานวนน้อย จากงบประมาณหมู่บ้านที่ต้องกระจายออกไปให้กับโครงการอื่น ๆ ด้วยงานพิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่มีบุคลากรเพียงหนึ่งหรือสองคน ซึ่งโดยพื้นฐานมิได้เรียนงานด้านพิพิธภัณฑ์มาโดยตรง อย่างไรก็ตาม ปัญหาในเรื่องบุคลากรนี้แก้ไขได้โดยส่งเข้าโครงการฝึกอบรมสำหรับคนพื้นถิ่น ในวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย

ส่วนที่รุนแรงที่สุดจากจุดยืนของการจัดเก็บในพิพิธภัณฑ์พื้นถิ่น คือว่า วัตถุที่ดีที่สุดและเก่าที่สุด ไม่ได้อยู่ที่พิพิธภัณฑ์ ซึ่งเป็นปัญหายุ่งยาก ด้วยเหตุผลที่ว่าวัฒนธรรมวัตถุในยุคต้น ๆ อาจสูญหายไปได้จากถิ่นเดิม ถ้าไม่มีการรักษาไว้ในถิ่นนั้น วัตถุสิ่งของเหล่านี้ได้มาอย่างถูกต้องชอบธรรมในรูปแบบของการจัดซื้อหรือยกให้เป็นของขวัญหรือดำเนินการตามขบวนการชุดค้นทางโบราณคดีที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ก็มีของบางอย่างที่ได้มาโดยไม่ต้องตามทำนองคลองธรรม เช่น ชื้อจากเอกชนผู้ไม่มีสิทธิ์ที่จะขายสิ่งเหล่านี้เลย

ความหมายของคำว่านิทรรศการ¹

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้นสามารถนำเอาหลักการของการจัดนิทรรศการมาใช้ได้ จึงมีผู้ถามว่านิทรรศการคืออะไร ดังนั้น จึงจะต้องขยายคำว่า นิทรรศการเสียก่อน เพราะการจัดพิพิธภัณฑ์นั้น จะต้องเป็นที่มีการจัดแสดงซึ่งถือว่าการจัดนิทรรศการอย่างหนึ่ง แต่เป็นการจัดแสดงทางวัฒนธรรม

นิทรรศการ คือ การแสดงงานให้ชม อาจจะมีผู้บรรยายให้ฟังหรือไม่ต้องมีก็ได้ การแสดงอาจจะแสดงนอกอาคาร หรือในอาคารก็ได้ ซึ่งจะประกอบด้วยของจริง สิ่งจำลอง ภาพถ่ายและแผนภูมิสิ่งของต่าง ๆ ที่จะนำออกมาแสดง แต่ในการจัดเตรียมจะต้องจัดอย่างมีระเบียบเรียบร้อย ดูง่ายและคำนึงถึงความแจ่มชัด รวมทั้งก่อให้เกิดความรู้ ช่วยให้ผู้ชมมีความเข้าใจข้อมูล (INFORMATION) โดยใช้ข้อความสั้น ๆ อธิบายประกอบ ซึ่งควรจะมีควมน่าดูน่าชมด้วย

การจัดนิทรรศการมีจุดมุ่งหมาย ดังนี้คือ

1. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความสนใจให้แก่ผู้ชมได้อย่างมีสมาธิ บางครั้งผู้ชมอาจมีความคิดสับสนในใจหลายสิ่ง ๆ พร้อมกัน ในเวลาเดียวกัน แต่การจัดนิทรรศการนี้จะช่วยให้ผู้ชมเกิดสมาธิ นิทรรศการสามารถดึงความสนใจเฉพาะเรื่องได้เป็นอย่างดี
2. สามารถที่จะจัดแสดงเค้าโครงเรื่อง อันเป็นพื้นฐานของความคิดได้ เพราะการจัดนิทรรศการช่วยให้มองเห็นภาพและเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น
3. รวบรวมความคิดที่เป็นนามธรรม นำไปสู่ความคิดที่เป็นรูปธรรม
4. ส่งเสริมการแสดงออกและให้ความรู้ความเข้าใจ หากนักเรียนมีโอกาสจัดนิทรรศการเอง จะได้แสดงความรู้ความเข้าใจนั้นให้กว้างขวางถือเป็นการเรียนอย่างหนึ่งได้

นิทรรศการในโครงการสามารถแบ่งการจัดได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. นิทรรศการถาวร (PERMANENT EXHIBITION)

เป็นการจัดนิทรรศการเรื่องราวที่เกิดขึ้นแน่นอนแล้ว เช่น เรื่องราว รูปภาพต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ การตั้งแสดงนี้จะจัดแสดงให้ประชาชนชมเป็นเวลานาน ผู้ชมอาจมาชมและศึกษาได้ตลอดไป ดังเช่น ภาพเขียนที่แสดงในหอศิลป์แห่งชาติ ศิลปโบราณวัตถุ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สัตว์ทะเลที่บางแสน ฯลฯ

¹ วัฒนธรรม : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, "ความหมายของคำว่านิทรรศการ", การจัดนิทรรศการ, กรุงเทพฯ : กลีนแก้ว, เมษายน 2526, หน้า 7 - 19

2. นิทรรศการชั่วคราว (TEMPORARY EXHIBITION)

เป็นการจัดแสดงชั่วคราวที่ทำราว 2 อาทิตย์ ถึง 1 เดือน อาจจัดตั้งแสดงในสถานที่ที่จัดนิทรรศการแบบถาวรก็ได้ เป็นต้นว่าจัดสถานที่เป็นสัดส่วนอยู่ในพิพิธภัณฑ์ ดังเช่น มีศิลปินที่สำคัญทางพิพิธภัณฑ์อาจจัดสถานที่แสดงเป็นพิเศษ โดยเฉพาะเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศที่ให้ความรู้และน่าสนใจให้ประชาชนได้รับทราบ

นอกจากวิธีการจัดประเภทของนิทรรศการแล้ว ในการจัดยังแบ่งสถานที่ว่าจะจัดที่ไหน

1. นิทรรศการในร่ม (INDOOR EXHIBITION) เป็นการจัดภายในอาคาร และเพื่อความเหมาะสม นิทรรศการจะช่วยให้การเรียนการสอนอาจจะมีการจัดหุ่นจำลอง หรือการจัดแสดงประกอบเสียงบรรยายได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงสภาพอากาศ การจัดนิทรรศการสถานที่เช่นนี้ มักเป็น หัวเรื่องใหญ่ ๆ จะต้องจัดแสดงไปตามลำดับตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบ และเพื่อที่จะให้ผู้ชมจำนวนมากได้เข้าชมโดยสะดวกทั่วถึงโดยไม่เบียดเสียดยัดเยียดหรือแออัด

2. นิทรรศการกลางแจ้ง (OUTDOOR EXHIBITION) เป็นการจัดนิทรรศการที่ใหญ่โต มีผู้ร่วมจัดจากหน่วยงาน องค์กรธุรกิจหลายสาขา มีจุดมุ่งหมายให้ประชาชนจำนวนมาก ได้มีโอกาสชม อาจจัดในบริเวณที่กว้าง ๆ เช่น สนามหลวง วงศ์วานรมย์ สวนลุมพินี หรือที่สนามในมหาวิทยาลัย โรงเรียน หรือที่สาธารณะที่กว้างพอที่จะมีต้นไม้ ฝ่าใบ หรือปลูกสร้างศาลาชั่วคราว เพื่อจัดนิทรรศการ แต่อย่างไรก็ตามก็ตาม การจัดแสดงทางวัฒนธรรมนั้นอาจใช้สภาพที่แท้จริง ส่วนใดส่วนหนึ่งมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมได้

ระบบทางสัญจร²

1. การสัญจรภายในห้องจัดแสดง มีความสำคัญมากในการออกแบบ คือ เพื่อความสะดวกสบายในการเดินชมการแสดง แผนวงจรดี ผู้คนก็สนใจ แต่ถ้าผู้ชมงานแสดงยาวกวนไปมา จะทำให้ผู้ชมเกิดอาการเหนื่อย เมื่อยล้า เป็นปัญหาใหญ่อีกอย่างหนึ่ง ในจัดการนิทรรศการสำหรับพิพิธภัณฑ์

2. หลักการจัดเส้นทางสัญจรที่คำนึงถึงผู้ชมเป็นหลักใหญ่ ในการจัดแสดงเส้นทางแบบไม่แน่นอน ถ้าไม่กำหนดเส้นทางที่แน่นอน โอกาสที่ผู้ชมจะชมงานไม่ทั่วถึงจึงมีมากขึ้น จะต้องจัดให้มีสื่อที่ดี ที่จะดึงดูดให้ผู้ชมให้ดูโดยตลอด โดยธรรมชาติแล้ว ผู้ชมมักเลือกทางเอง จะเปลี่ยนทางเดิน

² เป็รื่อง กุฎท. "ระบบสัญจร", เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 11 - 15

ทางโดยอัตโนมัติ เนื่องจากเดินตามความเคยชินกัน เดินเวียนขวาไปซ้ายเป็นส่วนใหญ่ ในการจัดเส้นทางสัญจรในแนวทางนี้ จะต้องคำนึงผู้ชม 2 ส่วนต่อไปนี้.-

2.1 ความต้องการของผู้ชมส่วนใหญ่

2.2 ความต้องการของผู้ชมส่วนน้อย

สำหรับความต้องการของผู้ชมส่วนใหญ่ คือ การแสดงที่จัดไว้อย่างเป็นระเบียบ ซึ่งช่วยลดความสับสน และความต้องการของผู้ชมส่วนน้อย คือ จะต้องจัดตั้งดูความสนใจผู้ชมทั้ง 2 กลุ่มนี้มีผลต่อการจัดเส้นทางสัญจร โดยใช้หลักการจัดด้วยการใช้บริเวณรอบนอกสำหรับผู้ชมส่วนใหญ่ และส่วนใดจัดเป็นบริเวณปฐมนิเทศก่อนเข้าชมนิทรรศการ สำหรับผู้ชมส่วนน้อยหรือผู้ที่สนใจเป็นพิเศษให้อ่านบทความผู้ชมที่ไม่มีอะไรเป็นพิเศษก็เดินผ่านไปอย่างรวดเร็ว

ถ้าเป็นห้องที่ไม่มีบริเวณปฐมนิเทศก่อนเข้าชมนิทรรศการ เพื่อคนส่วนน้อยก็ควรจัดเอาไว้ทางด้านซ้ายของห้องแสดง (ตามความเคยชินผู้ชม)

3. การกำหนดเส้นทางสัญจรในห้องแสดง เพื่อบังคับผู้ชมให้สัญจรในทิศทางที่กำหนด เพื่อสะดวกในการลำดับเนื้อเรื่องและให้ข่าวสาร

4. มีการจัดสิ่งแสดงที่ดึงดูดผู้ชม ตลอดเส้นทางทางการจัดแสดง

5. มีการแบ่งส่วนของห้องนิทรรศการสำหรับผู้ชมส่วนใหญ่ ประเภทส่วนน้อยที่ต้องการศึกษาอย่างละเอียด

6. มีการจัดที่สำหรับพักเหนื่อย พักสายตา หรือคลายความเครียด ได้แก่ที่นั่งพักหรือถ้าเป็นนิทรรศการใหญ่ ๆ ก็ควรมีสถูที่จำหน่ายเครื่องดื่ม มีการจัดต้นไม้ ในกรณีนี้ควรจัดให้ผู้ชมมีความรู้สึกสบายเต็มที่ อาจใช้เป็นที่นั่งสนทนาหรือถกเถียงระหว่างผู้ชมเอง เกี่ยวกับสิ่งแสดงก็ได้

พื้นที่ในการจัดแสดงและการสัญจร

ควรมีพื้นที่ให้ผู้ชมเคลื่อนไหวไปมาได้โดยสะดวก ไม่เกิดความเบียดเสียดกัน สำหรับการจัดแสดง

การจัดแสดงในส่วนมุมห้อง จะต้องเว้นพื้นที่ตรงมุมห้องไว้อย่างน้อย 1.00 เมตร เพื่อหลีกเลี่ยงความแออัดบริเวณมุม

การจัดแสดงที่วางผังไม่ดี ทำให้เกิดพื้นที่ด้านหลังตู้ที่อยู่นอกสายตา อาจเกิดการโจรกรรมได้

การจัดแสดงที่ดี สามารถมองเห็นพื้นที่จัดแสดงได้ทั่ว ไม่เกิดมุมที่ลับตา

สถานที่จัด³

การจัดพิธีกรรมที่นั่น ผู้จัดและสถาปนิก ควรวางแผนร่วมกัน เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องมีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง มิฉะนั้น การจัดพิธีกรรม จะล้มเหลวได้ง่าย สิ่งสำคัญที่สุดของการจัด คือ มีเวลาเตรียมการวางแผน การเตรียมสถานที่ควรคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

1. ความมากน้อยของเรื่องที่จัด และวัสดุที่จะนำออกแสดง
2. จำนวนผู้เข้าชม ผู้จัดต้องประมาณได้ว่า จะมีผู้เข้าชมมากน้อยแค่ไหน
3. ความเหมาะสมกับเรื่องราวที่จัด ควรจะให้เหมาะสมกับเวลาสถานที่
4. ความสะดวกของผู้เข้าชม ผู้จัดต้องคำนึงด้วยว่าผู้ชมจะเข้าทางไหน การเดินชม

ไม่ควรให้ผู้ชมเดินสวนทางกัน ควรให้เดินเข้าออกคนละทาง ทั้งนี้สุดแล้วแต่เรื่องราวที่จะแสดงว่าจะให้จบในรูปแบบไหน เพราะบางครั้งสิ่งที่จบอาจจะทวนกลับมาที่ตอนต้นก็ได้ สิ่งเหล่านี้ผู้จัดต้องใช้สามัญสำนึกคิดจัดทำให้ตรงตามจุดประสงค์ ดังได้กล่าวมาแล้ว

5. แสงสว่าง แสงเป็นสิ่งสำคัญในการจัด ผู้ชมจะเพลิดเพลินจะให้ความสนใจมากน้อยก็อยู่กับสิ่งนี้ ถ้าแสงสว่างไม่เพียงพอ ผู้ชมก็อาจเบื่อได้ง่าย หรือถ้าแสงจ้าไปก็ทำให้ปวดสายตา สิ่งที่จะแสดงและต้องการให้ผู้ชมพินิจพิจารณา ก็ควรมีแสงสว่างพอเหมาะ

การจัดพิธีกรรมที่นั่น ส่วนมากประสบปัญหาที่เกิดจากการให้แสงไม่ดี เพราะไม่ได้คิดเรื่องนี้ไว้ในแผนล่วงหน้า ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้ออกแบบไม่ได้ควบคุมเรื่องแสงสว่างในสภาวะแวดล้อม ได้ทันท่วงที ศัตรูสำคัญของการควบคุมแสงสว่าง คือ แสงแดด แสงจากดวงอาทิตย์ เดี่ยวก็สว่างมาก สว่างน้อย แสงมาก แสงน้อย เปลี่ยนอยู่เสมอ ทำให้น้ำหนักสีเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้น นิทรรศการ ควรจัดไว้ในที่มืดชิดโดยปราศจากหน้าต่าง โดยเฉพาะเมื่อต้องการผลบางอย่างจากการใช้แสงเข้าช่วย เช่น การใช้แสงสีส่องเพื่อให้เกิดเป็นสีนั้นเฉพาะจุด

การให้แสงมีข้อพิจารณาเป็นหลักการเช่นเดียวกับส่วนประกอบอย่างอื่นของการจัดนิทรรศการคือ การให้แสงที่ถูกต้อง ควรเป็นไปเพื่อส่งเสริม เน้น ประดับบรรยากาศ หรือ อย่างน้อยก็ช่วยให้คนดูรู้เรื่องราวได้ ไม่ใช่มาดึงความสนใจไปที่การสนนแสงสี ไม่ว่าวัตถุนั้นจะเป็นเครื่องจักร หรืออื่น ๆ

แสงสว่างในห้องจัดพิธีกรรม ควรจะเป็นแสงสว่างที่ให้ความสว่างทั่วไปที่สว่างอย่างเพียงพอ ควรจะมีไฟเรียงเป็นระยะ ที่ให้ความสว่างเพียงพอแก่การดู แต่ถ้าภาพที่ติด เป็นภาพสี การส่องด้วยไฟสีจะทำให้สีของภาพผิดไป จึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องใช้ไฟสี ใช้ไฟสีขาวก็เพียงพอ

³ วัธมนะ รุทธะวิภาต, "สถานที่จัด" .การจัดนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : กัลป์แก้ว, เมษายน 2536, หน้า 21-22

การแสดงที่เรื่องราว อาจใช้แสงในลักษณะต่าง ๆ ตามสภาพของเรื่องราว จะทำให้ผู้ชมมีความรู้สึกว้า บรรยากาศเปลี่ยนไปในบางครั้งบางคราว เรื่องนี้ควรจะได้คิดและเลือกใช้อย่างพิถีพิถัน ที่จะให้นิทรรศการที่จัดขึ้นได้รับการเน้นหรือปรากฏชัดแก่ผู้ชม ไฟส่องเน้นบนเพดาน จะสามารถหันไปทิศทางใดก็ได้ตามต้องการ

งานที่มีช่วงเวลาถึงกลางคืน การเล่นสีแสงและเปลี่ยนสีสน ส่องไปยังวัตถุที่ใช้จัดทำได้ สนุก แสงสามารถสร้างบรรยากาศ ควบคุมลักษณะของพื้นผิวต่าง ๆ ควบคุมได้แม้กระทั่งในเรื่องความสูงของเพดาน และขนาดของบริเวณเนื้อที่ แสงเปลี่ยนได้ เคลื่อนได้ ทำให้เกิดเป็นประกายได้ หรือช่วยให้เกิดความเร็วแสงที่พื้นผิวได้ สีของแสงสามารถสร้างอารมณ์ และทำให้ผู้ชมยอมรับแนวความคิด และสิ่งที่เสนอให้ชมได้โดยง่าย

ผู้ชม ความสำคัญของการวางแผนเกี่ยวกับผู้ชม⁴

การสื่อสารไม่ว่าในรูปแบบใด จะได้ผลดีหรือไม่ย่อมต้องอาศัยการวิเคราะห์ประชากรที่เป็นเป้าหมายของสารนั้นอย่างรอบคอบ เพราะจะต้องจัดสารให้สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาของการรับรู้ และหลักจิตวิทยาสังคมของกลุ่มผู้รับสารซึ่งมีอยู่ต่าง ๆ กัน การออกแบบการจัดพิธีกรรมนั้น จะต้องออกให้ผู้ชมที่เป็นเป้าหมายรับรู้ได้ถูกต้องและง่าย ในด้านจิตวิทยาสังคม สิ่งที่จะจัดจะต้องสอดคล้องกับอารมณ์ ความรู้สึก ความต้องการของผู้ชม จึงจะได้ผลดี

ดังนั้น การวางแผนงานจึงต้องคำนึงถึงผู้ชม และถือว่าเป็นขั้นเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดอันดับแรก เพราะการคำนึงถึงส่วนประกอบของผู้ชม และทัศนคติความรู้สึกนึกคิดของเขา จะเป็นเครื่องพิจารณาว่าคุณสมบัติ คุณภาพ และการนำเสนอของพิธีกรรมนั้น

พิธีกรรมที่ดีจะต้องพิจารณากันหลายทาง ความสำเร็จของนิทรรศการในพิธีกรรมที่มีได้อยู่ที่จำนวนคนที่มาชม พิธีกรรมที่ได้ผลที่สุด ไม่จำเป็นต้องเป็นสถานที่ที่มีคนดูมากที่สุดเสมอไป แต่อยู่ที่การถ่ายทอดความรู้สึกแรงเร้า ความบันเทิงใจหรือให้ความรู้แก่ผู้ชมได้มากที่สุด

ประเภทของผู้ชม⁵

ในการจัดพิธีกรรมที่พื้นบ้านนั้น ประเภทของผู้เข้าชมคงไม่แตกต่างจากการจัดพิธีกรรมอื่น ๆ มาแสดง ดังนั้น จึงสามารถจัดประเภทของผู้ชมได้ดังนี้.-

⁴ เปรื่อง กุญพ. "ผู้ชม". เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 14-16

⁵ เปรื่อง กุญพ. "ประเภทของผู้ชม". เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 91-93

1. ประชาชนทั่วไป นิยมเข้าชมนิทรรศการในเวลาวันหยุดสุดสัปดาห์ หรือวันหยุดงาน ความต้องการของคนกลุ่มนี้ คือ ต้องการความเพลิดเพลิน และชมของที่แปลกใหม่
2. นักท่องเที่ยว ส่วนใหญ่เข้าชมวัฒนธรรมคาเฟ่ไม่ใช่วันหยุด
3. นักวิชาการ และนักปราชญ์ ผู้เข้าประเภทนี้มีไม่มาก โดยมีความประสงค์เพื่อคว้าข้อมูล เพื่อศึกษาวิจัยข้อมูล ไม่ได้สนใจเทคนิคการจัดแสดง
4. นักเรียน นักศึกษา ผู้เข้าชมประเภทนี้มีมาก และมีความต้องการบริการมากกว่าประเภทอื่น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการเรียนรู้เรื่องราวที่จัดแสดง การจัดแสดงที่มีคำบรรยายมีประโยชน์มากสำหรับคนกลุ่มนี้

การวางแผนในการจัดพิพิธภัณฑสถาน⁶

การสื่อสารไม่ว่าในรูปแบบใดจะได้ผลดีหรือไม่ ย่อมต้องอาศัยการวิเคราะห์ประชากรที่เป็นเป้าหมายของสื่อนั้นอย่างรอบคอบ เพราะจะต้องจัดสรรให้สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาของการรับรู้ และหลักจิตวิทยาสังคม ของกลุ่มผู้รับสาร ซึ่งมีอยู่ต่างกัน การวางแผนสำหรับการจัดพิพิธภัณฑสถานจะต้องบอกให้ผู้ชมที่เป็นเป้าหมายรับรู้ได้ถูกต้องและง่ายในด้านจิตวิทยาสังคมสิ่งที่จะจัดต้องสอดคล้องกับอารมณ์ ความรู้สึก และความต้องการของผู้ชมจึงจะได้ผลดี

การจัดพิพิธภัณฑสถานที่จะต้องพิจารณากันหลายทาง ความสำเร็จของนิทรรศการมิได้อยู่ที่จำนวนผู้เข้าชม แต่อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานนั้นสามารถถ่ายทอดความรู้สึก แรงเร้า ให้ความรู้ ความบันเทิงใจแก่ผู้ชมได้มากที่สุดหรือไม่

สิ่งที่ควรนำมาพิจารณาเกี่ยวกับผู้ชมพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านก็คือ

1. องค์ประกอบของผู้ชม คือ อายุ เพศ การศึกษา ระดับสติปัญญาและประเภทที่เหมาะสมกับพิพิธภัณฑสถานนั้น ๆ ซึ่งพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านไม่ควรกำหนดระดับการศึกษาไว้สูงนัก
2. ระยะเวลา ถ้าคิดว่าผู้ชมโดยเฉลี่ยไม่อาจจับสาระสำคัญจากการชมเพียงครั้งเดียวได้ ก็ควรวางแผนเรื่องเวลาหรือลดขนาดของนิทรรศการลงหรืออาจเพิ่มคู่มือแนะนำ
3. เฉลี่ยเวลาที่ใช้ในการชม ผู้วางแผนต้องพยายามทุกอย่างที่จะประมาณการให้ดี และใกล้เคียงที่สุดเท่าที่จะทำได้เกี่ยวกับขนาดของกลุ่มระดับสติปัญญา ทักษะสติ และเวลาที่จัดให้สำหรับการชมของกลุ่มผู้ชมที่คาดหวังไว้ จึงอาจกล่าวได้ว่าผู้ชมเป็นตัวตัดสินที่สำคัญ

⁶ พงษ์ศักดิ์ ประจักษ์ศิลป์. "แผนการในการจัดนิทรรศการ". การออกแบบสื่อหรือนิทรรศการ. กรุงเทพมหานคร, 2535, หน้า 5 - 25

ในการจัดการแสดงสำหรับพิพิธภัณฑ์นั้นจะจัดในเรื่องใดก็ได้แทบทุกเรื่อง แต่หากจะ
ได้ผลดีหรือไม่ ผู้จัดจะต้องคำนึงถึงสิ่งต่าง ๆ ดังนี้.-

1. จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของงาน ผู้จัดควรจะต้องทราบว่า จะจัดอะไรให้ใครดู
เรื่องอะไรที่กลุ่มเป้าหมายสนใจ ต้องการให้รู้อะไรบ้าง

2. การเสนอเนื้อหา เนื้อหาที่ดีไม่ได้หมายถึงต้องเป็นเนื้อหาที่คนคุ้นเคยหรือสามารถ
ให้ความรู้และสื่อสารได้ และไม่ได้หมายความว่าจำเป็นต้องให้สอดคล้องกับรสนิยมในสังคมเสมอไป แต่
หมายถึงว่าเนื้อหานั้นอาจนำมาแสดงได้อย่างเหมาะสมและสามารถกระตุ้นหรือเร้าใจนำความพอใจ
หรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ชมที่เป้าหมายได้อย่างดี

3. ข้อความและคำบรรยาย การจัดพิพิธภัณฑ์ที่เต็มไปด้วยข้อความและคำบรรยายมัก
ทำให้น่าเบื่อ ยุ่งสมอง เนื่องจากผู้จัดมักจะเสนอให้มากเพราะเห็นความสำคัญไปหมด แทนที่จะเลือก
เอาแต่สิ่งดีและสำคัญที่สุดมาแสดง หรือเลือกที่เข้าใจโดยไม่ต้องบรรยายมาก การจัดแสดงที่เต็มไปด้วย
การอ่านมักไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะผู้ชมอาจเหนื่อยล้าหมดอารมณ์กับการอ่าน อีกประการหนึ่ง
ผู้ชมจำนวนมากจะต้องเคลื่อนที่และจะอ่านข้อความได้จำนวนจำกัดเท่านั้น ทำให้ผู้ชมส่วนใหญ่จะกลับ
ไปพร้อมกับความสับสนมากกว่าความรู้แจ้ง ดังนั้น ข้อความที่มากมาย ยืดเยื้อนอกจากจะไม่ได้
ประโยชน์อะไรมากยังจะทำให้เบื่อ และเป็นการทำลายบรรยากาศของการแสดงอีกด้วย

การวางแผนเกี่ยวกับสิ่งแสดง⁷

1. ความเหมาะสมของสื่อ สิ่งของต่าง ๆ ที่จะนำมาแสดง ไม่ว่าจะเป็นสื่อ แฉงตั้ง
แสดงตลอดจนฐานตั้งแสดงควรได้ผ่านการพิจารณาในด้านคุณสมบัติบางประการเสียก่อน เพื่อ
นิทรรศการได้ผลดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นหุ่นจำลอง ที่ต้องการแสดงอาคาร สถานที่ ดิกรามบ้านช่อง หรือวิธี
การจัด หรือตกแต่งบางสิ่งบางอย่างที่น่าจริงมาแสดงไม่ได้ หรือรูปภาพ นับเป็นการเลือกวัตถุที่จะนำ
มาแสดงที่ประหยัดที่สุด แต่ควรจะได้ภาพที่ถ่ายคมชัดและสื่อความหมายได้มาก

สิ่งดังกล่าว นับว่าได้ให้ประโยชน์มาก ทั้งนี้ แล้วแต่ความสะดวกและจุดมุ่งหมายของ
เรื่องหุ่นจำลอง อาจจะทำให้ข้อมูลแก่ผู้ดูได้ดีกว่าของจริง เพราะสามารถเน้นได้ดีกว่าอีกทั้งยังเก็บรักษาได้
คงทนถาวรกว่าของจริง

การแสดงบางอย่าง จำเป็นต้องแสดงแผนภูมิ แผ่นป้ายสถิติ เพราะให้คำอธิบายดีกว่า
ถ่ายรูป ทั้งยังไม่สิ้นเปลืองและเสียเวลานานในการทำความเข้าใจด้วย

⁷ พยุงศักดิ์ ประจุศิลป์, "แผนการในการจัดนิทรรศการ," การออกแบบสำหรับนิทรรศการ, กรุงเทพมหานคร, 2535, หน้า 8 - 12

การใช้ของจริงในการจัดนิทรรศการ สิ่งเหล่านี้ผู้จัดนิทรรศการควรใช้ดุลยพินิจของตัวเอง และตัดสินใจจะใช้แบบไหนจึงจะเหมาะสม เช่น การใช้ของจริงมาเป็นเครื่องมือสื่อความหมายได้ดีที่สุด ผู้ชมจะทราบถึงรูปร่าง ขนาด เสียง น้ำหนัก ผิด กลิ่น การจัดแสดงจะวางบนโต๊ะ บนบอร์ดของที่แสดงไม่จำเป็นต้องมีมาก แต่มีความสำคัญพอที่จะแสดงได้ และไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ

2. แฉ่งตั้งแสดงมักนิยมใช้แฉ่งตั้งแสดงสำหรับติดสื่อแสดงประเภท 2 มิติ เช่น ภาพถ่าย แผนภูมิ แผนสถิติ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะนอกจากใช้ประโยชน์สำหรับติดสื่อแสดงแล้ว แฉ่งตั้งแสดงที่ดียังเป็นสื่อแสดงที่ช่วยส่งเสริม หรือเพิ่มคุณค่าให้แก่การแสดงอีกด้วย การออกแบบแฉ่งตั้งแสดงควรคำนึงถึงความสวยงามและประโยชน์ใช้สอย ความมั่นคง แข็งแรง การทรงตัวมีความสูงพอเหมาะ หรืออยู่ในระดับสายตาซึ่งง่ายต่อการมอง การประกอบและติดตั้งควรทำได้ง่าย และสะดวก

3. ฐานตั้งแสดง ใช้สำหรับวางสื่อประเภท 3 มิติ ฐานตั้งแสดงมีความสำคัญ เช่นเดียวกับแฉ่งตั้งแสดง ฐานตั้งแสดงที่สวยงามย่อมให้คุณค่ากับสื่อแสดงและนิทรรศการความมั่นคงแข็งแรงของฐานตั้งแสดง และต้องสามารถรับน้ำหนักของสื่อแสดงนั้น ๆ ได้ดี มีความสูงพอเหมาะ ไม่สูงเกินไปจนต้องแหงนคอดู หรือต่ำมากจนต้องก้มลงดู สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีผลต่อผู้ชมนิทรรศการมาก ข้อควรพิจารณาในการออกแบบแฉ่งตั้งแสดง และฐานตั้งแสดง นอกจากสวยงาม และประโยชน์ใช้สอยแล้ว ต้องคำนึงถึงเรื่องระยะเวลาของการใช้งาน เงินทุน งบประมาณ ซึ่งมีผลต่อการออกแบบเหมือนกัน

4. ป้ายประกอบการแสดง ความมุ่งหมายของการเขียนป้ายก็คือ การให้เรื่องราวที่ย่นย่อที่สุดแต่ได้ความสมบูรณ์ที่สุดเป็นการอธิบายเรื่องของวัตถุ (Interpretation) แก่ผู้เข้าชม ซึ่งจะมีอยู่หลายประเภท บางประเภทต้องการรายละเอียดอย่างมาก บางประเภท เช่น ประชาชนทั่วไป หรือนักท่องเที่ยวไม่สนใจเรื่องรายละเอียด เพียงแต่ให้ทราบว่า คืออะไร กว้าง ๆ เท่านั้น แต่ป้ายต่าง ๆ นั้นควรมีลักษณะเด่นและเห็นได้ชัดมีป้ายนำเรื่องป้ายบรรยายและป้ายประจำวัตถุ

การวางแผนเกี่ยวกับสถานที่^๘

อาคารหรือสถานที่ที่จะจัดแสดงพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านควรพิจารณาขนาดและเนื้อที่ให้มีความเหมาะสมกับจำนวนผู้ชม จำนวนวัสดุ และเนื้อหาที่จะแสดง นอกจากนั้นยังต้องคำนึงถึงความสะดวกของผู้เข้าชม การถ่ายเทอากาศ ตลอดจนแสง สิ่งเหล่านี้จะต้องวางแผนให้รอบคอบ นอกจากนั้นยังจะต้องแสดงให้เห็นถึงความสำคัญต่อการจัดแสดงอีกด้วย เนื่องจากจะแสดงเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ

^๘ พยุงศักดิ์ กระจุกศิลป์, "แผนการในการจัดนิทรรศการ," การออกแบบสำหรับนิทรรศการ, กรุงเทพมหานคร, 2535.

นอกจากนั้นสถานที่ที่จะจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไม่ใช่สถานที่เก็บวัสดุ และเนื้อหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นสถานที่ที่มีขนาดและเนื้อหาที่เหมาะสมเพียงพอกับวัสดุ และเนื้อหาที่จะจัดแสดงอย่างสมบูรณ์ สามารถให้ผู้ชม ชมได้อย่างสะดวก

เทคนิคการจัดแสดง⁹

1. เทคนิคการจัดแสดงให้ความรู้ เรียกว่า การจัดแสดงให้เกิดปัญญา ให้คำบรรยาย ภาพถ่าย แผนที่ แผนที่ แผนที่ หรือองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ได้เรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องการแสดงนั้น ๆ พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ นอกจากประเภทศิลปะแล้ว จะใช้การจัดแสดงเพื่อให้ความรู้เป็นหลักสำคัญ เทคนิคของการใช้ องค์ประกอบเพื่อคำบรรยายให้ทราบเรื่องราว มีวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้ภาพถ่ายขนาดใหญ่มากเป็นพื้นหลัง ใช้ศิลปะทางกราฟฟิค สำคัญอยู่ที่องค์ประกอบนี้ ได้แก่ การจัดแสดงเครื่องมือ มนุษย์ยุคหิน แร่ เครื่องจักร วัตถุทางวิทยาศาสตร์

2. เทคนิคการจัดแสดงตามสภาพธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นพิพิธภัณฑ์สถานประวัติศาสตร์- ชาติธรรมชาติ โดยใช้เทคนิคการจัดฉากละคร (Diorama) หลักการสำคัญคือ จัดแสดงให้เหมือนจริงตามธรรมชาติมากที่สุด การใช้วิธีการจัดกลุ่มที่มีอยู่นั้น มีทั้งขนาดจริง และขนาดย่อ และต้องการแสดงข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง ละเอียดประณีตเหมือนจริงมากที่สุด ซึ่งจะต้องศึกษาชีวิตสัตว์ จิตวิทยา ความเป็นอยู่ของสัตว์แต่ละชนิดที่จะแสดง รวมทั้งความเป็นอยู่สภาพแวดล้อม

3. เทคนิคการจัดแสดงตามภาพความเป็นจริง นิยมเป็นพวกพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เรียกว่า Period Room Technique เช่น บ้านประวัติศาสตร์ บ้านบุคคลสำคัญ ในบ้าน แต่ละห้อง เคยอยู่ในสภาพใด ก็คงเอาไว้ไว้อย่างนั้น จะทำให้ผู้ชมเพลิดเพลิน เรียนรู้ได้ง่าย โดยไม่ต้องมี คำบรรยายที่ยืดยาว

4. เทคนิคการจัดแสดงแบบกดปุ่ม สำหรับเยาวชน นิยมให้เด็กได้ใช้ประสามสัมผัสทั้งหมดโดยไม่ใช้เพียงตาดู อาจใช้หู มีกดปุ่มหรือหมุนก็ได้ หลักการนี้ได้พิจารณาความต้องการทางจิต วิทยาของเด็กที่ไม่สามารถอยู่หนึ่งได้ ซึ่งธรรมชาติของเด็กต้องการจับต้อง และได้ฟังเสียง ก็จะตื่นเต้น สนใจ และสนุกสนาน

เทคนิคการกดปุ่มนี้จะต้องระมัดระวังความพอเหมาะพอดี เพื่อให้คล้อยตามวัตถุ ประสงค์เร้าความสนใจ ได้ใช้ประสาทอื่นนอกจากตา ถ้าใช้การกดปุ่มมากเกินไป จะผิดวัตถุประสงค์ คือ มีความสนุกสนานไม่ได้เรียนรู้อะไร การจัดแสดงโดยอาศัยเทคนิคทางโสตทัศนมีความสำคัญมาก

⁹ เบื้อง ฤกษ์. 'เทคนิคการจัดแสดง'. เทคนิคพิพิธภัณฑ์. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 11 - 22

พิพิธภัณฑ์ได้อาศัยเครื่องเสียง เครื่องแสงประกอบการจัดแสดง อย่างแพร่หลาย สำหรับเสียงและกลิ่น ก็อาจใช้อย่างเหมาะสมและดัดแปลงปรับปรุงอยู่เสมอ ที่สำคัญคือจะใช้เทคนิคใดก็ต้องมีวัตถุประสงค์ที่แน่ชัด และเข้าใจในหลักการของเทคนิควิธี การใช้เทคนิคนี้อาจไม่มีความจำเป็น

หลักการในการสื่อหรือสิ่งของที่นำมาจัดแสดง¹⁰

เมื่อได้เตรียมการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน โดยการเลือกเนื้อเรื่อง ตรวจสอบรายการสิ่งของที่จะแสดงกำหนดรายละเอียดและเลือกสถานที่ที่จะดำเนินการให้เหมาะสมแล้ว จึงเริ่มปฏิบัติโดยยึด

หลักต่อไปนี้

1. เลือกวัตถุที่จะนำมาแสดง วัตถุดังกล่าวนี้ได้แก่

- วัสดุของใช้จริงที่รวบรวมได้จากท้องถิ่น
- หุ่นจำลอง ที่ต้องการแสดงอาคาร สถานที่ที่ศึกษามบ้านของ หรือวิธีการจัดหรือ

ตกแต่งบางสิ่งบางอย่างที่นำของจริงมาแสดงไม่ได้

- รูปภาพ นับเป็นการเลือกวัตถุที่จะนำมาแสดงที่ประหยัดที่สุด แต่ควรจะได้ภาพที่ถ่ายคม ชัดเจนและสื่อความหมายได้มาก

สิ่งดังกล่าวนี้ช่วยให้ประโยชน์มาก ทั้งนี้ แล้วแต่ความสะดวก และจุดมุ่งหมายของเรื่อง

- การแสดงบางอย่าง เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจ แผนผังการบริหารงานของหน่วยงานเหล่านี้จำเป็นต้องแสดงเป็นแผนภูมิ แผนป้าย แผ่นสถิติ เพราะให้คำอธิบายดีกว่ารูปถ่าย ทั้งยังไม่สิ้นเปลืองและเสียเวลานานในการทำความเข้าใจด้วย

- การใช้ของจริงในการจัดนิทรรศการ สิ่งเหล่านี้ผู้จัดนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์ควรใช้ดุลยพินิจของตัวเอง และตัดสินใจจะใช้แบบไหนจึงจะเหมาะสม เช่น การใช้ของจริงมาเป็นเครื่องมือสื่อความหมายได้ดีที่สุด ผู้ชมจะทราบถึงรูปร่าง ขนาด เสียง น้ำหนัก ผิว กลิ่น การจัดแสดงจะวางบนโต๊ะบนบอร์ด ของที่แสดงไม่จำเป็นต้องมีมาก แต่มีความหมายสำคัญพอที่จะแสดงได้ และไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ

อย่างไรก็ตามการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทยนั้น จากหลักการที่ได้กล่าวใช้นั้น อาจจะไม่สามารถแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและสังคมของท้องถิ่นได้ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทยจึงจำเป็นต้องแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบ ลักษณะของสังคมวัฒนธรรมไทยในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้ดีเสียก่อนทั้งในเรื่องของความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้ในการจัด

¹⁰ วัลลภะ จุฑะวิภาต, "นิทรรศการเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ", การจัดนิทรรศการ, กรุงเทพฯ : ดลิ้นแเก้ว, เมษายน 2536.

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน มิใช่การสะสมวัตถุและสิ่งของเพียงอย่างเดียวโดยมิได้แสดงให้เห็นถึงชีวิตวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิมในอดีต ซึ่งจะขอไล่ลำดับไปตั้งแต่จังหวัดนครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรี ดินแดนที่ได้กล่าวมานี้เป็นท้องถิ่นที่มีวัฒนธรรมและชีวิตความเป็นอยู่ที่สมควรแก่การอนุรักษ์ ซึ่งการอนุรักษ์นั้นอาจเป็นรูปแบบหนึ่งของพิพิธภัณฑ์สังคมที่แสดงให้เห็นตัววัฒนธรรมและความเป็นอยู่ในท้องถิ่นได้ และเมื่อกล่าวถึงชุมชนแล้วคงจะหนีไม่พ้นการกล่าวถึงวัฒนธรรมและศาสนาที่มีอยู่ในชีวิตของสังคมไทยทุกระดับและโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสำคัญอย่างมากในวิถีชีวิตของสังคมพื้นบ้าน

วัฒนธรรม

ความหมายของวัฒนธรรม

มีนักเขียนหลายท่านได้จำกัดคำว่า วัฒนธรรมไว้คล้าย ๆ กัน เช่น Taylor กล่าวว่า เป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อนประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามารถอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม Broom และ Zelznick อธิบายว่าวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ประเพณี และความชำนาญที่คนเราได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม¹ ส่วน Bierstedt, Meehan และ Samuelson กล่าวว่า วัฒนธรรมคือ ส่วนทั้งหมดอันซับซ้อนประกอบด้วยทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาคิดและทำในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม²

ปกติแล้ว คำว่าวัฒนธรรมมักจะใช้พูดกันเป็นประจำ เพราะคนที่มีวัฒนธรรมกับคนที่ไม่มีนั้นต่างกัน โดยบุคคลจะต้องประพฤติตนให้เหมาะสมตามสภาพของสังคม และวัฒนธรรมก็เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์ มนุษย์จะเป็นผู้สร้างหะนูบารุง ถ่ายทอดและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวกันที่มีวัฒนธรรม คือ มีวิธีการเรียนรู้รับช่วงสืบต่อกันมาได้และสร้างสรรค์เพิ่มเติม การที่มนุษย์สามารถสร้างวัฒนธรรมได้ดี ก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายและจิตใจเป็นพิเศษเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวง และสิ่งนี้เองทำให้มนุษย์แตกต่างกับสัตว์เพราะวัฒนธรรมทำให้คนเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม มีท่านผู้รู้อธิบายคำวัฒนธรรมไว้มากมาย (หลังจากคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรม ของ Taylor) แต่คำอธิบายของ Taylor มีผู้อยอมรับกันมาก Taylor กล่าวว่า วัฒนธรรมทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เพราะเรามีภาษา มีสถาบันต่าง ๆ มีศีลธรรม มีจารีตประเพณี มีการถ่ายทอดเพิ่มพูน สืบต่อกันมา และมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัย เราสามารถอธิบายความหมายของพฤติกรรมต่าง ๆ และสิ่งต่าง ๆ ด้วยการบอกเล่าหรือประดิษฐ์ขึ้นเป็นสัญลักษณ์

คำว่า "วัฒนธรรม" ตามที่กล่าวมาเป็นคำสมาสระหว่างภาษาบาลีกับสันสกฤต เพราะคำว่า "วัฒน" มาจากคำบาลีว่า "วตฺถน" ซึ่งแปลว่า เจริญ ออกงาม

ส่วนคำว่า "ธรรม" มาจากภาษาสันสกฤตว่า ธม (ใช้ในรูปภาษาไทย-ธรรม) เขียนตามรูปบาลีสันสกฤตว่า "วตฺถนธมม" หมายถึง ความดี ซึ่งหากแปลตามรากศัพท์ คือ สภาพอันเป็นความเจริญออกงาม หรือลักษณะที่แสดงความเจริญออกงาม

ส่วนความหมายของวัฒนธรรมในภาษาไทยนั้น ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้

¹ Leonard Broom, Philip Selznick, Sociology (Harper & Row), 1969.

² Bierstedt, Robert, Samuelson, Eugene J. Modern Social Science (New York: McGraw-Hill Company, 1964).

“วัฒนธรรม” หมายถึง ลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน (เป็นการชี้ชวน เชิญชวน วิจารณ์ให้ประชาชนร่วมกันทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขดัดแปลงของเดิมที่ควรแก้ หรือดัดแปลงวางมาตรฐานความดี ความงามขึ้นใหม่ แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไป จนถึงอนุชนรุ่นหลัง)

จากคำอธิบายข้างต้นพอจะกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง เพราะเป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม

การที่มนุษย์มีความแตกต่างกันอาจจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรม เช่น พวกชาวป่า Pygmy พวกเอสกิโม และชาวโรมันโบราณ หรือแม้พวกนักบริหาร นักบัญชี ก็เป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นชาติที่เจริญแล้วหรือล่าหลัง มีความเป็นวัฒนธรรมเท่ากันในแง่ที่เป็นแบบแผนของการดำรงชีวิต

สรุปแล้ววัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

องค์ประกอบของวัฒนธรรม¹

1. องค์วัตถุ (Instrumental and Symbolic objects) คือ วัฒนธรรมวัตถุที่สามารถสัมผัสจับต้องได้และมีรูปร่าง เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ โรงเรียน โรงงาน ภาพเขียน เครื่องจักร สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอดูดาว และส่วนที่ไม่มีรูปร่าง เช่น ภาษา สัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อความหมาย หลักวิชาคำนวณ (ตัวเลข) มาตรา ชั่ง ตวง วัด

2. องค์การ (Association or Organization) หมายถึงกลุ่มที่มีการจัดอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ มีการวางกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน³ เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน เช่น ครอบครัว (กลุ่มเล็กที่สุด) สหพันธ์กรรมกร ลูกเสือ สภากาชาด วัด สหประชาชาติ (องค์การใหญ่ที่สุด) ฯลฯ โดยทั่วไปบุคคลที่มาด้วยกันเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์บางอย่าง และวัตถุประสงค์ก็อาจจะเป็นเรื่องไม่ใหญ่โตก็ได้ เช่น

¹ Leonard Broom, Philip Selznick, *Sociology* : Harper & Row. 1969.

สมาคมนักเรียนเก่ารวมกัน เพื่อผดุงรักษาชื่อเสียงของโรงเรียนหรืออาจจะเรื่องใหญ่ ๆ เช่นรวมกันเพื่อป้องกันประเทศชาติให้พ้นภัย

3. องค์พิธีการ (Usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด หมั้น แต่งงาน บวชนาค ตาย ปูลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ ซึ่งศาสนาก็มีอิทธิพลอยู่บ้างไม่มากก็น้อย รวมตลอดถึงพิธีการแต่งกายและรับประทานอาหาร เช่น เวลาไปงานที่เป็นทางการของทางราชการ หญิงมักจะแต่งชุดไทย ชายก็แต่งชุดเต็มยศ หรือการเลี้ยงดูอาหาร ปัจจุบันในงานต่าง ๆ ก็มักจะออกมาในรูปแบบแฟชั่น ดินเนอร์ ชันโตก เป็นต้น โดยพิธีการเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามสภาพของสังคม

4. องค์เดิม (Concepts) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอดจนอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเชื่อกรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา ความเชื่อในเรื่องการมีผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) หรือหลายองค์ (polytheism) ตลอดจนอุดมการณ์ ทศนคติ การยอมรับว่าสิ่งใดถูกหรือผิด สมควรหรือไม่ ซึ่งแล้วแต่กลุ่มชนใดจะใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นเครื่องวัดในสภาพแวดล้อมของตน

ลักษณะของวัฒนธรรม

1. เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ เนื่องจากมนุษย์เราแตกต่างจากสัตว์ในแง่ที่เราอาศัยสัญชาตญาณกระทำการต่าง ๆ ได้น้อยมากหรือไม่ได้เลย และการเรียนรู้ก็ต้องเรียนรู้จากมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะจากกลุ่มที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่น หุงข้าว ทอดไข่ แกง แต่งกาย การนั่ง การเดิน ร้องเพลง การใช้พลังงานจากดวงอาทิตย์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ต้องรับการเรียนรู้มาก่อน เป็นสิ่งที่ไม่ได้มาโดยกรรมพันธุ์ แต่เราเรียนสิ่งที่ใช้อยู่ในสังคมที่เราเป็นสมาชิกอยู่ เช่น เราเรียนรู้วิธีดำนา หว่านข้าว อ่านหนังสือ สร้างเรือ ก็เพราะว่าสังคมดังกล่าวมีอยู่แล้ว ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ไม่ใช่ถ่ายทอดทางชีวภาพ หรือทางกรรมพันธุ์ดังกล่าวมา และการเรียนรู้ย่อมทำให้เกิดปฏิกริยาโต้ตอบสัมพันธ์กัน

2. เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมจะต้องมีการเรียนรู้ แม้ว่าจะเป็นการเรียนแบบไม่รู้ตัวก็ตาม วัฒนธรรมจะต้องมีการสอน แม้จะไม่ตั้งใจก็ตาม ถ้าวัฒนธรรมต้องสิ้นสุดหรือสูญหายไป ก็แสดงว่าคนรุ่นก่อนไม่ได้ถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นต่อมา เช่น คนในปัจจุบันไม่รู้วิธีการดองศพ ทำมัมมี่แบบของชาวอียิปต์ หรือยากกลางบ้านของไทยบางชนิดไม่มีใครรู้ส่วนผสมแล้ว ดังนั้น คนรุ่นต่อมาจึงอาจจะต้องคิดค้นวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่

เราจะเห็นได้ว่าบุคคลเกิดในสังคมใด ก็เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เพราะวัฒนธรรมเป็นของที่มีอยู่แล้วในสังคมเพียงแต่ถ่ายทอดกันไปเท่านั้น และบุคคลรุ่นต่อ ๆ มาเพียงแค่ปรับปรุงคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เป็นการสร้างความเจริญให้แก่วัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ให้อยู่ในระดับสูงขึ้น การที่วัฒนธรรมสามารถถ่ายทอดกันได้ ก็เพราะมนุษย์มีภาษาเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอด ภาษาจึงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้กันในทุกวัฒนธรรม ภาษาก็มีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน หรือสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่ใช้แทนความหมาย ภาษาจึงทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ เพราะสัตว์เรียนรู้เสียงจากเครื่องหมาย (signs) ที่สัตว์สามารถจะสังเกตได้ด้วยสัญชาตญาณไม่ใช่จากความเข้าใจ ดังนั้น เครื่องหมายจึงไม่ใช่สิ่งที่สัตว์ได้ให้ความหมายลงไปว่าหมายถึงอะไร แต่มนุษย์เรียนรู้จากสัญลักษณ์ (symbols) โดยใช้ความเข้าใจและกำหนดลงไปว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้หมายถึงอะไรและหมายความอย่างไร ภาษาจึงช่วยให้มนุษย์ได้แสดงความรู้สึก และทำความเข้าใจกับผู้อื่นได้ ภาษาจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรม ถ้าปราศจากภาษา วัฒนธรรมจะไม่มี การสะสมเพิ่มพูน

3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิต ความคิดในเรื่องวัฒนธรรมทำให้สามารถจำแนกวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งจากอีกสังคมหนึ่ง เป็นวัฒนธรรมเฉพาะอย่าง เพราะบุคคลเกิดในสังคมใดก็เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้น เช่น วัฒนธรรมชาวเขาต่างกับวัฒนธรรมของคนในเมือง วัฒนธรรมของชาวไทยอิสลามก็ต่างกับวัฒนธรรมของชาวไทยที่นับถือพุทธศาสนา โดยนัยนี้วัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกชาติ หรือทุกยุคทุกสมัย

4. เป็นสิ่งไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ หรือปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงทำให้วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรม หากมีแต่การคงที่ วัฒนธรรมจะไม่ก้าวหน้าไปได้ ถ้าจะให้เจริญก้าวหน้า จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงเสริมสร้าง¹ และวัฒนธรรมอาจจะเปลี่ยนแปลงช้าหรือเร็วก็ได้ ขึ้นอยู่กับกาลเวลาและ/หรือสมาชิกของสังคมนั้น ๆ ว่าจะยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหรือไม่ โดยเฉพาะในสังคมไทยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านศิลปะ ศาสนา เทคโนโลยี ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงจึงย่อมเกิดขึ้นเสมอ อาจจะช้าหรือเร็วก็ได้แล้วแต่สภาพของสังคม และบางครั้ง การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอาจจะไม่คาดฝันก็ได้

¹ เสฐียรโกเศศ, วัฒนธรรมเบื้องต้น (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2501), หน้า 73.

อิทธิพลของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นสิ่งทำให้เห็นความแตกต่างของในแต่ละสังคม วัฒนธรรมจะกำหนดชนิดของที่อยู่อาศัย อาหารที่ใช้ในการดำรงชีพ ความแตกต่างนี้เกิดจากวัฒนธรรมไม่ใช่เกิดเองโดยธรรมชาติหรือชีวภาพ เพราะลักษณะทางชีวภาพกำหนดแต่เพียงว่า เราต้องกินอาหาร แต่ไม่ได้กำหนดว่าต้องกินจิ้งจก วัว ควาย หมู เนื้อ ฯลฯ หรือลักษณะทางภูมิศาสตร์จะกำหนดหรือมีสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือนหรือวัสดุอย่างอื่น แต่ก็ไม่ได้กำหนดว่าต้องสร้างเป็นอพาร์ทเมนต์ใหญ่โตเป็นเรือนไทย เรือนจีน เรือนแขก เรือนญี่ปุ่น หรือเป็นบ้านเล็ก ๆ หรือเป็นตึกระฟ้า เป็นต้น

การที่เราสามารถถ่ายทอดสิ่งที่เราคิดหรือปฏิบัติออกมาได้ก็เพราะเราใช้ภาษา ภาษาจึงมีทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน และภาษาที่เป็นสัญลักษณ์ (คนสมัยก่อนเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยใช้สัญลักษณ์ หรือภาพ เป็นเครื่องแสดงออก) ภาษามักจะประกอบด้วยคำต่าง ๆ เช่น คำว่า เลื่อ จะมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีคำมาขยาย เช่น เลื่อเหลือง เลื่อเขียว เลื่อขาด ฯลฯ ซึ่งทำให้เข้าใจความหมายได้กว้างขวางขึ้น

มนุษย์มักจะเรียนรู้และคุ้นเคยเฉพาะกับวัฒนธรรมของตน เช่น ตั้งแต่เด็กเราต้องเรียนรู้ประวัติศาสตร์ เลขคณิต ฟิสิกส์คณิต พุทธบทธ วรรณคดี ฯลฯ การที่เราเรียนรู้ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตามถือเป็นเรื่องของสติปัญญา แต่สิ่งที่เราเรียนรู้เป็นเรื่องของวัฒนธรรม (คือมนุษย์กำหนดว่าต้องเป็นอย่างไรอย่างนั้น เช่น กินข้าวด้วยมือ ด้วยช้อนส้อม นุ่งกระโปรง นุ่งกางเกง เป็นต้น)

วัฒนธรรมในแต่ละแห่งไม่กำหนดเฉพาะเรื่องการเรียนรู้ แต่ยังกำหนดเป้าหมายหรือสิ่งที่สังคมเห็นว่าดีว่างาม วัฒนธรรมจึงช่วยให้เราเข้าใจว่า เราควรจะเป็นอะไรและต้องการอะไร ได้กล่าวมาแล้วว่า วัฒนธรรมในสังคมแตกต่างกัน ความแตกต่างกันนี้เป็นผลจากวัฒนธรรมนั่นเอง ไม่ใช่ปัจจัยทางชีววิทยาหรือการถ่ายทอดสายโลหิตหรือสัญชาตญาณ

ที่เห็นได้ชัดก็คือ วัฒนธรรมหนึ่งจะมีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกับอีกวัฒนธรรมหนึ่ง เช่น มนุษย์จะมีศาสนา แม้มีอาชีพหรืออยู่ในที่ต่างกันออกไป คนเรามีเสียงที่เปล่งออกมาไม่เหมือนกัน แต่ทุกคนก็มีภาษาพูดเป็นของตนเอง พิธีการพิธีกรรมของมนุษย์ก็แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมของทุกสังคมสามารถจะเปลี่ยนให้เป็นอย่างเดียวกันได้ แต่การเปลี่ยนได้นี้จะต้องมีส่วนประกอบที่เหมือน ๆ กัน

เท่าที่กล่าวมาพอจะสรุปได้ว่า บุคคลในวัฒนธรรมใดก็มักจะปฏิบัติไปตามวัฒนธรรมนั้น และจะมีพฤติกรรมคล้าย ๆ กันคนอื่นในสังคมนั้น เช่น ชาวไทยก็มีลักษณะอะไรคล้าย ๆ กันเป็น

เพราะผลของการเรียนรู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอนมา ไม่ว่าจะโดยแบบรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แสดงว่าวัฒนธรรมมีอิทธิพลเหนือความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ

ประเพณี (Tradition)

คำว่า tradition กับ custom ใช้ความหมายคล้าย ๆ กันหรือแทนกัน¹ ซึ่งเป็นนามธรรม เป็นความคิดความเชื่อที่มีอยู่ในใจ ถ้ามีการแสดงออกมาเมื่อไรก็จะกลายเป็นรูปธรรม (คือพฤติกรรมหรือประเพณีที่แสดงออกมา)

คำว่า tradition และ custom จึงเป็นเรื่องของความรู้สึกเกี่ยวกับประเพณีสืบต่อ ๆ กันมา คำหลังเป็นเรื่องการแสดงออกของประเพณี สองคำนี้มักใช้สลับปน ๆ กัน อันที่จริงก็เป็นอย่างเดียวกัน แต่ต่างแง่ต่างลักษณะเท่านั้น tradition เป็นแง่ของความรู้สึก หรือนามธรรม และ custom เป็นแง่ของการแสดงออก หรือ รูปธรรม คำว่า tradition จึงตรงกับคำไทยว่า “ปรัมปราประเพณี”

ในสังคมไทยนั้น ประเพณีบางอย่าง เช่น แรกเกิด โกงจุก แต่งงาน ทำบุญแซยิด ตาย ฯลฯ ส่วนมากก็ยังยึดถือว่าเป็นสิ่งดีมีคุณค่า จึงมีการปฏิบัติตามไม่ค่อยยอมให้ฝ่าฝืน เปลี่ยนแปลง หรือล้มเลิกง่าย ๆ เพราะไม่แน่ใจว่าเปลี่ยนแปลงแล้วจะดีขึ้นหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ ประเพณีจึงมีการปฏิบัติสืบต่อกันมา เพราะแม้จะไม่เชื่อแต่ถ้าทำแล้วไม่เสียหายอะไร อย่างไรก็ตาม ถ้าเห็นว่าบางประเพณีปฏิบัติแล้วจะเป็นการเสียหายแก่ส่วนรวม ก็อาจมีการปรับปรุงแก้ไขหรือล้มเลิกก็ได้ แต่การเปลี่ยนแปลงประเพณีปรัมปรามากเกินไปจนเกินความพอดี จนเสียลักษณะเดิม หรือบุคลิกลักษณะของตน² แทนที่จะเป็นคุณก็จะกลับเป็นโทษไป เพราะจะทำให้บุคลิกลักษณะหรือความเป็นไปของชาติตนเสียไป เปรียบเสมือนตัวคนเมื่อเป็นเด็กอยู่ก็มีลักษณะเป็นเด็ก เมื่อเติบโตเป็นหนุ่มสาวและเป็นผู้ใหญ่ก็มีลักษณะแตกต่างไปจากเด็ก แม้การเปลี่ยนแปลงนี้จะแตกต่างกันออกไป แต่ตัวเราเมื่อเป็นเด็ก เป็นหนุ่มสาว และเป็นผู้ใหญ่ ก็ยังเป็นตัวเราอยู่ตลอดไป เพราะการเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามวัยที่ละเล็กละน้อยโดยไม่รู้สึกตัว ถ้าเด็กยังคงเป็นเด็กอยู่รำไป ไม่เปลี่ยนไปตามวัย จนเป็นหนุ่มสาวและเป็นผู้ใหญ่ขึ้นทันที ถ้าเป็นอย่างนั้น บุคลิกลักษณะเดิมของตนก็ไม่ไป นี่ฉันใด ว่าถึงประเพณีปรัมปราที่ฉันนั้น

ในสมัยโบราณเมื่อราษฎรยังอยู่กันเป็นหมู่บ้าน และอยู่ห่างไกลออกไปจากเมืองหลวง การปกครองเมืองหลวงยังแผ่ไปไม่ถึง ชาวบ้านจึงต้องปกครองตนเอง พึ่งตัวเองเป็นส่วนใหญ่ ราษฎรก็ยังคงอยู่เป็นปกติสุข ที่เป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะมีประเพณีปรัมปราเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันคนหมู่นั้นอยู่นั่นผู้ที่ไม่ดีหรืออ่อนแอกว่าก็จะถูกคนฉลาด หรือคนมีกำลังเข้มแข็งทำร้ายด้วยอำนาจที่ไม่เป็นธรรมได้

¹ Sapir Edward, Culture. University of California Press. 1949.

² ด้อย ชุมสาย, จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน (กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการศึกษา) , หน้า 506-542.

เปรียบเสมือนการเล่นกีฬา ถ้าไม่มีข้อบังคับไว้ก่อน ก็จะเล่นกันไม่ได้ราบรื่น นี่ฉันใด วิถีชีวิตของหมู่บ้านก็ฉันนั้น¹

ประเพณีปรัมปราจึงมีความสำคัญต่อชีวิตของมนุษย์ในสังคมบางกลุ่ม นอกจากนี้กฎหมายบางอย่างก็มีรากฐานมาจากจารีตประเพณี หรือประเพณีปรัมปรา เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ต่อคนส่วนรวม จารีตประเพณีหรือประเพณีปรัมปราจึงหมดสภาพ กลายเป็นกฎหมายสำหรับใช้บังคับแก่บุคคลในสังคมแทน ซึ่งถ้าใครฝ่าฝืนก็มีบทลงโทษอย่างเป็นทางการ

ประเพณีไทย

คำว่า “ประเพณี” ที่ใช้ในที่นี่มีความหมายกว้างขวางมาก กล่าวคือ หมายรวมถึงแบบความเชื่อความคิด การกระทำ ค่านิยม ทัศนคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผน และวิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนถึงการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่กระทำกันมาแต่ในอดีต ลักษณะสำคัญของประเพณี คือ เป็นสิ่งปฏิบัติเชื่อถือมานานจนกลายเป็นแบบอย่างความคิดหรือการกระทำที่สืบต่อกันมา และยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน²

ประเพณีเกิดจากความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่าง ๆ³ ฉะนั้นประเพณี คือ ความประพฤติของคนส่วนรวมที่ถือกันเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และสืบต่อกันมาจนเป็นพิมพ์เดียวกัน⁴ และยังคงอยู่ได้ก็เพราะมีสิ่งใหม่เข้ามาช่วยเสริมสร้างสิ่งเก่าอยู่เสมอ และกลมกลืนเข้ากันได้ดี จึงทำให้ประเพณีเดิวยังคงรูปมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ โดยคนในสังคมผู้เป็นเจ้าของประเพณีไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีอยู่ในทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นการค่อยเปลี่ยนไปทีละน้อยโดยไม่รู้ตัว แต่จะเปลี่ยนไปมากหรือน้อย ก็แล้วแต่ความเป็นไปทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม⁵

อันที่จริงแล้ว ประวัติความเป็นมาขอประเพณีไทยนั้นมีมานานแล้ว ซึ่งก็มีสาเหตุมาจากการที่วิทยาศาสตร์ไม่เจริญก้าวหน้า ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ่อนน้อมร้องขอให้สิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้ พงกภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็จะแสดงความรื่นเริงรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วยการบูชา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนตามความเชื่อ ความรู้ของตน ต่อมาเมื่อความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์

¹ อุณนุภากราชอนันต์, ศึกษาเรื่องประเพณีไทย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2505) . หน้า 25-26.

² ประเสริฐ แยมกสินธุ์, “ประเพณีและการสร้างสังคมสมัยใหม่” คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 2.

³ ม.จ. บุญชูพันธุ์พิทักษ์ ดิศกุล “คำอธิบาย” พิธีของทุกคน (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2504).

⁴ เสฐียรโกเศศ, “บทคำนำ” ประเพณีไทย (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2500).

⁵ พระยาอุณนุภากราชอนันต์, วัฒนธรรมเบื้องต้น (ราชบัณฑิตยสถาน), หน้า 15-79.

เจริญขึ้น สิ่งที่เคยทำเป็นประเพณีย่อมเปลี่ยนแปลงและเลื่อนรางไปด้วย' บางประเพณีก็สูญหายไป แต่บางประเพณีก็ยังมีอยู่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ความจริงประเพณีอาจจะเป็นเรื่องของความเชื่อที่เหลวไหล ซึ่งเป็นความเชื่อของหมู่คนที่ขาดหลักวิชา แต่ในขณะที่เดียวกันประเพณีต่าง ๆ ก็เป็นเครื่องบอกถึงความเจริญของชาตินั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี เพราะประเพณีแต่ละอันก็เป็นสมบัติคู่กับชาตินั้น เป็นการรักษาความเชื่อตามบรรพบุรุษ

ถ้าจะพูดถึงการเกิดของประเพณี ก็ไม่มีใครสามารถระบุลงได้อย่างแน่นอนว่าเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร เพราะประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ต้องอาศัยโบราณวัตถุเป็นแนวทาง แต่อาจจะกล่าวได้ว่าเกิดตั้งแต่มนุษย์มีความเจริญพอควร บางอย่างก็เกิดขึ้นอย่างไม่ได้ตั้งใจ แต่เป็นความบังเอิญหรือรู้ไม่จริงเป็นพื้นฐาน บางอย่างเป็นสิ่งที่คนบัญญัติขึ้น ซึ่งได้แก่เจ้าของศาสนาหรือเจ้าของลัทธิกำหนดขึ้นและกลายเป็นพิธีประจำศาสนาไป เราจึงแยกพิธีการได้เป็น 2 อย่าง คือ ทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องของพิธีโดยตรง และพิธีของชาติต่าง ๆ ซึ่งเรามักเรียนกันว่า "ขนบธรรมเนียมประเพณี"² คำว่าขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึงวิธีการปฏิบัติตนของบุคคลในสังคมเพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมตามที่สังคมนั้น ๆ ประพฤติปฏิบัติหรือยอมรับ... หรือเป็นนิสัยต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้เรียนรู้กันมาและยึดถือปฏิบัติต่อกันมาในสังคม³

บางคนเข้าใจว่าพิธีการต่าง ๆ ที่เราปฏิบัติกันอยู่ในสังคมปัจจุบันก็ดี หรือในอนาคตก็ดี คงเป็นพิธีต่าง ๆ ในพุทธศาสนา ซึ่งอันที่จริงแล้วในระยะแรกไม่เกี่ยวกับศาสนา แต่เมื่อเกิดมีศาสนาขึ้นก็มีผู้นำเข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนา อาจจะเพื่อให้เกิดความศรัทธา ศักดิ์สิทธิ์ กลัว ฯลฯ ซึ่งก็ไม่ใช้เป็นพิธีของศาสนาพุทธ ส่วนมากเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ของศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น เพราะศาสนาพุทธไม่มีพิธียุ่งมาก เช่นพิธีทำบุญที่เราเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่ปะปนกับศาสนาอื่น เพราะจุดหมายปลายทางของศาสนาพุทธมีอยู่ทางเดียว คือ ความพ้นทุกข์⁴

เรื่องของประเพณีต่าง ๆ มีในทุกชาติทุกภาษา ส่วนลักษณะจะแตกต่างกันไปประการใดก็แล้วแต่ลักษณะหรือสภาพของแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละสังคม เช่นประเพณีไทยกับจีนต่างกันหลาย ๆ ด้านตั้งแต่เรื่องกิริยา มารยาท การเลือกคู่ หมั้นหมาย แต่งงาน ตาย เป็นต้น หรือแม้แต่ในสังคมเดียวกันก็อาจจะมีประเพณีที่เหมือนกัน และต่างกันหรือคล้ายกันได้ โดยอาจจะแบ่งประเพณีตั้งแต่เกี่ยวกับชีวิตในครอบครัว เช่น เกิด บวช เรียน แต่งงาน ตาย และประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญ และ

¹ คณะราชครู, "คำนำ," ประเพณี-พิธีสำคัญของไทย (กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2512).

² พิเศษรุ่ ปัญจันทรสิงห์, คำว่าพิธีมงคลไทย (กรุงเทพฯ : อุดมศึกษา, 2512), หน้า 3.

³ ไพฑูริย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทยและหลักพัฒนาชุมชน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เกื้อกุล, 2506), หน้า 74-75.

⁴ พิเศษรุ่ ปัญจันทรสิงห์, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

การสนุกสนานรื่นเริงของส่วนรวม อันเนื่องด้วยเทศกาลตรุษสารท เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา สารท ออกพรรษา ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ¹ เป็นต้น

โดยปกติประเพณีของถิ่นใด ย่อมเหมาะกับถิ่นนั้น ไม่เหมาะที่จะนำไปใช้ในถิ่นอื่น²

สรุปแล้ว ประเพณี คือ ระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติที่เห็นว่าดีว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในสังคม และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา เช่น เกิด หมั้นหมาย สมรส ตาย บวช ปลูกบ้าน ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

สรุปแล้ว การดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ จะต้องมีธรรมเนียมประเพณี ซึ่งในทางสังคมวิทยาเรียกว่า วิถีประชา (folkways) เพราะเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติ ซึ่งอาจถือเป็นข้อผูกพันที่จะต้องทำให้สถานการณ์บางอย่าง แต่ไม่ได้หมายความว่าต้องเป็นข้อผูกพันที่จะต้องทำโดยเด็ดขาด เช่น ถ้าเราจะคิดดื่มน้ำจากชามแทนแก้ว ก็ไม่มีใครมาทำอะไร นอกจากหัวเราะเยาะ หรือเลิกคิ้วมองอย่างประหลาดใจ หรือดูหมิ่น หรือขูขบขันนินทา หรือว่าไม่มีมรรยาท เป็นต้น ที่เป็นการบังคับแบบเป็นทางอ้อม แม้จะไม่มีเป็นทางการ ซึ่งในเรื่องกิริยามรรยาทนี้ สุนทรภู่ได้เขียนไว้ใน สุภาสิตสอนหญิง มากมายหลายเรื่อง เช่น "อย่าเดินกรีดกรายย้ายผ้าห่ม อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี อย่าพูดเพื่อเจ้าไปไม่สู้ดี อย่าเรือนมีกลับมาจึงหาหรือ" ซึ่งถ้าใครจะฝืนคำสอนของสุนทรภู่ ก็คงไม่มีใครว่าอะไร นอกจากจะเห็นว่าไม่เป็นกุลสตรีเท่านั้นเอง

ประเพณีสำคัญบางประการของไทย

ประเพณีสำคัญบางประการที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นประเพณีที่บุคคลบางกลุ่มนิยมปฏิบัติ ซึ่งในขณะที่เดียวกันบุคคลกลุ่มอื่น ๆ อาจจะไม่เห็นเป็นเรื่องสำคัญ

ประเพณีไทยนั้น ใครจะนำไปปฏิบัติหรือไม่จึงเป็นเรื่องของความนิยมและการยึดถือ เช่น ทำเพื่อความสบายใจ ความมีหน้ามีตา ทำเพื่อเกียรติยศ ฯลฯ ในขณะที่คนไม่น้อยอาจเห็นเป็นเรื่องเหลวไหล ไม่จำเป็น ไร้สาระ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถ้าประเภทใดที่ไม่จำเป็น ทำให้สิ้นเปลือง หรือทำแล้วไม่ได้ทำอะไรดีขึ้น ประเพณีนั้นก็ควรจะมีการปรับปรุงแก้ไข หรือเลิกปฏิบัติถ้าหากเห็นว่าจะนำความเลื่อมโทรมหรือถ่วงความเจริญของชาติบ้านเมืองหรือของตนเอง แต่ทั้งนี้จะต้องใช้การพิจารณาอย่างรอบคอบ มีเหตุผล และมีใจเป็นธรรม โดยไม่ใช้อารมณ์หรือมีใจอคติ เพราะไม่ใช่ทุกประเพณีจะไม่ดีไปเสียหมด อย่างน้อยบางประเพณีก็ยังเป็นประโยชน์เป็นการแสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

¹ ล. พลายน้อย, แลไปข้างหลัง (กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2500), หน้า 89-90.

² ปริญญาณิกฤ "คำอนุโมทนา." ประเพณีไทยโบราณ (กรุงเทพฯ : ศิริธรรม, 2510).

ศาสนา

วิวัฒนาการของศาสนา

การศึกษาศาสนาในสมัยดั้งเดิมนั้น อาจจะศึกษาในเรื่องการเชื่อถือโชคลาง ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระเจ้าหลายองค์ ความศรัทธาอันแรงกล้า ค่านิยม

จากผลงานของ Tylor, Durkheim, Robertson, Smith, Freud, Malinowski และ Radcliffe-Brown ซึ่งศึกษาโดยใช้วิธีเปรียบเทียบ นักปรัชญา นักเทววิทยา และพวกที่ศึกษาทางวรรณคดีเป็นผู้เริ่มใช้ซึ่งต่อมาก็แพร่หลายในหมู่มุขกลุ่มอื่น ๆ โดยในระยะ 100 ปี ที่ผ่านมา สนใจถกเถียงและศึกษากันในเรื่องการศึกษาเรื่องวิญญาณ หมอผี การบวงสรวงด้วยเลือด การปล่อยผี การใช้คาถา หรือทำเสน่ห์ เวทมนตร์คาถา การฝังศพ การนับถือต้นไม้ การบูชาญี¹ เป็นต้น

ในศตวรรษที่ 19 ได้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของมนุษย์ โดยศึกษาย้อนหลังไปสู่ประวัติตลอดจนสังเกตแบบของพฤติกรรมในสังคมดั้งเดิม เปรียบเทียบกับสังคมที่เจริญแล้ว ซึ่งช่วยทำให้สามารถเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

ในทฤษฎีของ Tylor นั้น พื้นฐานเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดวิวัฒนาการต่อมา คือ การบูชาผีลาง เทวดา (animism) เป็นความเชื่อของสังคมดั้งเดิมในเรื่องวิญญาณ เพราะความเชื่อในเรื่องวิญญาณจะช่วยอธิบายความสงสัยในปรากฏการณ์บางอย่างที่พบเห็นอยู่เสมอ เช่น ความตาย ความฝัน และเรื่องวิญญาณออกจากร่างท่องเที่ยวไปยังที่ต่าง ๆ Tylor เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับวิญญาณนี้สามารถนำไปอธิบายเรื่องลึกลับต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้ เช่น ต้นไม้ ก้อนหิน (ที่มีผีสิง) ซึ่งในปัจจุบันคนบางกลุ่มก็ยังคงเชื่อถือในเรื่องนี้อยู่ ส่วนความเชื่อในระดับที่สูงขึ้นนั้น มีวิวัฒนาการมาจากความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณ เช่น ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าหลายองค์ จนถึงความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว เป็นต้น

Frazer นักปราชญ์ในศตวรรษที่ 19-20 ได้ศึกษาความสัมพันธ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ในเรื่องไสยศาสตร์จนถึงวิทยาศาสตร์ โดยไสยศาสตร์เป็นความเชื่ออันแรกที่เกิดขึ้น และมีติดต่อกันมาจนการดื่มเลือดของแพะ วัว หรือกินสมอลิง หรือกินดิงู หรือในเรื่องฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม เป็นต้น

Weber เห็นว่าวิวัฒนาการทางศาสนา ก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือ จากวิธีการที่ขาดระบบและเหตุผลในสังคมดั้งเดิม มาเป็นวิธีการที่มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล มีอำนาจและมีวิธีการที่สูงส่งขึ้น

¹ Encyclopedia, p. 398

ศาสนาในยุคก่อน มักจะสอนคนให้นึกถึงความสุขในโลกหน้า และได้มีการจัดกระบวนการของศาสนาออกเป็น 5 แบบ¹ คือ

1. ยุคดั้งเดิม หรือปฐมกาล (Primitive Religion) เป็นยุคของการเชื่อผีสิ่งเหนือธรรมชาติ (Amimism) เชื่อถือในสิ่งที่ตนไม่รู้ว่าอะไร และหาคำตอบไม่ได้ เป็นการผูกมิตรกับสิ่งที่เขาคิดว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีพระหรือนักบวชเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ผลที่ได้ คือ ผู้ที่เป็นหัวหน้าสามารถใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในกลุ่ม และภักดีต่อผู้ที่เป็นหัวหน้า

2. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (Archaic Religion) การนับถือศาสนาเริ่มมีความซับซ้อน มีการนับถือพระเจ้าต่าง ๆ มีพระหรือนักบวช มีการเซ่นไหว้หรือพิธีกรรม ในบางแห่งมีกษัตริย์สมมติเทพ (divine king) ที่ทำหน้าที่ปกครองและเป็นผู้นำศาสนาในเวลาเดียวกัน และมีการแบ่งพระเจ้าของตนเป็นวรรณะต่าง ๆ โดยจะบูชาเฉพาะพระเจ้าที่ตนนับถือ เพื่อผลประโยชน์เฉพาะบางอย่าง ตลอดจนมีการแบ่งคนออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับสูงที่คุมอำนาจทางการเมือง

3. ยุคประวัติศาสตร์ (Historic Religion) เป็นยุคที่มีการบันทึกเรื่องราวลงอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ จึงสะดวกต่อการค้นคว้าไม่ต้องไปตีความจากโบราณวัตถุเหมือนในยุคดั้งเดิม และยุคก่อนประวัติศาสตร์ วิวัฒนาการของศาสนาจึงเกิดจากยุคนี้ เพราะเป็นยุคที่มีการประดิษฐ์ตัวหนังสือ เพื่อถ่ายทอดทัศนคติและความคิดเห็นต่าง ๆ เป็นยุคของการรู้แจ้งเห็นจริง (transcendental) และยุคของการค้นพบตัวเอง (self-discovery) และคนเริ่มเลื่อมความเชื่อถือในเรื่องโลกเดียว ขณะเดียวกันเกิดมีการเชื่อเรื่องสองโลก หรือโลกนี้และโลกหน้า (Dualism)

4. ยุคเริ่มแรกของสมัยใหม่ (Early Modern Religion) เป็นการเลื่อมความเชื่อถือในเรื่องศาสดาดั้งเดิมมากมายหลายอย่าง เช่น การจัดระบบพระเจ้า พิธีกรรม ฯลฯ คนหันมาให้ความสนใจเรื่องยอมรับสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ (จริง) หรือตามที่มันเป็นอยู่ องค์การศาสนาไม่อาจจะมียุทธิพลเหนือบุคคลได้อย่างแต่ก่อน อำนาจของผู้นำทางศาสนาเลื่อมลง ตลอดจนมีองค์การศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นที่ขัดแย้งกับศาสดาดั้งเดิม

5. ยุคสมัยใหม่ (Modern Religion) ความเชื่อเรื่องสองโลก (Dualism) เริ่มเลื่อมในยุคนี้ เป็นการมองชีวิตกับโลกที่แท้จริงอันไม่มีที่สิ้นสุด คนไม่ค่อยยึดศาสนาหนึ่งเป็นสรณะอย่างแต่ก่อน แต่กลับสนใจหาข้อดีของศาสนาต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล เป็นการไม่ยึดศาสนาใดอย่างจริงจัง

¹ Norman Birbaumer, Gertrud Lenzer, Sociology and Religion, New Jersey: Prentice Hall Inc., 1969 : p.67-83.

ที่มาของศาสนา

ศาสนาเป็นสิ่งที่มีความยาวนานแล้ว โดยในระยะแรกเกิดจากความกลัวสิ่งต่าง ๆ ที่ล้อมรอบตัว เป็นการเกรงกลัวปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว พระอาทิตย์ พระจันทร์ มนุษย์จึงต้องพยายามกราบไหว้บูชา เอาใจ และกราบไหว้บูชาเพื่อขอความเมตตาคุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัย และบันดาลให้มนุษย์ได้สิ่งที่หวังไว้ มนุษย์จึงพากันเคารพด้วยความเกรงกลัว ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับชีวิตตนและส่วนรวม¹

จะเห็นได้ว่าก่อนที่จะมีศาสนาใด ๆ เกิดขึ้นในโลก มนุษย์ได้มีการเชื่อถือลัทธิต่าง ๆ มาก่อนแล้ว มีการอ่อนน้อมบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอพร และขอความคุ้มครอง แต่ไม่มีผู้ใดเป็นศาสดานำออกเผยแพร่ในรูปของศาสนา มาในสมัยพระพุทธเจ้า ความเชื่อเหล่านี้ได้เกาะตัวเข้าและถูกเผยแพร่ โดยคณาจารย์เป็นกิจจะลักษณะ ซึ่งต่อมากลายเป็นลัทธิใหญ่ เช่น ลัทธิพราหมณ์ ศาสนามีปรากฏอย่างสมบูรณ์เมื่อ 26 ศตวรรษที่ล่วงมานี้เอง โดยในตอนแรกเป็นการนับถือด้วยความศรัทธาคือเชื่อว่าดีแล้วจึงนับถือ ครั้นต่อมาจนถึงทุกวันนี้ คนส่วนมากนับถือศาสนาตามบรรพบุรุษ แล้วจึงหาความรู้ในศาสนาที่ตนนับถือ ยิ่งไปกว่านั้นศาสนาได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของศาสนิกเป็นอย่างมาก ตัวอย่าง พระพุทธศาสนามีพิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การตั้งชื่อ โคนผม ไฟ โคนจุก อุปลมบท สมรส ตาย ฯลฯ ส่วนในด้านความประพฤติของคนก็เช่นกัน มีการเอาคำสอนของศาสนาเป็นบรรทัดฐานแห่งความประพฤติว่าดีหรือเลว โดยคนมีศีลธรรมจะได้รับการยกย่อง คนที่ประพฤติผิดทำนองคลองธรรมจะได้รับการตำหนิติเตียน โดยนัยนี้จะเห็นว่าคนกับศาสนาแยกกันไม่ออก แม้บางคนจะชอบละเมิดคำสอนในศาสนา แต่ใจเขาก็ยังเคารพอยู่ เช่น โจรผู้ร้าย แม้เป็นโจรก็ยังเคารพพระ บางคนถูกยิงจวนจะขาดใจตายแล้วยังประนมมือไหว้พระก็มี²

ฉะนั้น การศึกษาเรื่องเกี่ยวกับศาสนาไม่ใช่ของง่าย เพราะมีเรื่องของอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงทำให้เกิดมโนคติ ฉะนั้นบุคคลนับถือศาสนาใด มักจะมีความรู้สึกว่าเป็นศาสนาที่ตนนับถือเป็นศาสนาสูงสุดและดีที่สุด ซึ่งเป็นปัญหาที่นักศึกษาทางศาสนาประสบอยู่ แม้บางคนจะตระหนักถึงปัญหานี้ โดยพยายามไม่ให้มโนคติในการศึกษาเรื่องศาสนา แต่แม้จะพยายามสักเพียงใดก็ตาม ก็ยัง

¹ จ. ใจเปี่ยม, ศาสนาของโลก, (กรุงเทพฯ : สื่อการคำ, 2508) หน้า 1.

² กองธนาศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก, บันทึกวิชาการศาสนาและศีลธรรมหลักสูตร 24 ชั่วโมง (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501) , หน้า 10-12.

เกิดอคติจนได้โดยดูรายงานที่ส่งมา ตลอดจนมีแนวโน้มจะเข้าข้างตนเองเสมอ¹ ที่เป็นเช่นนี้เพราะศาสนาไม่อาจสามารถจะหาข้อพิสูจน์ให้เห็นเด่นชัดเหมือนศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์แขนงอื่น ๆ ที่สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นได้ ด้วยเหตุนี้ศาสนาจึงไม่เจริญเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม ศาสนาก็กลายเป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบล้าหลังหรือเจริญแล้ว เพราะหน้าที่หรือวัตถุประสงค์เบื้องต้นของศาสนาก็เพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกันตลอดจนคงไว้ซึ่งความสามัคคี² ขจัดปัญหาขัดแย้งระหว่างบุคคล แต่ในทางปฏิบัติมีศาสนาอาจเป็นเครื่องมือ ในการสร้างความแตกร้างเกลียดชังระหว่างกัน³

ความหมายของศาสนา

ศาสนาหมายถึงคำสั่งสอน⁴ ซึ่งแต่ละศาสนาอาจจะมีคำสั่งสอนเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันทั้งในด้านรูปลักษณะ (form) และหน้าที่ทางสังคม (function)⁵ โดยมีจุดหมายอย่างเดียวกัน คือ สอนคนให้เป็นคนดี ให้คนเข้ากับสังคมหรือยอมให้สังคม ให้คนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้มีความสามัคคี ให้มีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ตลอดจนเป็นที่รวมแห่งความเชื่อและความเคารพนับถือ อันสูงสุดของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งโดยทั่วไปแล้วศาสนาจะต้องประกอบด้วย

1. มีผู้ประกาศหรือศาสดา คือ ผู้สอนหรือผู้ก่อตั้งศาสนาที่มีปรากฏหลักฐานอยู่ในประวัติศาสตร์
2. มีคำสั่งสอนในศาสนา รวมทั้งกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปฏิบัติดังกล่าว คือ ข้อความที่ท่องจำสืบต่อกันมา แล้วจารึกไว้ในคัมภีร์
3. มีผู้สืบทอดหรือผู้แทนเป็นทางการของศาสนานั้น ๆ หรือผู้รับคำสั่งสอนนั้นมาปฏิบัติ ซึ่งได้แก่ พระหรือนักบวช ซึ่งมีคุณสมบัติตามที่แต่ละศาสนาได้กำหนดไว้
4. มีศาสนสถาน คือ เป็นสถานที่เคารพหรือเป็นที่ตั้ง หรือเป็นปูชนียสถาน เช่น วัด โบสถ์ วิหาร เป็นต้น
5. มีสัญลักษณ์หรือเครื่องหมาย หรือสิ่งแทน พิธีกรรม รวมทั้งปูชนียวัตถุ (ที่เคารพบูชา) เช่น พระพุทธรูป ไม้กางเขน เป็นต้น

¹ Yinger J. Milton, Religion, Society and the Individual (The Macmillan Co., 1957). p.55.

² Kingsley Davis, Human Society 1957. p. 509

³ Kingsley Davis, op. cit. p'509

⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, เรื่องเดิม, หน้า 855.

⁵ Yinger J. Milton, loc., p. 55

6. เป็นเรื่องที่เชื่อถือได้ และมีการปฏิบัติตามความเชื่อนั้น

ทุกศาสนาไม่จำเป็นจะต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง 6 ข้อ แม้จะขาดข้อใดข้อหนึ่งก็ยังนับว่าเป็นศาสนา เพราะมีองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น ศาสนาขงจื๊อมีแต่ศาสดา ไม่มีนักบวช หรือแม้ศาสนาของชาวอียิปต์และแบบบิโลเนียก็ไม่องค์ศาสดา หรือศาสนาฮินดูและซันโตก็ไม่มีศาสดาเช่นกัน แต่คนยังนับถือว่าเป็นศาสนา

ฉะนั้น ศาสนาจึงได้แก่คำสั่งสอนของศาสดา ผู้ประกาศและตั้งศาสนาขึ้น เพื่อแนะแนวทางให้แก่ผู้ที่ปรารถนาความสุข พึงปฏิบัติตามหลักที่สั่งไว้¹

องค์ประกอบของศาสนา²

1. พิธีกรรม (ritual or ceremony) พิธีกรรมก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก่อให้เกิดความเลื่อมใส และความจงรักภักดีต่อศาสนา แต่ละศาสนาจึงต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด แต่งงาน ล่าสัตว์ สวดอ้อนวอน การบูชา การตาย เป็นต้น

2. สัญลักษณ์ (symbolism) เป็นสัญลักษณ์ของแต่ละศาสนา เพื่อให้สาวกได้มีเครื่องหมายแสดงต่อกันว่าตนอยู่ในศาสนาใด หรือใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เช่น ศาสนาพุทธมีพระศาสนาคริสต์มีไม้กางเขน ศาสนาอิสลามถือพระจันทร์เสี้ยว บางศาสนาใช้รูปเคารพต่าง ๆ

3. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacred objects) ปกติสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะหมายถึง สัญลักษณ์ของศาสนา คือ อาจจะต้องได้หรือจะต้องไม่ได้ก็ได้ เช่น พระ น้ำมนต์ วัตถุอาวราม เจดีย์ รอยพระพุทธรูป โบสถ์ แม่น้ำ ภูเขา คำสวด ฤกษ์ปีศาจ เทวดา พระเจ้า ฯลฯ

4. องค์การ (organization or building) องค์การ เช่น วัด โบสถ์ วิหาร ฯลฯ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งของศาสนา องค์การ หมายถึงรวมถึง พระ นักบวช นักสอนศาสนา หมอผี โดยบุคคลเหล่านี้จะทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาของตน ตลอดจนช่วยประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หากองค์การเข้มแข็ง ศาสนาก็จะแพร่ขยายไปได้อย่างมั่นคง เช่น ศาสนาคริสต์ และอิสลามที่มีองค์การที่อุทิศชีวิตเพื่อความดำรงอยู่ของศาสนา ศาสนาทั้งสองจึงมีผู้นับถือเกือบจะทั่วโลก

5. คำสอนหรือความเชื่อ (theology or belief) ทุกศาสนามักจะสอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม โดยแต่ละศาสนาก็มีความเชื่อของตนเป็นพื้นฐาน เช่น ศาสนาคริสต์ เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลก ศาสนาพุทธเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น ส่วนศาสนาใดจะเน้นเรื่องใดก็แล้วแต่

¹ เสฐียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรือง, 2502) , หน้า 11.

² Kimbal Yong, Sociology A Study of Society and Culture (American Book Co., 1942) p. 485-488.

ความเชื่อของศาสนาหรือสาวกของศาสนานั้น ความเชื่อจึงอาจจะเชื่อด้วยความศรัทธา หรือเชื่อด้วยปัญญาและการใช้เหตุผลก็ได้ เพราะศาสนาเป็นของทุกคน หากใครต้องการยึดมั่น แต่ศาสนาใดที่มีการประสานกลมกลืนกับปัญหาความคิดและจิตใจของคน ศาสนานั้นก็จัดว่าเป็นศาสนาที่ดีและเหมาะสมกับความเป็นอยู่ของชาติที่นับถือ¹

สาเหตุของการมีศาสนา

1. ความต้องการทางด้านจิตใจ เป็นความต้องการที่จะให้มีสิ่งยึดเหนี่ยว เพื่อเป็นเป้าหมายในการกระทำต่าง ๆ เช่น บางคนทศพรเพื่อให้มีกำลังใจในการเดินทาง ค้าขาย ศึกษา เป็นต้น
2. เกิดจากความกลัว เห็นชัดในสังคมดั้งเดิมหรือสังคมที่ยังไม่เจริญ ที่มีมนุษย์กลัวปรากฏการณ์ธรรมชาติหรืออำนาจลึกลับ ที่ตนยังหาคำตอบในสมัยนั้นไม่ได้ เมื่อเกิดความกลัวก็ต้องหาทางคลาย หนี หรือขจัดความกลัว ก็ต้องกราบไหว้บูชา บนบานศาลกล่าวด้วยวิธีการต่าง ๆ ศาสนาดังกล่าว ได้แก่ การนับถือผี นับถือเทพเจ้าหลายองค์หรือองค์เดียว
3. ความต้องการรู้แจ้งเห็นจริง เป็นการใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจชีวิต เป็นศาสนาที่ไม่ถือเทพเจ้าเป็นผู้สร้างโลกหรือเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนา เช่น ศาสนาพุทธที่ให้ปัญญาชั้นสูงสุดที่ทำให้รู้แจ้งเห็นจริง และหลุดพ้นจากทุกข์ หลายท่านจึงกล่าวว่า ศาสนาพุทธคล้ายกับปรัชญา
4. เพื่อผลประโยชน์ของชุมชน² โดยทุกคนปฏิบัติจากบรรทัดฐานเดียวกัน เพื่อจะได้อยู่อย่างมีความสุข

อิทธิพลของศาสนา

บุคคลเกิดมาในศาสนาใดก็มักจะทำศาสนา นั้น และมีความประพฤติคล้าย ๆ กับบุคคลที่นับถือศาสนานั้น เช่น เอลูกฝรั่งมาเลี้ยงและให้นับถือศาสนาพุทธ เด็กฝรั่งคนนั้นก็มีความประพฤติและความคิดอ่านแบบไทย แม้ผิวพรรณจะไม่เหมือนคนไทยก็ตาม หรือเด็กไทยถูกฝรั่งเอาไปเลี้ยงในสหรัฐอเมริกาและให้นับถือศาสนาคริสต์ เด็กไทยก็จะเข้าโบสถ์สวมมนต์แบบฝรั่ง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในสมัยแรก ๆ วัดหรือโบสถ์เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการถ่ายทอดอบรมสั่งสอนในด้านต่าง ๆ เช่น การครองเรือน การศึกษา ฯลฯ แต่ในระยะหลังมีโรงเรียนซึ่งได้ทำหน้าที่

¹ เสฐียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2515), หน้า 35-36.

² Yinger J. Milton, p. 56.

แทนวัดในหลาย ๆ ด้าน ตั้งแต่การศึกษา อาชีพ รวมทั้งศาสนาด้วย โรงเรียนจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็ก โดยเฉพาะพระและมิชชันนารีที่มาเผยแพร่ศาสนาในรูปของการจัดตั้งโรงเรียนและในบางโรงเรียนมีการให้ความรู้ทางศาสนาด้วยการเชิญท่านผู้รู้ในเรื่องศาสนามาสอนโดยตรง เพื่อให้เด็กได้เข้าใจอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ศาสนาไม่ใช่เป็นของอยู่กับที่ แต่จะคงอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งต่อเมื่อมนุษย์ยังไม่ได้อพยพเคลื่อนย้ายไปไหน ถ้ามีการเดินทางไปสู่ ณ ที่ใด มนุษย์มักจะนำศาสนาที่ตนนับถือติดตัวไปปฏิบัติหรือเผยแพร่ในที่ใหม่ เช่น พวกมิชชันนารีที่นำศาสนาคริสต์ไปเผยแพร่ในส่วนต่าง ๆ ของโลกรวมทั้งประเทศไทย จึงทำให้มีการเปลี่ยนศาสนาเก่าเพื่อรับศาสนาใหม่ แต่ถ้าหากศาสนาเก่ามีความมั่นคงก็จะมี การเปลี่ยนแปลงนับถือศาสนาใหม่น้อยมาก

ศาสนาจึงเป็นเรื่องของจิตใจและอารมณ์ ซึ่งสามารถจูงใจและผูกใจคนไว้ได้อย่างแน่นแฟ้น ศาสนาให้ยึดมั่นในคำสอนหรืออำนาจเร้นลับบางอย่าง ที่อาจจะบันดาลให้ทุกข์สุขได้ เช่น ในสังคมแบบง่าย ๆ หรือดั้งเดิม บุคคลจะนับถือศาสนาตามบรรพบุรุษหรือสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ โดยเชื่อในสิ่งลึกลับที่ไม่อาจจะหาคำตอบได้ จึงจำเป็นต้องกำหนดกฎเกณฑ์บางอย่าง เพื่อให้บังคับคนในชุมชนนั้น และในชุมชนที่ไม่ใช่สังคมตะวันตก พิธีกรรมทางศาสนามีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชีวิตในชุมชน ฉะนั้นในชุมชนที่ไม่เจริญหรือล้าหลัง ศาสนาจะมีอิทธิพลสูง แต่ในสังคมที่ซับซ้อนบุคคลจะเลือกหรือตัดสินใจนับถือศาสนาใดก็ตาม ตามความเชื่อถือของตน²

ศาสนากับสังคมไทย

ศาสนาเป็นสถาบันสำคัญของสังคมไทย สังคมไทยมีความผูกผันกับสถาบันศาสนาในลักษณะที่เป็นพิเศษแตกต่างกับชาติอื่นในโลก แม้แต่ชาติตะวันตก นับเป็นเอกลักษณ์ที่เป็นพิเศษ นั่นคือ คนไทยมีจิตใจเอื้อเพื่อต่อศาสนาทุกศาสนาจนกลายเป็นบุคลิกภาพของสังคมไทย ที่เปิดโอกาสให้บุคคลนับถือศาสนาต่าง ๆ ได้โดยอิสระ และยอมให้ศาสนาทั้งปวงดำรงคงอยู่ในสังคมไทย โดยไม่ขัดขวางความมหัศจรรย์ในเรื่องนี้อยู่ตรงที่ว่า ทัศนคติดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาแต่สมัยโบราณและต่อมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นความคิดและการกระทำที่ก้าวหน้าล้ำสมัยเกิดกว่านานาประเทศในโลก แม้อารยประเทศ

¹ Yinger J. Milton, op. cit., p. 55.

² เสฐียรโกเศศ, เรื่องเดิม หน้าเดียวกัน.

สังคมไทยไม่เพียงแต่ไม่ขัดขวาง แต่ยังเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ศาสนาอื่นที่แม้จะไม่ใช้ศาสนาที่ตนไม่ยอมรับ ดูได้จากพระราชจริยวัตรของประมุขของชาติไทยแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ดูได้จากพฤติกรรมของคนไทย นับตั้งแต่ประเทศจนถึงศตวรรษนี้ ประเทศไทยไม่เคยมีความขัดแย้งในทางศาสนาจนกลายเป็นปัญหาใหญ่ แม้ว่าในบางโอกาสจะมีชนบากลุ่มพยายามทำให้เกิดความขัดแย้งในทางศาสนาหรือชักนำให้เกิดความรู้สึกเช่นนี้ แต่ก็ไม่สามารถจะลบล้างความจริงในสังคมไทยไปได้ นั่นคือ การชักจูงหรือการยั่วยุเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดผลใด ๆ ได้

กล่าวโดยย่อ สถาบันศาสนากับสังคมไทยมีความสัมพันธ์ในสาระสำคัญดังนี้

1. ยอมรับศาสนาพุทธ เป็นศาสนาสำคัญประจำชาติ แต่ในขณะเดียวกันยอมรับให้ศาสนาสำคัญต่าง ๆ ได้ตั้งอยู่ในประเทศได้ เช่น ศาสนาฮินดู คริสต์ อิสลาม เป็นต้น และยังเป็นบ่อเกิดสำคัญประการหนึ่งของขนบธรรมเนียมประเพณี กฎเกณฑ์ กฎหมาย ค่านิยม วิถีชีวิตของชาวไทย

2. ศาสนาพุทธเป็นสถาบันสำคัญที่ช่วยให้เป็นจุดรวมจิตใจของคนไทยอย่างแน่นแฟ้น เป็นเสมือนพลังผูกพันคนในชาติเข้าด้วยกันให้ดำรงชีวิตร่วมกัน โดยมีความขัดแย้งน้อยที่สุด และเป็นกลไกที่ช่วยขจัดปิดป่าความขัดแย้งและสร้างความสงบในสังคม

3. มีความสามารถในการที่จะนำเอาศาสนาพุทธเป็นพื้นฐานของชีวิต และหล่อเลี้ยงทำนุบำรุงศาสนานี้ให้มั่นคงอยู่ได้จนกลายเป็นศูนย์กลางศาสนาพุทธของโลกในปัจจุบัน แม้ศาสนาพุทธจะเป็นศาสนาต่างด้าวที่เกิดในประเทศอินเดีย ศูนย์กลางในที่นี้หมายถึง ปริมาณของผู้ที่ยึดถือศาสนาพุทธ เมื่อเทียบกับประชากรของประเทศ อิทธิพลของศาสนาต่อชีวิตต่อประชากร การรักษาระบบและวินัย รวมทั้งสาระสำคัญที่เป็นหลักการแห่งศาสนา การนำเอาพระธรรมวินัยมาปฏิบัติ และการเสริมสร้างสถาบันสงฆ์ให้ถึงพร้อมทั้งในด้านองค์การและการปฏิบัติสืบต่อพระศาสนา การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์การต่าง ๆ ของสถาบันศาสนาพุทธเข้ากับชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านหรือสงฆ์กับคนไทย

4. และยังสามารถนำสิ่งที่มีคุณค่าของศาสนาอื่นมาใช้ผสมผสานกับหลักศาสนาพุทธอย่างไม่ขัดแย้ง อาทิ พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ (ขึ้นบ้านใหม่ ศาลพระภูมิ ฯลฯ) หรือลัทธิขงจื้อ (การยกย่องบรรพบุรุษ การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ ฯลฯ)

5. พร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจการของศาสนาอื่นโดยไม่ถือว่าเป็นการเสื่อมเสียหรือเป็นบาป หรือเป็นปมด้อยแต่อย่างใด หรือสมาชิกในสังคมไทยต้องขาดคุณสมบัติหรือสิทธิพึงมีพึงได้ หากไปนับถือศาสนาอื่น เช่น การรับราชการ หรือการมีส่วนทางการเมือง

6. ยอมรับการแต่งงานกับคนต่างศาสนาได้ ซึ่งก็นับว่าเป็นสิ่งพิเศษ เพราะสถาบันครอบครัวนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของสถาบันสังคม และเป็นความผูกพันอย่างใกล้ชิดระหว่างบุคคล และไม่ถือว่าหากยึดถือศาสนาอื่นใดนอกเหนือศาสนาพุทธจะเป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกันของครอบครัว

7. ให้ความสำคัญกับศาสนาทั้งปวง และยอมรับที่จะให้การคุ้มครองป้องกันศาสนา และลัทธิความเชื่อทั้งหลายที่ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นแต่แนวความคิดย่อ ๆ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสังคมไทย ซึ่งมีผลทำให้ประเทศไทยมีปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นที่น่าศึกษาเป็นอย่างมาก แต่ที่สำคัญก็คือ คุณค่าที่ได้รับจากทัศนคติอันกว้างขวางของสังคมไทยต่อศาสนาที่ช่วยให้เกิดความมั่นคง และการพัฒนาภายในประเทศ รวมทั้งอาจจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาการเมืองด้วย

แนวโน้มของวัฒนธรรมพื้นบ้านและการสืบเนื่อง*

สภาพการณ์และปัญหาทั่วไปทางสังคมวัฒนธรรม

ในปัจจุบันสังคมไทยยังคงมีปัญหาทางวัฒนธรรมและการเมือง อันเนื่องมาจาก (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ - สังคมภายใน และ (2) การรับวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอก อาจกล่าวได้ว่า ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอกนี้ ไม่มีกลุ่มชนกลุ่มไหนเลยที่ไม่ได้รับ เพราะการปรับปรุงทางด้านคมนาคมทำให้ไม่มีกลุ่มชนหรือชุมชนใดที่อยู่โดดเดี่ยวโดยไม่มี การติดต่อเกี่ยวข้องกับที่อื่น ๆ ย้อนหลังขึ้นไปในอดีตเคยมีชุมชนไม่ว่าจะเป็นระดับเมืองหรือหมู่บ้าน สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพังในลักษณะที่พึ่งตนเองทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่ในปัจจุบันทั้งบ้านและเมืองมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิด อิทธิพลวัฒนธรรมสมัยใหม่จากภายนอกผ่านสังคมเมืองลงสู่หมู่บ้านในชนบททั่วทุกหนแห่งทั่วทุกภูมิภาคอย่างรวดเร็ว เกินกำลังที่ชุมชนแต่ละแห่งแต่ละท้องถิ่นที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งใหม่ ๆ ที่แพร่เข้าไปได้ เป็นเหตุให้เกิดการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเกิดความขัดแย้งที่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมที่ไม่มีทิศทาง ซึ่งมักก่อให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งกระทบสังคมในส่วนรวมได้

ในอดีต สังคมหมู่บ้านในชนบทส่วนใหญ่ยึดมั่นในเรื่องชนบทรรมนิยมประเพณี (Tradition Oriented Society) ไม่มีช่องว่างระหว่างวัย เพราะคนรุ่นเด็กยังเคารพเชื่อฟังคนรุ่นอาวุโส ซึ่งนอกจากเป็นผู้อบรมสั่งสอนในด้านชนบประเพณีและคตินิยมแล้ว ยังสอนให้เรียนรู้ในเรื่องของการทำมาหากินและการประกอบอาชีพอีกด้วย แต่ปัจจุบันการปรับปรุงการคมนาคมให้เมืองกับชนบทติดต่อกันได้อย่างสะดวก ทำให้มีการนำความรู้ในด้านวิชาชีพ เทคโนโลยีใหม่ ๆ ตลอดจนจนการศึกษาแผนใหม่ผ่านเมืองไปยังชนบท เป็นผลให้ชุมชนในชนบทมีความสัมพันธ์และพึ่งพาเมืองในทางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัด คนรุ่นเด็กในชนบทได้เรียนรู้การประกอบอาชีพแบบใหม่ และมีการศึกษาที่ก้าวหน้ากว่าคนรุ่นเก่า ไม่จำเป็นต้องอาศัยหรือพึ่งพาคนรุ่นอาวุโสเช่นแต่เดิม ช่องว่างระหว่างวัยก็เกิดขึ้น รวมไปถึงความขัดแย้งกันในด้านรูปแบบต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตด้วยความแตกต่างที่สำคัญระหว่างการดำรงชีวิตแต่เดิมกับปัจจุบัน อยู่ที่แต่ก่อนเน้นการอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนทางสังคม มีความสัมพันธ์อย่างเป็นกันเองและมีการช่วยเหลือเอื้อจุนกัน จึงไม่ได้แลเห็นสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์หรือเครื่อง

* ศรีสักร วัลลิโภดม "ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย" จากเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ จัดโดย ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. พ.ศ. 2528.

หมายของชนชั้น ยกตัวอย่างเช่นลักษณะบ้านช่อง ตลอดจนการแต่งกายและการกินอยู่ ทั้งคนจนคนรวยมีความคล้ายคลึงกันและสังสรรค์กันได้เสมอ สิ่งที่แสดงความมั่งคั่งหรือเกียรติภูมิทางสังคมไม่ได้เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในชุมชน หากเป็นสิ่งที่เป็นตัวแทนของส่วนรวมทั้งหมด ได้แก่วัฒนาอารามหรือศาสนาสถานที่สร้างอย่างวิจิตรพิสดาร หรือไม่กี่สถานที่พัก ที่ทำการของผู้เฒ่าหรือหัวหน้าของชุมชนเป็นสำคัญ ประเพณีที่เกี่ยวกับการศึกษาอบรมทั้งทางศาสนาและทางโลก ก็ล้วนเน้นถึงการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีกลมเกลียวและความสำนึกในชุมชนร่วมกัน

แต่ปัจจุบันการเรียนรู้หรือรับรู้อารยธรรมแบบใหม่จากเมืองได้เข้ามาแทนที่ และกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่ในชนบทที่ความเป็นบุคคลเฉพาะตน (individualism) เพิ่มขึ้น การประกอบกิจกรรมร่วมกันเพื่อส่วนรวมทางสังคมเริ่มหมดไปความต้องการความสะดวกสบายและวัตถุใหม่ ๆ เพื่อฐานะของตนเองและครอบครัวเป็นสิ่งที่เห็นได้เด่นชัด ความมุ่งหมายในการดำรงชีวิตจึงเน้นไปในเรื่องความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเฉพาะตัวเองและครอบครัว เป็นเรื่องของการลงทุน การได้กำไรและขาดทุน การเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ การใช้เครื่องมือใหม่ ๆ เพื่อการเกษตรและหัตถกรรมล้วนเป็นสิ่งที่นำมาเพื่อผลประโยชน์ทางนี้ทั้งสิ้น ผลที่ตามมาคือการเกิดความแตกต่างกันในฐานะทางสังคมและรูปแบบในการดำรงชีวิต เกิดชนชั้นคนรวยหรือนายทุนกับคนจน คนรับจ้างชั้น มีเครื่องอำนวยความสะดวก ที่เป็นของหรูหรา ฟุ่มเฟือย เช่น โทรทัศน์สี รถยนต์ รถจักรยานยนต์ มีการแต่งกายและการกินอยู่แตกต่างไปจากคนจน

พฤติกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นจนเป็นรูปแบบดังกล่าวนี้ เกินกำลังที่สถาบันทางสังคมที่เป็นประเพณีแต่เดิมจะควบคุมได้ ความเชื่อมั่นในเรื่องค่านิยมทางสังคมและชนบทประเพณีเดิมจึงเกิดความว่างเปล่าที่ให้อิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาแทนที่ ความเจริญในด้านการคมนาคม และการสื่อสาร นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการติดต่อทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศทางตะวันตก ซึ่งคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยนิยมและยึดถือเป็นแบบฉบับเห็นได้ชัดต่อการนำเอาแบบอย่างชีวิตความเป็นอยู่ รูปแบบบ้านช่อง ทำให้สภาพทางสังคม - วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด จนอาจกล่าวได้ว่า ยังมีอารยธรรมทางด้านเศรษฐกิจสนับสนุนให้มีกิจกรรมพืชไร่หรือสร้างแหล่งอุตสาหกรรมมากขึ้นเท่าใด คนชนบทที่มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการทำงานเหล่านี้กลับมีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายไปในสิ่งที่ฟุ่มเฟือยอย่างเปล่าประโยชน์มากขึ้น แทนที่จะนำมาใช้จ่ายในการปรับปรุงฐานะทางครอบครัวและตนเองให้มีความเป็นอยู่อย่างมีคุณภาพและมีการออมทรัพย์เพื่อการลงทุนหรือไว้ใช้ในยามจำเป็น ปัญหาที่เป็นภัยทางสังคมที่ตามมาคือรายได้จากการทำงานของคนในชนบทนั้น มีลักษณะไม่คงที่ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามภาวะการจ้างและการลงทุนของผู้ที่เป็นนายทุนจากเมือง จึงขัดกันกับความเคยชินในการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยจนเป็นนิสัยชอบ เมื่อเกิดความขัดแย้งกันขึ้น ก็หา

ทางออกด้วยการทำทุจริตเช่นลักขโมย หรือปล้นมาชิงทรัพย์ พฤติกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมเหล่านี้ ล้วนสื่อให้เห็นว่าสถาบันต่าง ๆ หรือชนบประเพณีและค่านิยมต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิมกำลังหมดความสามารถที่จะทำให้คนในรุ่นใหม่ยึดถือและอยู่ในระเบียบแบบแผนได้

ดังนั้นในที่นี้อาจสรุปได้อย่างกว้าง ๆ ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมของประเทศในประเทศไทยนั้น มีอัตราการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจนเกือบกล่าวได้ว่าเป็นไปอย่างกำลัง ลืมอดีต คนรุ่นใหม่หรือคนที่ได้รับอิทธิพลอารยธรรมสมัยใหม่เปลี่ยนมามีค่านิยมที่มองเฉพาะตัว (individualism) ในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพื่อสนุกสนานและเกียรติภูมิทางสังคม เพื่อประโยชน์ของตนเองและครอบครัว ขาดความสำนึกร่วมที่จะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นกันเองเช่นในอดีต การเอาตัวเอาเปรียบและแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวหรือเพื่อพรรคพวกทำให้กลายเป็นผู้ละเมิดกฎหมาย อันมีผลให้เกิดปัญหาทางสังคมที่กระทบกระเทือนสวัสดิภาพและความมั่นคงทางสังคมของคนทั่วไปใน ส่วนรวม

ความตระหนักในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม - วัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว อันเนื่อง มาจากการที่ชุมชนแต่ละแห่งมีการติดต่อเกี่ยวข้องกันทั้งด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนั้นมีทั่วทุก ประเทศ ต่างก็แสวงหาวิธีการและแนวทางที่จะปรับปรุงและควบคุมให้อยู่ในทิศทางที่เหมาะสมด้วยกัน ทั้งนี้ แต่จะแตกต่างกันตรงที่ว่า มีปรัชญาและอุดมการณ์ต่างกัน แต่ถ้ามองให้ลึกซึ้งก็จะวิเคราะห์ได้ว่า ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงนั้น ทำความคู่ไปกับการศึกษาและการดำเนินการทางสังคม - วัฒนธรรม สำนึกร่วมในการอยู่ในชุมชนเดียวกัน เพราะชุมชนเป็นหน่วยที่มีความหมายในด้านสังคม - วัฒนธรรม เป็นอย่างมาก ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นโดยการนำเทคโนโลยี ใหม่ ๆ เข้ามาในการเกษตร หรืออุตสาหกรรมหรือการสร้างถนนหนทาง การสร้างย่านตลาด โรงงาน อุตสาหกรรม เขื่อนกั้นน้ำ และอื่น ๆ จำต้องทำการสำรวจศึกษาพื้นฐานทางสังคม - วัฒนธรรม และ เศรษฐกิจของคนที่อยู่ในแต่ละชุมชนในท้องถิ่นนั้นอย่างลึกซึ้ง เพื่อจะได้วางแผนให้กลุ่มชนเหล่านั้นปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมและโครงสร้างทางสังคม - เศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นใหม่ได้เหมาะสม สิ่งที่เป็น หัวใจในการศึกษาและดำเนินการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือ การเลือกเฟ้นว่า วัฒนธรรมหรือ ประเพณีอย่างไหนที่มีความเหมาะสมที่จะอนุรักษ์หรือพัฒนา เพราะฉะนั้นในการศึกษาของนักวิชาการ ทางด้านสังคม - วัฒนธรรม การประเมินให้เข้าใจในเรื่องความหมายหรือบทบาทของชนบประเพณี ค่านิยม และอื่น ๆ ในวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนแต่ละท้องถิ่นนั้น จึงเป็นเรื่องที่สำคัญเป็นอย่างมาก ดังนั้น การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ที่พื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นนั้น ยังเป็นการเพิ่มสีสันมิติทางวัฒนธรรม เพื่อให้คน ในท้องถิ่นได้เห็นสิ่งที่บรรพบุรุษของตนได้เคยปฏิบัติมา อีกทั้งยังเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชนอีกด้วย

พิธีกรรมที่พื้นบ้านไทย โดยปกติแล้วพิธีกรรมที่พื้นบ้านนั้นจะเป็นที่จัดแสดงของใช้ใน ชีวิตประจำวันของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งแน่นอนที่สิ่งของต่าง ๆ จะต้องเป็นสิ่งของในครัวเรือนและของ ใช้ในการประกอบอาชีพ พาหนะ ของใช้ในพิธีต่าง ๆ เครื่องดนตรีและของใช้เบ็ดเตล็ด สำหรับของใช้ ในชีวิตประจำวันนั้นมักมีอยู่รวมกันหนาแน่นในครัวไฟ เหตุเพราะถือเป็นคลังอาหารของตัวเรือน และ มีกิจกรรมที่จะต้องประกอบอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน คือการปรุงอาหารด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ ดังนั้นของใช้จึงมี มากกว่าส่วนอื่น ๆ ในบ้าน

บ้านเรือนของคนไทย หากแบ่งตามลักษณะการปลูกสร้างแล้ว จะแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ

1. เรือนไม้จริงหรือเรือนเครื่องสับ มีลักษณะถาวร เจ้าของเรือนมักเป็นผู้มีฐานะดี มี เครื่องตกแต่งบ้านมาก เครื่องใช้เหล่านี้ บางชิ้นก็ไม่มีควมจำเป็นในการใช้สอย หากมีไว้เพื่อแสดง ฐานะของผู้เป็นเจ้าของบ้าน

2. เรือนไม้ไผ่ หรือ เรือนเครื่องผูกมีลักษณะชั่วคราว และเราพบเรือนลักษณะนี้มากกว่าเรือนลักษณะแรก เครื่องใช้ไม้สอยภายในเรือน มีความจำเป็นแก่การดำรงชีวิต และมีมากหนา แน่นในครัวไฟ

แต่ลักษณะร่วมโดยทั่วไปของเรือนไทยคือ เป็นเรือนยกพื้นสูง มีห้องนอนเพียงไม่กี่ห้อง มีนอกชาน ที่นอกชานนี้มักมีเครื่องเล่นดนตรีหรือเครื่องรับแขก อย่างถ้าเป็นทางภาคกลางก็จะมี เชี่ยนหมาก ชันน้ำดื่ม หรือถ้าทางภาคเหนือก็จะมีเครื่องบูชาชี่โย เมียง มารับแขก และถ้าเป็นเรือน ทางเหนืออีกเช่นกัน ที่ริมนอกชานจะมีร้านน้ำ ลักษณะเป็นร้านเล็ก ๆ ยกพื้นสูงมีหลังคาคลุมอย่าง เรียบร้อย ภายในร้านจะเรียงรายไปด้วยหม้อดินเผามากกว่าหนึ่งใบ บรรจุน้ำดื่มพร้อมกระบวยไว้ตัก

ส่วนสำคัญที่สุดของตัวเรือนซึ่งมีการใช้เครื่องใช้ต่าง ๆ มากก็คือครัวไฟ ซึ่งมักจะอยู่มุม ไตมุมหนึ่งของบ้าน และมักกรุณาสำหรับดซึ่งมีลักษณะโปร่ง สำหรับการถ่ายเทควันไฟอันเกิดจากการ ปรุงอาหารต่าง ๆ แต่การระบายอากาศก็อาจไม่ทันการณ์ จึงต้องเจาะช่องหน้าต่างมีฝาปิดในลักษณะ หับผยุ โดยใช้ไม้คั่นค้ำยันเอาไว้ ขนาดของครัวไฟและเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวไฟ จะเป็นตัวชี้บอกถึง ภาวะเศรษฐกิจของผู้ใช้ได้อย่างดี ทั้งสามารถบอกขนาดของครอบครัวว่าเป็นลักษณะครอบครัวขยาย หรือครอบครัวเดี่ยว หรือครอบครัวขยายที่แยกทำครัวไปต่างหาก และจะทำให้เรามองโยงไปเห็นถึง ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวด้วย

ดังนั้น เรือกรวในครัวจึงมีสิ่งที่จะตั้งข้อสังเกตได้มาก เช่น การมีข้าวเป็นอาหารหลัก เครื่องมือเครื่องใช้เกี่ยวกับ "ข้าว" จึงมีมากไม่ว่าจะเป็นข้าวเจ้า ข้าวเหนียว "ปลา" เป็นกับข้าว ที่มี มากทั่วไป และดัดแปลงทำเป็นอาหารได้ หลากชนิด ไม่ว่าจะเป็นต้ม, แกง, หลน, ย่าง, (น่าสังเกตว่า

เดิมจริง ๆ นั้นอาหารไทยไม่มีลักษณะทอดหรือผัด เราจึงไม่มีกระทะ ตะหลิว จะมีก็กระทะขนาดใหญ่แบบกระทะใบบัวสำหรับหุงข้าวเลี้ยงคนจำนวนมาก ๆ) หรือแม้ในลักษณะการถนอมไว้กินได้นาน ๆ เช่น ปลาร้า ปลาจิ้ม ปลาแห้ง ปลาเค็ม และน้ำปลาสำหรับปรุงแต่งรสชาติให้กลมกล่อมรับประทานได้เอร็ดอร่อยขึ้น แม้ปลาจะเป็นอาหารที่มีความเค็ม แต่บ้านเมืองเราก็มีเครื่องเทศมากมายสำหรับดับเค็ม ช้ายังเสริมให้อาหารมีกลิ่นหอมชวนรับประทานมากขึ้น การนำเครื่องเทศมาใช้ ต้องทุบ ต้องตำให้แตกละเอียด เราจึงมีครกเป็นส่วนสำคัญของการประกอบอาหารมากกว่าที่จะใช้เขียงหรือมีดอโต้ใหญ่ ๆ อย่างประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี

กับข้าวของคนไทยนั้นก็ทำง่าย ๆ จากสิ่งที่หาได้ภายในท้องถิ่น มีคำพูดติดปากกันมาว่า คนไทยนั้นแค่นพริกกับเกลือก็กินข้าว ได้อิ่มแล้ว ผักหญ้าที่จะแฉะมัดแก้รสจัดจ้าน ก็หาเก็บเอาตามท้องร่อง หรือรั้วบ้านก็เหลือจะพออันเป็นลักษณะการยังชีพแบบพึ่งตนเอง (Subsistence) โดยอาศัยพึ่งพาจากสังคมเมืองบ้างหากจำเป็น หรือมีลักษณะเป็นคมแบบชาวนา (Peasant Society) เหล่านี้ทำให้ผู้คนชนบทแต่ก่อน ดำรงชีวิตอยู่โดยอิสระ มีการพึ่งพากันเองในสังคมโดยแทบไม่ต้องอาศัยจากชุมชนเมืองซึ่งมักอยู่ห่างไกลออกไป

สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้โดยทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวันของคนไทยแต่ก่อน นอกเหนือจากที่อยู่ในครัวไฟดังกล่าวแล้วก็ไม่ค่อยมีอะไรมาก อย่างเสื้อผ้าก็มีเพียง ๒-๓ ตัว โดยมากตอนเย็นอาบน้ำแล้วก็มักซักตากเลย จะมีเสื้อสำหรับใส่ไปทำบุญหรือร่วมในงานพิธีสำคัญอีกชุดเดียวเท่านั้น เราจึงไม่มีตู้เสื้อผ้า อย่างดีก็มีแต่กระเป๋าทรงหรือหีบเก็บเสื้อผ้า ขนาดไม่ใหญ่โตนัก ได้ถุนเรือนซึ่งเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่เก็บเครื่องมือ เครื่องมือหนาแน่นพอ ๆ กับในครัวไฟ เพราะเป็นบริเวณกว้างและสูง ดังนั้นหากเราไปตามชนบทก็จะได้เห็นภาพเครื่องมือจับปลาชนิดต่าง ๆ แหวนหรือวางอยู่ นอกจากนี้ก็จะมีพวกเครื่องมือเกษตรโดยเฉพาะเครื่องมือทำนา ปรากฏอยู่ด้วยอีกสิ่งที่จะขาดเสียไม่ได้ก็คือครกตำข้าว ซึ่งอาจเป็นสีข้าว ครกกระเดื่อง หรือครกมองก็ตามเพราะก่อนที่จะมีการสีข้าวอย่างเป็นล่ำเป็นสันจะเฟื่องฟูนั้น แต่ละบ้านต้องตำข้าวกันเองบางบ้านก็ตำพอรับประทานไปวัน ๆ อย่างที่พูดกันว่า "ตำข้าวสารกรอกหม้อไปวัน ๆ " กิจกรรมตำข้าวเอาเปลือกออกจึงดูเป็นกิจกรรมหลักในชีวิตประจำวันทุกฤดูกาลสำหรับครอบครัวไทย นอกเหนือจากฝ้าย ฟัน ตักน้ำ ทอผ้า หาปลา ชาวไทยเชื้อสายเขมรที่ ตำบลลงยาง กิ่งอำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา แสดงวิถีกำข้าวและจับเขียดเขมร ซึ่งมีรูปร่างแปลกไปจากเขียดทั่วไป

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม เพราะประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำการเพาะปลูกตั้งถิ่นฐานอยู่ในชนบทใกล้กับบริเวณที่ทำกินกระจายกันอยู่เป็นหมู่บ้าน (Villages) ตามท้องถิ่นต่าง ๆ การทำนาหรือการปลูกข้าว เป็นอาชีพหลักที่ผลิตได้ไม่เพียงแต่นำไปขายเป็นอาชีพหลักที่ผลิตได้ ไม่เพียงแต่นำไปขายเป็นสินค้าเท่านั้น ยังเป็นสิ่งที่นำมาเป็นเสบียงกินอยู่ในครอบครัว ทำบุญและ

ตระเตรียมไว้เป็นพันธุ์ข้าวที่จะปลูกในปีต่อไปด้วย เหตุนี้การปลูกข้าวจึงเป็นวิถีชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่มีอิทธิพลในการกำหนดรูปแบบชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมาแต่อดีต ในสมัยที่ยังไม่มีการปลูกข้าวเพื่อขายเป็นเงินเป็นทอง (cashcrop) นั้น ชุมชนต่าง ๆ ในชนบทมีลักษณะกระจายกันอยู่อย่างโดด ๆ มีการคมนาคมกับเมืองหรือชุมชนใกล้เคียงน้อย แต่ละแห่งจึงต้องมีสภาพที่จะต้องเลี้ยงตัวเองได้ การหาเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวและชุมชน จึงเป็นเรื่องที่จะต้องสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นเองภายในชุมชน เหตุนี้งาน ฝีมือต่าง ๆ เช่น การทอผ้า งานช่างไม้ สลักไม้ การสานเครื่องจักสาน การตีเหล็ก ปั้นภาชนะดินเผา จึงเป็นสิ่งที่ทำกันเอง และแต่ละท้องถิ่นก็มีรูปแบบแตกต่างกันออกไปตามสภาพของภูมิประเทศ และสภาพของวัฒนธรรม

ในสังคมชนบทของไทย การทำไร่ทำนาด้วยการใช้ไถพรวนดินเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาช้านานจนเป็นประเพณี วิธีการไถนาเป็นสิ่งที่ชาวบ้านทุกคน ทั้งหญิงและชายจะต้องเรียนรู้และถ่ายทอดให้กันในกลุ่มครอบครัวหนึ่งเมื่อเด็กมีอายุย่างเข้า 14-15 ปี ซึ่งเป็นเวลาที่พ้นการศึกษาภาคบังคับแล้ว พ่อแม่ก็จะฝึกลูกให้รู้จักการใช้ วัว ควาย ในการไถนา ทำเทือกคราดและตีขลุบตลอดจนการแต่งเสริมคันนา และหัวมูนนา การไถนาเริ่มแต่การหัดเทียมควาย-วัว เข้ากับคันไถให้ถูกต้องตามตำแหน่งในการไถนาที่ต้องใช้ควาย-วัวคู่หนึ่งจะต้องรู้จักเทียมควาย-วัวให้ถูกต้องว่าเป็น "ควายนอก" หรือ "ควายใน" ควายตัวในเคยอยู่รอบนอก หรือรอบในก็ต้องคนตำแหน่งเดิมไว้ จะสับเปลี่ยนตำแหน่งตามใจคนไม่ได้ ถ้าหากสับเปลี่ยนเข้าจะทำให้เดินผิดทิศทางได้ เด็กจะต้องเรียนรู้การผูกแอกกับคอควายหรือวัว และการผูกเชือกที่จะใช้ถือเวลาไถเข้ากับสายตะพาย ซึ่งร้อยจมูก วัว-ควาย แล้วโยงมาทางข้างหลังเชือกนี้จะโยงมามัดเข้ากับปลายจั่นของคันไถ เพื่อใช้กระตุกให้ความเลี้ยว การกระตุกนี้จะต้องมีการการส่งเสียงกำชับไปด้วยเสมอ เช่นถ้าหากจะให้วัว-ควายเลี้ยวไปทางขวาก็ร้องว่า "ทูน" แต่ถ้าเลี้ยวไปทางซ้ายก็ร้อง "ทาด" การไถนาในรอบแรก จะต้องไม่ห่างคันนามากนัก เริ่มเตรียมนาเข้ามาก่อน และไถนาจากซ้ายไปขวา เพราะถ้าหากไถจากกลางมาก่อน จะทำให้ดินทำให้ออยไถไม่พบ การจับคันไถก็ต้องถูกวิธี ต้องถือหางไถเบนขวาเล็กน้อยเพื่อให้เลี้ยวได้สะดวก ถ้าไถไปตรง ๆ ดินที่ถูกไถขึ้นมาจะกระจายไปทั้งสองข้างทับหน้าดินด้านในที่ยังไม่ได้ไถ แต่ถ้าหากเพียงถือหางไถไปไถหนึ่ง ๆ ปล่อยให้วัว-ควาย ลากไปเรื่อย ๆ ผลไถก็จะไม่เจาะลงไปบนเนื้อดิน เพราะฉะนั้นจะต้องยกหางไถให้อยู่ในระดับพอเหมาะ เพื่อผลจะได้เจาะลงไปบนดินอย่างสม่ำเสมอ แต่ถ้าหากผลที่มดินลึกเกินไป วัว-ควาย ก็จะลากไถไม่ไหว บางครั้งอาจทำให้หัวหมู หรือไถหักได้

การไถนาเป็นเทคนิคที่ชาวนาในสังคมหมู่บ้านควบคุมได้และถ่ายทอดกันมาถึงลูกหลาน แต่ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจของบ้านเมืองมีผลให้มีการนำเครื่องจักรเครื่องยนต์เข้าใช้ในการไถนาแทน ควาย-วัว คือการใช้รถแทรกเตอร์ รถไถ และควายเหล็ก ทำให้การไถนาโดยใช้

เทียมด้วยวัว-ควาย ต้องเปลี่ยนแปลงไปในท้องถิ่นบางแห่งที่มีการใช้รถไถมากนั้น เป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องพึ่งเมืองมากขึ้นทุกที และเกิดกลุ่มบุคคลผู้เป็นเจ้าของรถแทรกเตอร์ และรถไถขึ้นรับจ้างไถนาพรอนดินแทน ผลการเปลี่ยนแปลงนี้กระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของคนในชนบทอย่างมากมาในขณะนี้

การไถนาเท่าที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นจะไถก็ครั้งขึ้นอยู่กับลักษณะการทำนา และสภาพของท้องที่ ถ้าหากการทำนาเป็นนาหว่าน ชาวบ้านมักจะไถนาครั้งหนึ่งในระยะฝนเริ่มตกลึกเล็กน้อย การไถครั้งนี้เรียกว่าไถตะ พอหว่านข้าวแล้วเขาจะไถอีกครั้งหนึ่งคือ ไถแปรหรือไถกลบ เพื่อเมล็ดข้าวที่หว่านกระจายเข้าไปในดิน จะได้งอกงามขึ้น ส่วนการทำนาอีกชนิดหนึ่ง คือนาดำนั้น เป็นงานที่มีขั้นตอนเริ่มแต่การเตรียมแปลงเพาะกล้าให้สม่ำเสมอ เมื่อต้นกล้าใกล้จะโตพอถอนมาดำได้ ชาวนาที่จะต้องเตรียมที่นาทำคันนาตม น้ำ ไถคราดและปรับพื้นดินด้วยลูกขลุบในทำนองเดียวกันกับการทำแปลงเพาะกล้า เสร็จแล้วจึงนำต้นกล้ามาดำได้ เมื่อข้าวตั้งรวง และสุกพร้อมที่จะทำการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนา ก็จะร่วมกันเกี่ยวข้าว แล้วนำมามัดรวมกันเป็นฟ่อน ๆ แยกประเภทของข้าวแต่ละชนิดออกจากกัน เช่น ข้าวหนัก ข้าวเบา ฯลฯ แล้วนำกลับมาที่ลานบ้าน ถ้านาอยู่ไกลจากบ้านมากก็อาจจะใช้เกวียน หรือเลื่อนเป็นพาหนะขนส่ง เพื่อทุ่นแรงจะได้ขนได้คราวละมาก ๆ แต่ถ้านาอยู่ไม่ไกลนัก ก็จะเอามัดฟางนั้นผูกกับท่อนไม้ยาว ๆ ข้างละหลายมัดตามแต่กำลังจะหาบไปไหน ฟ่อนข้าวที่เกี่ยวมาแล้วนี้จะนำมากองไว้ที่ลานบ้าน เพื่อรอการนวดต่อไป

การนวดข้าวหมายถึงการทำให้เมล็ดข้าวเปลือกหลุดออกจากรวงมักจะเริ่มนวดกันราว ๆ เดือน 3-4 ในกรณีที่เป็นการนวดข้าวที่ได้จากนาหว่าน แต่ถ้าเป็นนาดำอาจจะเร็วกว่านั้น คือประมาณเดือน 12 หรือต้นเดือนอ้าย เมื่อได้ข้าวเปลือกแล้วก็จะนำไปสี เพื่อให้เปลือกหลุดออกเป็นเมล็ดข้าวที่พร้อมจะนำไปหุงต้มได้

วิธีการนวดข้าวมักจะใช้สัตว์ประเภทวัว ควาย โดยนำสัตว์เหล่านี้มาผูกกับเสาไม้กลางลานบ้าน เรียงเป็นแถวหน้ากระดานแล้วนำกองฟางมากองไว้ให้สัตว์เหล่านั้นเหยียบย่ำไปมารอบ ๆ เมล็ดข้าวเปลือกจะหลุดออกจากรวงข้าว หล่นลงที่พื้นซึ่งได้ทำการปรับไว้ดีแล้ว

เครื่องใช้ในการจับ ดัก กัก ปลา¹*

ในสังคมชาวบ้านในชนบทที่มีการเกษตรเป็นอาชีพสำคัญนั้น อาหารที่มีความสำคัญรองลงมาจากข้าวก็คือ ปลา ดูเหมือนข้าวและปลาเป็นอาหารหลักมาช้านานแต่สมัยโบราณแล้ว เหตุนี้จึงปรากฏในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เป็นข้อความที่แสดงให้เห็นการมีอาหารตามธรรมชาติที่พอเพียงแก่การดำรงชีวิตอย่างไม่เดือดร้อน

การจับปลาเป็นอาหารเป็นความจำเป็นที่ขาดไม่ได้ของบรรดาชาวบ้านทุกหนทุกแห่ง จึงปรากฏแทบทุกครัวเรือนมีเครื่องมือจักสานที่ใช้ในการจับปลาและดักปลาทั่วไป เครื่องมือเหล่านี้ได้แก่ ช้อง ตุ่ม อีจู้ ซอน แห ยอ ลอบ ไซ เป็นต้น แขนงและตั้งไว้ได้ถนัดบ้านหรือที่ยุงข้าว ชาวบ้านผู้อยู่ห่างไกลแม่น้ำ ลำคลองและหนองบึงนั้น ไม่หมดโอกาสที่จะจับปลา เพราะตราบใดที่ยังมีอาชีพในการทำนาอยู่ย่อมมีโอกาสเสมอ ในฤดูฝนและฤดูน้ำ น้ำไหลเข้าท่วมทุ่งเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าว จะมีปลาเล็กปลาน้อยจากตามแหล่งน้ำเช่นห้วย หนองบึง ว่ายตามน้ำเข้ามาด้วย ชาวบ้านจึงมีเครื่องมือจับปลาหรือดักปลา เช่น ไซ ตุ่ม อีจู้ ลอบ ติดมือไปด้วยในเวลาออกไปท่องนา การจับปลาในระยะนี้ทำแถวหัวคันนา หรือ ลำเหมือง ช้องน้ำไหล โดยเอาเครื่องจับปลาเหล่านี้ไปดักไว้

การจับปลาที่มีการร่วมกลุ่มร่วมมือกันอย่างสนุกสนานและจริงจัง ทำกันในฤดูน้ำลดหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว เพราะเป็นฤดูที่ว่างจากการทำนา อีกทั้งบรรดาปลาใหญ่น้อยจะไหลตามน้ำไปรวมกันอยู่ในห้วย คลอง หนองบึง เป็นที่เป็นทาง ชาวบ้านจะพากันนักแฉะเพื่อนบ้านออกกันไปเป็นกลุ่ม ๆ สะพายแห ช้อง สุ่ม และทำอาหารใส่กระบุงหรือใส่ปิ่นโตหิ้วไปกินเป็นอาหารกลางวัน พากันออกไปยังหนอง คลองบึง ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้าน ทำการวิดหนองหรือคลอง แล้วใช้แหหรือสุ่มช่วยกันจับปลา เป็นกิจการที่สนุกสนานรื่นเริงไปในตัว ปลาที่จับได้มีทั้งขนาดใหญ่และเล็กจะแบ่งปันกันในระหว่างผู้ที่ไปจับ ถ้ามีจำนวนมาก ก็นำกลับมาแบ่งให้กับญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงที่อยู่ที่บ้าน มักไม่นิยมซื้อขายกัน แต่แบ่งปันกันกิน ปลาที่แต่ละครอบครัวได้ไปนั้นที่เหลือจากการนำไปหุงต้มแล้ว ส่วนหนึ่งที่เป็นปลาใหญ่ จะนำไปผ่าท้องเอาเครื่องในออกตากเกลือ ตากแดดไว้เป็นปลาแห้ง ซึ่งเมื่อตากประมาณ ๒ - ๓ แดดแล้วก็นำไปบริโภคได้ อีกส่วนหนึ่งเป็นปลาเล็กใหญ่ปะปนกัน นำเอาไปทำปลาร้า ซึ่งถือได้ว่าเป็นเสบียงกรังที่สำคัญของชาวบ้าน

¹ ศรีสว่าง วัลลิโกดม, พิธีกรรมที่วัฒนธรรมพื้นบ้าน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (2520).

* วิบูลย์ สีสวรรณ, พิธีกรรมที่วัฒนธรรมพื้นบ้าน วารสารเมืองโบราณ (2534).

ปลาร้า เป็นปลาที่หมักดองใส่ไหไว้เป็นจำนวนมาก ใช้เป็นกับข้าวได้นานกว่าอาหารอื่น ในครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีปลาร้าเก็บไว้กินได้นานประมาณ ๔-๕ เดือน ซึ่งเป็นเวลาที่อยู่ในฤดูแล้งพอหลังจากนั้นแล้วก็เข้าฤดูฝน มีน้ำมีปลาในทุ่งนาที่จะพอดักมาเป็นอาหารสดหรือทำปลาร้าได้ต่อไป ดังนั้น จะเห็นได้ว่าปลาร้ามีความสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านอยู่ในสภาพที่พอมีพอกิน (subsistence) ตามลำพังโดยไม่ต้องอาศัยการซื้อหาอาหารอื่นด้วยเงินทองได้ ชาวบ้านที่มีอายุ มักจะพูดเสมอว่า ตามบ้านนอกนั้นมี ข้าว ปลาร้า และน้ำ หรือแกมผักหน่อหนึ่งก็อยู่ได้แล้ว การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นถือว่าบาป ยกตัวอย่างเช่น การฆ่าหมู เป็ด ไก่ ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยง แต่ว่าถ้าเป็นปลาแล้วต้องยกเว้นเพราะเป็นอาหารสำคัญ ชาวบ้านที่เป็นชายชราเป็นจำนวนมากที่ใช้เวลาว่างในการจักสานเครื่องมือดัก หรือจับปลา เช่น ลอบ ไซ ชะนาง ช้อง เป็นต้น บางคนสานได้สวยงาม มีฝีมือดี ซึ่งผู้ที่เป็นลูกหลานในสมัยนี้ สานไม่เป็นแล้ว คนที่มีอายุเหล่านั้นมักพูดว่า เครื่องมือดักปลาที่ทำขึ้นนั้นจะช่วยตนได้ไม่ให้อดอยาก ถ้าหากบรรดาลูกหลานไม่เลี้ยง

ดังนั้น ถ้าจะสรุปแล้วในที่นี้ การจับปลาก็เป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตคนในชนบทเพราะจับเอามาทำปลาร้า ซึ่งเป็นอาหารสำคัญ กินได้เป็นเวลานานเกือบตลอดฤดูแล้ง โดยไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเงินทอง เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเลี้ยงตัวรอดมาได้โดยไม่ต้องอดอยาก นอกจากนี้การจับปลายังเป็นกิจการทางสังคมของชาวบ้านอีกด้วย เพราะการออกไปจับปลาร่วมกันนั้นมีการร่วมมือกัน เมื่อได้ปลามากก็แบ่งปันกันและที่สำคัญก็คือ ได้ความสนุกสนานร่วมกัน เป็นการพักผ่อนหย่อนใจไปในตัว ผลที่เกิดขึ้นเป็นการกระชับความกลมเกลียว พี่พวกาศัยกันและกัน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่เด่นอย่างหนึ่งของสังคมชาวบ้าน ส่วนเครื่องมือที่จับปลานั้น วนมากก็ไม่ซื้อหาด้วยเงินทอง หากเป็นของที่จักสานขึ้นจากวัสดุทางธรรมชาติได้แก่ ไม้ไผ่ และหวาย อันอาจหาได้จากป่าและละแวกใกล้เคียงกับหมู่บ้าน การจักสานและเครื่องมือจักสานที่สร้างขึ้นจึงมีลักษณะที่เป็นศิลปะไปในตัว เพราะผู้ทำมักจะใช้ความคิดประดิษฐ์ให้สวยงามมีรูปร่างและขนาดที่ได้สัดส่วน ตามความต้องการของท้องถิ่น

เครื่องมือจับปลามีหลายชนิดและหลายแบบ ตามลักษณะความจำเป็นและสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น อาจแบ่งออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 3 ชนิดใหญ่ ๆ คือ

1. เครื่องมือจับปลาซึ่งต้องใช้เวลารอคอยและบางชนิดต้องมีเหยื่อล่อ ได้แก่ บรรดา อีจู้ ตุ่ม ลอบ ไซ ยอ ช้อง เป็ด อีตุ๊ด เป็นต้น
2. เครื่องมือจับปลาซึ่งใช้จับได้ทันทีโดยไม่ต้องรอคอย เช่น บรรดา สุ่ม แห ชะนาง ฉมวก เป็นต้น
3. เครื่องมือจับปลาซึ่งใช้ในการกักปลาไว้ได้แก่ ช้องชนิดต่าง ๆ และกระพ้อม เป็นต้น

พาหนะ¹

ในสังคมเกษตรกรรมของชาวชนบทในประเทศไทย เกวียนเป็นพาหนะที่มีความสำคัญในการขนส่งของต่าง ๆ ในการทำงาน จากหมู่บ้านไปยังห้างนาในฤดูทำนาและขนข้าวของกลับเข้ามายังหมู่บ้านหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวสิ้นสุดลง

ในปัจจุบันแม้ว่าจะมีรถยนต์และรถไถใช้ในการขนส่งและการทำงานแล้วก็ตามท แต่ความสำคัญของเกวียนในฐานะที่เป็นพาหนะก็หาได้หมดไปไม่ เพราะพาหนะที่เป็นเครื่องจักรเครื่องยนต์เหล่านั้นจะใช้ได้ ก็ในที่ ๆ มีถนนหนทางเรียบร้อยแล้ว ไม่อาจใช้ในที่ลุ่มมีหล่มและโคลนเลนได้ ผิดกันกับเกวียนที่ใช้ได้ในหลาย ๆ สภาพของท้องที่

เกวียนจะมีมาแต่ครั้งใดไม่อาจทราบได้แน่นอน ที่พอประมาณได้ก็คงราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคที่คนสามารถทำการเพาะปลูกได้ และมีการนำวัว ควาย หรือสัตว์ชนิดอื่นมาใช้ในการไถนาหรือพรวนดินแล้ว

ในสมัยโบราณก่อนมีถนนหนทางและมีรถยนต์รถไฟเป็นพาหนะ เกวียนทำหน้าที่นอกเหนือไปจากการพาหนะในเรื่องทำไร่ ทำนาอย่างที่แลเห็นในปัจจุบัน คือ เป็นพาหนะที่ใช้ในการเดินทางและการขนส่งสินค้าทางบกที่สำคัญคู่กันกับโคต่าง ๆ กล่าวคือแต่ก่อนมักมีกองคาราวานคาราวานเกวียน หรือโคต่างคาราวานของโคต่าง ๆ (ในบางแห่งใช้ล้อแทนวัว) ประกอบด้วยโคทำหน้าที่โปงลงตั้งอยู่บนหลังเป็นเครื่องส่งสัญญาณในการเดินทาง วัวที่ตามจะมีสินค้าบรรทุกอยู่บนหลังตามเป็นขบวนไป ขบวนโคต่างพบมากตามเส้นทางที่ต้องผ่านเทือกเขาในที่กันดาร ในท้องถิ่นที่เป็นที่ลุ่มต่ำมีหนองบึงมากเช่นในเขตภาคกลางของประเทศไทยส่วนใหญ่มักจะใช้ควายในการทำงาน โดยเฉพาะบริเวณทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีการใช้ควายในการทำงานมากกว่าวัว

เกวียนวัวต่างจากเกวียนควายในลักษณะรูปร่างที่เตี้ยและสั้นกว่า แต่มีความกว้างกว่าเกวียนควาย เป็นเกวียนที่ใช้ในภูมิภาคที่ดอน การทำไร่ทำนาและการเพาะปลูกต้องอาศัยวัวในการไถและพรวนดิน ภูมิภาคที่ใช้วัวในการทำงานส่วนใหญ่ได้แก่ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกวียนวัวของแต่ละภาค

เกวียนส่วนมากทำจากไม้ประดู่ หรือไม้แดง เพราะไม้ดังกล่าวนี้นอกจากแข็งแรงแล้วยังมีปริงในตัวไม่หักง่ายเหมือนกับไม้อื่น ๆ เช่น ไม้สัก เป็นต้น โดยทั่วไปเกวียนมักทำกันเองในหมู่บ้าน ถ้าบ้านใดไม่มีช่างทำเกวียนก็อาจไปจ้างเขาทำหรือซื้อเอาจากหมู่บ้านใกล้เคียง

¹ ศรีวัชร วัลลิโกดม พิพิธภัณฑสถานธรรมพื้นบ้าน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (2521).

ความสำคัญของเกวียนนั้นในบางท้องถิ่นนอกจากจะใช้เป็นพาหนะในการทำนาและการเดินทางขนส่งสินค้าแล้ว ยังใช้ในงานพิธีกรรมทางศาสนาอีกด้วย เช่นในยามบวชนาคแต่ก่อนนี้ก็ใช้เกวียนบรรทุกไตรเครื่องอิฐบริวาร และแห่นาคไปวัด ในยามสงกรานต์ ก็มีการแห่พระพุทธรูปหรือพระสงฆ์ออกมาให้ประชาชนสรงน้ำเป็นต้น ปัจจุบันความสำคัญเหล่านี้ได้ลดน้อยลงไปแล้วคงเหลือแต่เพียงเพื่อประโยชน์ในการทำนาทำไร่ และการขนไม้ฟืนมาเผาถ่านเท่านั้น ยิ่งความเจริญในทางเทคนิควิทยาก้าวหน้าขึ้นทุกที ความสำคัญของเกวียนก็กำลังหมดไป เกวียนที่สวยงามทำอย่างประณีตในสมัยก่อน ๆ ก็เริ่มหมดไป

เครื่องใช้อันเนื่องด้วยพิธีกรรมและระบบความเชื่อ*

มนุษย์ยุคแรก ๆ เกิดมาโดยมีความผูกพันกับธรรมชาติเป็นอย่างมาก เพราะมนุษย์อาศัยธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตไม่ว่าจะเป็นเรื่องของข้าวปลาอาหาร ที่อยู่อาศัยดังนั้นเมื่อธรรมชาติเกิดผันแปรไปจากภาวะปกติ เช่น เกิดน้ำท่วม ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า โดยที่มนุษย์ยังไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์จึงมีความแปลกประหลาดใจว่าธรรมชาติที่เคยใกล้ชิดคุ้นเคยกับตัวเขานั้น เหตุใดจึงห่างเหิน ปรวนแปรไปเช่นนี้ หรือธรรมชาติ โกรธเกรี้ยว จึงสร้างความพินาศยับเยินให้ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงเกิดความเกรงกลัวภาวะธรรมชาติที่ผันแปรนี้ ต้องหาวิธีสร้างความออกพอใจให้ธรรมชาติ เพื่อธรรมชาติจะได้ไม่บันดาลภัยพิบัติให้แก่ตน

ความคิดที่มีต่อธรรมชาตินี้เองที่เป็นจุดกำเนิดของระบบความเชื่อ การสร้างระบบความเชื่อของคนแต่ก่อน ก็คือการสร้างเรื่องราวขึ้นเป็นตำนาน นิทานปรัมปรา โยงใยให้เชื่อมต่อกับความเป็นไปทางธรรมชาติ เพื่อตอกย้ำความเชื่อให้ขลัง ศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น ระบบความเชื่อส่วนใหญ่ได้อาศัยพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ก่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงมั่นใจว่าหากได้สร้างความพอใจให้ธรรมชาติแล้ว การดำเนินชีวิตคงจะราบรื่น สงบสุข อาจเป็นการบังเอิญที่เมื่อได้ทำพิธีกรรมแล้วเกิดสมปรารถนาขึ้นมา หรือหากบางครั้งที่ยังไม่ประสบผลสำเร็จ มนุษย์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้นตอนของพิธีให้ซับซ้อนพิสดารมากขึ้น ซึ่งย่อมทำให้ของใช้อันเนื่องด้วยพิธีกรรมมีมากขึ้นโดยปริยาย พิธีกรรมและระบบความเชื่อ จึงเป็นของคู่กันมาโดยตลอดในทุกสังคม อีกสิ่งหนึ่งที่ใช้เป็นตัวแทนของความเชื่อก็คือระบบสัญลักษณ์ ซึ่งอาจเป็นสัญลักษณ์ทางวัตถุ (object) หรือ การกระทำ (action) แต่ในที่นี้จะได้นั้นเฉพาะตัววัตถุเท่านั้น

การทำความเข้าใจระบบความเชื่อจึงต้องคำนึงถึงนิทานปรัมปรา (myth) พิธีกรรม (ritual) และสัญลักษณ์ (symbol) ซึ่งจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันโดยตลอด

* วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, พิธีกรรมหัวถนนธรรมพื้นบ้าน, วารสารเมืองโบราณ, 2534.

พิธีกรรมโดยทั่วไปแล้ว จะอิงความเชื่อใน 2 กรณีคือ

1. พิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนามีการสวดมนต์ อ้อนวอน ขอร้อง บวงสรวง ลังเคย ความเชื่อถือทางศาสนามักมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล และมีหลักการค่อนข้างแน่นอน ทั้งมีศาสดาหรือผู้นำทางศาสนา มีหลักคำสอนที่ตราขึ้นเป็นคัมภีร์ สำหรับสังคมไทยแล้ว ความเชื่อทางศาสนามีลักษณะผสมผสานกันทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

2. พิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ มีการข่มขู่ บังคับ เป็นความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะเป็นการคาดการณ์เสียส่วนมาก และเกิดจากการสังสมกันมา โดยไม่มีผู้นำอย่างศาสดาเหมือนศาสนา

หรือหากแยกแยะในลักษณะของโอกาสที่แสดงออก ก็แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. พิธีเกี่ยวกับวงจรชีวิต อันได้แก่ โคน จุก บวชนาค แต่งงาน พิธีทำศพ
 2. พิธีเกี่ยวกับเทศกาลต่าง ๆ รวมไปถึงพิธีกรรมอันเนื่องด้วยการทำมาหากิน มักมีกำหนดระยะเวลาแน่นอน เช่น กรู๋น ตรีษ สารท เป็นต้น

เครื่องใช้เกี่ยวกับความเชื่อ พิธีกรรม ที่ได้นำเสนอนี้ เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่จะพยายามสร้างความเข้าใจให้เห็นโครงสร้างใหญ่ ๆ ของสังคมไทย ที่มีพื้นฐานความเชื่อทั้ง พุทธพราหมณ์และมี กล่าวได้ว่า ความเชื่อเหล่านี้มีผลมาจากสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม

เครื่องดนตรี - เครื่องสันตนาการ*

คนไทยนั้นมีพฤติกรรมรักสนุกเป็นอย่างยิ่ง จนถือเป็นลักษณะประจำชาติที่มั่นคงยืนนาน ข้อนี้เห็นจะมีส่วนถูกต้องอยู่มาก แม้จะไม่ถูกต้องทั้งหมด แต่โดยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมที่อุดมสมบูรณ์และความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เน้นความพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ทำให้คนไทยหาความสนุกสำราญให้ตนเองและพวกพ้องได้เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในภาวะใดของชีวิต จะเห็นว่าเรามีงานรื่นเริงทั้งเนื่องในงานมงคลและงานอวมงคล ด้วยเหตุและผลที่เหมาะสมทุกกรณี

เครื่องดนตรีและเครื่องสันตนาการต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นเพื่อรองรับพฤติกรรมรักสนุกของคนไทย ซึ่งพฤติกรรมดังว่านี้ หากจะแยกแยะออกไปตามโอกาสที่แสดงออก ก็จะได้ออกเป็น 2 โอกาสคือ

1. การรื่นเริงตามประเพณีที่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ เช่น เทศกาล นักขัตฤกษ์ ประเพณีที่เนื่องด้วยการอาชีพที่มีกำหนดเวลาแน่นอน เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา เลี้ยงผี ทำบุญกลางลาน เป็นต้น รวมทั้งประเพณีเกี่ยวกับวงจรชีวิต เช่น โกนจุก บวชนาค แต่งงาน เป็นต้น

2. การรื่นเริงอย่างเป็นครั้งเป็นคราวไม่เกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อ และไม่มีเวลากำหนดแน่นอน คือ ถือเอาตามความพอใจหรือความสนุกสนานแต่เพียงอย่างเดียว เป็นลักษณะของการจับกลุ่มกันเล่นหรือเล่นกันตัวต่อตัวไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ส่วนใหญ่จึงมักเป็นการเล่นพนัน เช่น ตีไก่ กัดปลา ลกา เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีของเล่นของเด็ก ซึ่งล้วนทำจากธรรมชาติใกล้ตัวด้วยกันทั้งสิ้น ความผูกพันกับธรรมชาติของคนไทยจึงเกิดมาตั้งแต่เยาว์วัย ยามนอนก็ดูปลาตะเพียนสถานที่ผู้ใหญ่ชวนห้อยไหเหนือปลา หรือนาฬิกาทำน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการเล่นกีฬาชนไก่ อันนับเป็นความชาญฉลาดของคนไทยซึ่งอาจเทียบได้กับนาฬิกาทรายของอียิปต์ ที่ได้สังเกตความเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอของธรรมชาติมาดัดแปลงใช้คำนวณเวลา

มีสิ่งควรกล่าวเกี่ยวกับเครื่องดนตรีไทยอีกเล็กน้อย คือ ดนตรีไทยมักเล่นเนื่องในพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในพิธีกรรมประเพณีหลวง ตั้งแต่เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ในพิธีพราหมณ์ และพิธีประเพณีราษฎร์

การนำดนตรีไทยมาเล่นเพื่อความสนุกสนานรื่นเริง น่าจะเกิดขึ้นในชั้นหลังเพราะในการละเล่นต่าง ของคนไทย เช่น การเล่นเพลงพื้นเมืองนั้น จะเห็นว่ามีเครื่องดนตรีเข้ามาเกี่ยวข้องน้อยมาก อย่างดีก็มีเพียง ฉิ่ง กรับ บางครั้งก็เป็นเพียงการปรบมือให้จังหวะเท่านั้น

* วิบูลย์ สีสวรรณ, พิธีกรรมที่พื้บ้าน : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2534.

เครื่องดนตรีส่วนใหญ่เกิดจากการเสียดเสียดธรรมชาติ หรือการไต่ยัดไต่ถุมากกว่าหนึ่งชิ้น กระบี่กัน แต่เครื่องดนตรีบางชิ้นก็มีเค้ามาจากเครื่องใช้ที่ทำให้เกิดเสียง เช่น เกราะ กระดิ่ง กระพรวน ซึ่งแขวนกับคอสัตว์ เช่น วัว ควาย เพื่อให้รู้ว่าสัตว์นั้นอยู่ที่ใด แต่ดูเหมือนเกราะจะทำหน้าที่มากกว่าห้อยคอสัตว์ เพราะเสียงเกราะเป็นเสียงของการเรียกผู้คนในหมู่บ้านให้มาชุมนุมกัน หรือบางท้องถิ่นแขวนเกราะไว้หน้าบ้าน สำหรับให้พระภิกษุเขียบอกคนในบ้านให้ออกมาใส่บาตรยามเช้า เพื่อคนที่บ้านจะไม่ต้องนั่งเฝ้าอยู่ตลอดเวลา หรือบางแห่งก็จะแขวนเกราะไว้ที่ปากลำน้ำ สำหรับให้คนที่ต้องการข้ามฟากเรียกเรือจากอีกฝั่งเอาเรือมารับ นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการใช้เกราะไล่กระรอกกระแตที่จะมากัดกินผลหมากรากไม้ โดยแขวนเกราะไว้บนต้นไม้ โยงเชือกลงมาข้างล่าง ดังปรากฏเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม คลองบางกอกน้อย

การศึกษาเรื่องเครื่องดนตรีจึงมิใช่ศึกษาเฉพาะตัวเครื่องดนตรีเท่านั้น หากแต่ยังศึกษาถึงบทบาทของเครื่องดนตรีต่อสังคมผู้สร้างเครื่องดนตรีนั้น ๆ หรือผู้เล่นเครื่องดนตรีนั้น บางสังคมเครื่องดนตรีก็แสดงฐานะของผู้ครอบครอง เช่น สังคมไทยแต่ก่อนเฉพาะครอบครัวชนชั้นสูง ขุนนางเจ้านายเท่านั้น จึงจะได้เป็นเจ้าของวงเครื่องสาย และร้องเล่นกันในหมู่เครือญาติหรือครอบครัวของตน

เครื่องใช้เบ็ดเตล็ด*

เครื่องมือเครื่องใช้ประเภทนี้ อยู่นอกเหนือเครื่องใช้ประเภทอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วจึงนำมารวบรวมไว้ในหมวดเบ็ดเตล็ด แต่ไม่ได้เป็นการนำมารวม ๆ ให้อย่างไรหลักการ เพราะเครื่องใช้เหล่านี้บางชิ้น (ซึ่งในที่นี้จะเรียกเครื่องมือหรือเครื่องมือช่าง) เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดเครื่องใช้ชิ้นต่าง ๆ โดยเฉพาะเครื่องใช้ส่วนใหญ่ของไทยที่เป็นเครื่องจักสาน อาศัยไม้ไผ่เป็นหลักจึงต้องมีขบวนการในการทำมากขึ้นตอน ขั้นตอนในแต่ละขบวนการนี้ ต้องอาศัยเครื่องมือชนิดต่าง ๆ ตั้งแต่ไม้ทั้งลำ มาตัด มาทอน เจิก และเลียดจนเป็นเส้นตามขนาดพอเหมาะก่อนที่จะนำมาสานเป็นรูปทรงตามความต้องการใช้สอย

ที่ทอผ้า เป็นเครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งที่ใช้สร้างเครื่องใช้ที่มีความสำคัญ จะเห็นว่าในสังคมแต่ก่อน ผู้หญิงในหมู่บ้านจะทอผ้ากันทุกครัวเรือนได้หมู่บ้านทุกหลังจะมีที่ทอผ้าวางอยู่ ถือว่าการทอผ้าเป็นสิ่งสำคัญที่ลูกผู้หญิงทุกคนจะต้องทำได้

ข้อความข้างต้นนี้ บอกให้เราเห็นว่า คนแต่ก่อนนั้น สร้างสิ่งของเครื่องใช้กันเอง ไม่ว่าจะ เป็นผ้าถุงผ้าห่ม ดังนั้นหญิงสาวทุกคนจึงต้องทอผ้าได้ หญิงบางคนก็มีฝีมือทออย่างประณีตละเอียดลออ บางคนก็มีความคิดสร้างสรรค์รู้จักแยกแยะลวดลายแปลก ๆ หรือบางคนก็รู้จักเลือกใช้สีได้อย่างเหมาะสมงดงาม ด้วยเหตุนี้ที่ทอผ้าจึงอาจไม่เพียงพอสำหรับการทอผ้าชิ้น 1 ผืน แต่อาจจะต้องใช้เครื่องมือในการปัก การลวดลาย เครื่องมือเหล่านี้จึงมีลักษณะการใช้งานต่าง ๆ กันออกไป นอกจากนั้นเส้นฝ้ายที่จะนำมาทอ ยังจะต้องผ่านกรรมวิธีอันมากกว่าก่อนที่จะได้ออกเป็นเส้น ๆ ที่ทอผ้าและอุปกรณ์ประกอบการทอผ้า จึงเป็นเรื่องใหญ่ที่นำสนใจนำศึกษาในหลาย ๆ ท้องถิ่น การทอผ้ายังก่อให้เกิดรูปแบบของวัฒนธรรมการเกี่ยวพาราสี ระหว่างหนุ่มสาว เพราะในยามว่างจากงานประจำ สาว ๆ มักใช้เวลาอยู่ที่ที่ทอผ้า หรือบางคนกับปั่นฝ้ายบริเวณใต้ถุนบ้านหรือลานบ้านโดยเฉพาะในช่วงเวลาค่ำ นับเป็นวิถีชีวิตช่วงที่นำไปสู่การก่อรูปของครอบครัวอันถือเป็นหน่วยสังคมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

นอกจากเครื่องมือที่ใช้สร้างเครื่องใช้ชิ้นอื่น ๆ แล้วยังมีเครื่องใช้ขนาดค่อนข้างใหญ่ที่ใช้ในงานอุตสาหกรรมแบบชนบทของไทยสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความสามารถที่ผลิตสินค้าจำนวนมาก ๆ เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนค้าอื่น ๆ จากต่างหมู่บ้าน แม้จะเป็นเพียงอุตสาหกรรมขนาดย่อมก็ตาม เช่น เครื่องหีบอ้อยเอาน้ำหวานจากลำอ้อย ออกมาเคี้ยวเป็นน้ำตาล ซึ่งก็ทำเฉพาะในท้องถิ่นที่ปลูกอ้อยได้เท่านั้น ส่วนหมู่บ้านอื่นที่ปลูกอ้อยได้เท่านั้น ส่วนหมู่บ้านอื่นที่ปลูกอ้อยไม่ได้ แต่ปั่นหม้อหรือสร้างผลิต

* วิบูลย์ ลิ้มเจริญ. พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2534.

ภัณฑ์ท้องถิ่นได้ ก็จะทำผลิตภัณฑ์ของตนไปแลกน้ำตาลมา เกิดระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนสินค้าขึ้น เป็นระบบเศรษฐกิจแบบง่าย ๆ ในสมัยที่บ้านเมืองยังไม่มีความสะดวกสบายเช่นทุกวันนี้

สิ่งทอเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นสามารถนำมาใช้ในทางจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านได้ทั้งนั้น สดแล้วแต่ว่าแต่ละที่แต่ละแห่งจะมีสิ่งของเครื่องใช้ต่างกันมากว่ากัน แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นเป็นเพียงวัสดุและเครื่องใช้ที่สะท้อนให้เห็นถึงสังคมและวัฒนธรรมในอดีตของแต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่น

ในจังหวัดนครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรี ยังคงมีวัฒนธรรมและสังคมที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ และในสังคมที่เคลื่อนไหวนั้น ก็ยังมีสิ่งของทั้ง งานสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมฯ ที่มีค่าแฝงอยู่ในวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวเหล่านั้น ดังนั้น การแสดงให้เห็นถึงชีวิตวัฒนธรรมที่กำลังดำเนินอยู่ จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมและเอกลักษณ์ที่ยังคงอยู่และจะเป็นสิ่งที่น่าสงวนและอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป

จังหวัดนครปฐม

ในจังหวัดนครปฐม มีสถานที่ ๆ เป็นโบราณสถานและจัดได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านใหญ่ที่สำคัญก็ได้อยู่หลายแห่งดังจะได้กล่าวถึง ดังนี้-

พระปฐมเจดีย์และพุทธมณฑล

๑. พระปฐมเจดีย์

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองฯ จังหวัดนครปฐม จัดเป็นพระสถูปเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือมีความสูงถึง ๑๒๐.๔๕ เมตร (เท่า ๆ กับความสูงของวิหารเซนต์พอลในกรุงลอนดอน) และมีประวัติเก่าแก่ เพราะสร้างครอบพระสถูปเจดีย์องค์เดิม ซึ่งมีมาตั้งแต่ ๑,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว องค์พระเจดีย์ที่เห็นอยู่ใน ปัจจุบัน เพิ่มมาสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีอายุ ๑๐๐ ปีเศษ

๑.๑ ประวัติ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จจุดธูปเทียนที่นครปฐม และทรงพบเจดีย์โบราณ สูง ๔๐ วา ๒ ศอก (๘๑ เมตร) มีรูปลักษณะส่วนฐานเป็นแบบโอคว่ำมียอดเป็นปรางค์ ได้ทรงวิเคราะห์ว่า พระเจดีย์องค์นี้เป็นของเก่าแก่มาก และมีการซ่อมแซมบูรณะมาหลายครั้งหลายคราด้วยกัน แต่ถูกทิ้งร้างทอดทิ้งไป สมควรจะให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์เสียใหม่ได้นำความมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ยังไม่เป็นการสมควร เพราะเจดีย์ที่ร้างอยู่ในป่า การปฏิสังขรณ์จึงไม่ได้เริ่มขึ้นแต่อย่างใด

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้โปรดฯ ให้ดำเนินการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ตามที่ได้เคยทรงพระราชดำริไว้แต่แรก การก่อสร้างเริ่มขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๙๖ โดยก่อเป็นฐานสวมครอบลงบนเจดีย์องค์เดิม หลังจากได้ก่อสร้างไปแล้วประมาณ ๖ ปี จนได้ความสูง ๓๕ เมตร ปรากฏว่าเกิดมีฝนตกหนักทั้งวันทั้งคืน อธิฐที่ก่อไว้เลื่อนทรุดลงมา จึงต้องลื้อออกทำใหม่หมด คราวนี้ขยายฐานให้กว้างและแข็งแรงกว่าเดิม โดยใช้ซุงทั้งต้นปักเป็นเข็มโดยรอบ แล้วใช้ไซขนาดใหญ่วัดเป็นเปลาะ ๆ ยึดซุงไว้ไม่ให้หัวเสาบนออกไป เมื่อต้องรับน้ำหนักข้างบน ส่วนตอนบนของพระเจดีย์ก็ใช้เสานางเรียงปักไว้ และใช้สายอิฐวัดเป็นเปลาะ ๆ ขึ้นไปตามลำดับ จนถึงปล้องโถงและฝาละมี หลังจากนั้นจึงก่ออิฐถือปูนหุ้มข้างนอก การก่อสร้างมาแล้วเสร็จบริบูรณ์ในรัชกาลที่ ๕ และโปรดฯ ให้ยกนภศูลและมงกุฎยอดเจดีย์ขึ้นประดิษฐานใน พ.ศ. ๒๔๑๓ รวมเวลาก่อสร้างทั้งหมด ๑๗ ปี

ขณะที่ทำการก่อสร้างนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ช่างจำลองรูปพระเจดีย์เดิมไว้บนกะเปาะด้านทิศตะวันออก นอกลานพระระเบียงด้วย พระเจดีย์จำลองนี้สูง ๑๙ เมตร จากรูปร่างของพระเจดีย์จำลององค์นั้น ทำให้เราทราบได้ว่า พระเจดีย์เดิมที่อยู่ภายในองค์พระเจดีย์ปัจจุบันมีฐานเป็นแบบโอคว่ำ และมียอดปรางค์อยู่ข้างบนลักษณะเช่นนี้นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกทีเดียว คงจะเป็นแบบโอคว่ำมียอดแหลม ทำนองเดียวกับสถาปณเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ในอินเดีย (เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ ต่อกับต้นพุทธศตวรรษที่ ๔) ต่อมาภายหลังจึงมีผู้มาดัดแปลงรูปร่างของพระเจดีย์ให้กลายเป็นยอดปรางค์ไป

อย่างไรก็ตาม ยังไม่ทราบแน่นอนว่าพระเจดีย์เดิมนั้นสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อใด บางท่านก็สันนิษฐานว่า อาจจะต้องสร้างขึ้นตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูต คือ พระโสณเถระ และพระอุตตเถระมาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ และอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมา

ด้วย เนื่องจากรูปร่างของเจดีย์เป็นแบบโอคว่า คล้ายกับสาญจีเจดีย์ในอินเดียดังกล่าวมาแล้ว ถ้าเป็นเช่นนั้น พระปฐมเจดีย์องค์เดิมก็คงจะมีอายุอยู่ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๔ แต่จากตำนานที่มีกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ บ้างก็ว่า พระเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๕๖๙ ก็มี พ.ศ. ๑๐๐๐ ก็มี พ.ศ. ๑๒๖๔ ก็มี และ พ.ศ. ๑๖๓๓ ก็มี จึงยังไม่เป็นที่ยุติได้แน่นอนว่ามีอายุแท้จริงเท่าใดแน่

ชื่อ พระปฐมเจดีย์ เป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้ ด้วยทรงเห็นว่าเป็นเจดีย์ของเก่าที่มีมาช้านานก่อนพระเจดีย์อื่น ๆ ในประเทศไทย

๑.๒ สิ่งควรชมในวัดพระปฐมเจดีย์

๑) องค์พระเจดีย์ เป็นประธานของวัด มีพระระเบียบกลมล้อมรอบ และมีวิหารทิศ ๔ หลังเชื่อมต่อกับพระระเบียง

ลักษณะพระปฐมเจดีย์มีรูปทรงเป็นเจดีย์ทรงกลม รูประฆังคว่ำแบบลังกา ซึ่งนิยมสร้างกันในสมัยสุโขทัย และได้เริ่มนำมาเป็นแบบอย่างสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมา ความกว้างของฐานพระเจดีย์ วัดโดยรอบได้ ๕ เส้น ๑๖ วา ๓ ศอก (๒๓๓.๕๐ เมตร) และส่วนสูงวัดจากพื้นดินถึงยอดมงกุฎที่ประดิษฐานอยู่บนยอดเจดีย์ ๓ เส้น ๑ คืบ ๖ นิ้ว (๑๒๐.๔๕ เมตร)

พระเจดีย์มีลานทักษิณ ๒ ชั้น เหนือลานทักษิณชั้นที่สองขึ้นไปเป็นบัวลูกแก้ว องค์ระฆัง บัลลังก์ เสาหอน ฝาละมี และปล้องไฉน ตามลำดับ มีปล้องไฉนทั้งหมด ๒๗ ปล้อง ถัดขึ้นไปเป็นนาคคู่ ต่อด้วยมงกุฎเป็นยอดสูงสุดของพระเจดีย์ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลที่ ๔

ที่องค์ระฆังมีซุ้มพระนำด้านทิศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งจำลองมาจากพระพุทธรูประติมากรรม พระพุทธรูปองค์นี้รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้นำมาประดิษฐานไว้ เพื่อให้สามารถแลเห็นได้ชัดเจนจากแท่นมัสการในวิหารหลวง

๒) วิหารทิศ มีอยู่ ๔ หลัง ล้อมรอบพระมหาเจดีย์ได้แก่วิหารหลวง (ทิศตะวันออก) วิหารทิศใต้ วิหารทิศตะวันตก และวิหารทิศเหนือ

- วิหารหลวง เป็นวิหารด้านทิศตะวันออก แบ่งเป็น ๒ ห้อง ห้องนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปางตรัสรู้ ประทับใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเขียนภาพต้นศรีมหาโพธิ์โดยพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) ช่างเขียนในรัชกาลที่ ๖ ห้องในมีภาพพระเจดีย์องค์ใหม่ล้อมรอบองค์เก่า ซึ่งเขียนโดยพระยาอนุศาสน์จิตรกรเช่นกัน บนผนังทั้งสองข้าง เขียนรูปเทวดา นักบวช นักพรต ครูฑ คนธรรพ์ นาค ฯลฯ มาขมุมนมัสการพระปฐมเจดีย์ นอกจากนี้มีพระแท่นมัสการของรัชกาลที่ ๔ ตั้งไว้ตรงกับพระปฐมเจดีย์ด้วย

- วิหารทิศใต้ ห้างนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปางปฐมเทศนา โปรดปัญญา
 วัคคีย์ ห้างในประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก

- วิหารทิศตะวันตก ห้างนอกประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ห้างใน
 ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางปรีนิพพาน มีสาวกแวดล้อม ๓ องค์

- วิหารทิศเหนือ อยู่ตรงกับทางเข้าด้านหน้าของวัด มีพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่
 ชื่อ "พระร่วงโรจนฤทธิ์" ประดิษฐานอยู่ แลเห็นได้เด่นชัดมาก

วิหารทิศเหนือนี้ รัชกาลที่ ๖ โปรดฯ ให้ขยายมุขด้านหน้าออกเพื่อให้เป็นที่
 ประดิษฐานพระร่วงโรจนฤทธิ์ อันเป็นพระพุทธรูปโบราณ ซึ่งทรงพบชำรุดอยู่ที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมือง
 ศรีสัชชนาลัย ขณะเสด็จประพาสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
 สยามมกุฎราชกุมาร พระพุทธรูปนี้ชำรุดมาก มีเฉพาะพระเศียร พระหัตถ์ และพระบาทที่ยังดีอยู่ จึง
 โปรดฯ ให้นำลงมาให้ช่างในกรุงเทพฯ หล่อองค์พระขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์

พิธีหล่อทำที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ มีลักษณะเป็น
 พระพุทธรูปปางห้ามญาติ แล้วอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่มุขหน้าวิหารทิศเหนือนี้ พระราชทานนามว่า
 พระร่วงโรจนฤทธิ์ ที่ฐานของพระพุทธรูปองค์นี้ ได้บรรจุพระบรมราชสรีรังคารของรัชกาลที่ ๖ ไว้ด้วย
 (สังเกตช่องบรรจุพระบรมราชสรีรังคารได้ที่ตรงผนังในห้องนอก ด้านหลังพระพุทธรูป)

ภายในวิหารทิศเหนือ ห้างนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปางประสูติ ห้างใน
 ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปาเลไลยก์

๓) พระระเบียง พระระเบียงล้อมรอบองค์พระเจดีย์มีลักษณะเป็นพระ
 ระเบียงกลม มีทางเข้าเป็นประตูรูปกลม (คล้ายกับประตูพระระเบียงวัดราชโอรสาราม ฝั่งธนบุรี) ด้าน
 ในของพระระเบียงมีจารึกถาวรธรรมไว้สำหรับเตือนใจสัปบุรุษ เขียนเป็นภาษามคธ (ปัจจุบันทางวัดได้
 ทำคำอ่านเป็นภาษาไทย และคำแปลเป็นภาษาอังกฤษกำกับไว้ด้วย) ส่วนด้านนอกของพระระเบียง
 แต่เดิมตั้งขึ้นส่วนของโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนครปฐม เช่น พระพุทธรูปสลักบนแผ่นศิลา
 ฐานเทวรูป และพระธรรมจักรกวางหมอบ ปัจจุบันของเหล่านี้ได้นำเคลื่อนย้ายไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธ
 ภัณฑสถานของวัดแล้ว และได้นำพระพุทธรูปหล่อด้วยสัมฤทธิ์ปางต่าง ๆ ซึ่งมีจิตรกรรมสร้างถวายให้
 แก่วัด มาตั้งไว้แทน

๔) พระอุโบสถ ตั้งอยู่ที่ลานชั้นลดด้านใต้ของพระเจดีย์ ตัวพระอุโบสถสร้าง
 ขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๗ แทนหลังเดิมซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ และชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว สถาปนิกผู้ออก
 แบบคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลักษณะการก่อสร้างพระ
 อุโบสถเป็นแบบเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งประดับประดามากนัก

ใบเสมาของพระอุโบสถ จำหลักบนแผ่นศิลาเป็นรูปท้าวจตุโลกบาล ติดอยู่ที่ตรงมุมผนังด้านนอกทั้ง ๔ มุม แทนการปักในซุ้มรอบพระอุโบสถอย่างใบเสมาทั่วไป ท้าวจตุโลกบาล คือ เทวดาที่ปักปักรักษาโลกอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช (คือสวรรค์ชั้นแรกในจำนวนสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นที่รวมเรียกว่า "อภามาพจร") ประกอบด้วย ท้าวอตรฐ เจ้าแห่งคนธรรพ์ ประจำอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียง ท้าววิรุฬหก เจ้าแห่งเทวดาประจำอยู่ที่ทิศใต้ ท้าววิรุฬักษ์ เจ้าแห่งนาค ประจำอยู่ที่ทิศตะวันตก และท้าวภูเวร เจ้าแห่งยักษ์ ประจำอยู่ที่ทิศเหนือ

พระประธานในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) สลักจากหินขาวทั้งแท่ง สูงจากฐานรองพระบาทถึงปลายพระเศียร ๓.๗๐ เมตร ประทับนั่งห้อยพระบาท บนฐานทำเป็นกลีบบัวบานรองรับ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายอยู่เหนือพระเพลาซ้าย ส่วนพระหัตถ์ขวายกเสมอในระดับพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออก ปลายพระอังคสุกับพระตรชนี (คือปลายนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้) งอโค้งงอกัน ส่วนอีก ๓ นิ้ว พระหัตถ์กางออก เป็นพระพุทธรูปปางแสดงธรรม หรือปางวิตรรกะ

พระพุทธรูปศิลาขาวสมัยทวารวดีองค์นี้เป็นหนึ่งในจำนวน ๔ องค์ที่มีอยู่ในประเทศไทย และเข้าใจว่าคงจะเป็นพระพุทธรูปชุดเดียวกัน เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเมรุ ซึ่งเป็นวัดร้างในจังหวัดนครปฐม อยู่ห่างไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระเจดีย์ประมาณหนึ่งกิโลเมตรเศษ ต่อมาพระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์นี้ได้ถูกนำเคลื่อนย้ายไปที่ต่าง ๆ และบางองค์ก็ถูกทำลายเป็นชิ้นส่วน จนภายหลังกรมศิลปากรได้ติดตามนำชิ้นส่วนต่าง ๆ มาประกอบเข้าเป็นองค์พระพุทธรูปดังเดิม ปัจจุบันพระพุทธรูปศิลาขาวทั้ง ๔ องค์ ประดิษฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ ดังนี้คือ

- อยู่ที่วัดพระปฐมเจดีย์ ๒ องค์ คือ องค์หนึ่งอยู่ในพระอุโบสถ และอีกองค์หนึ่งประดิษฐานอยู่กลางแจ้ง ตรงเชิงบันไดลานชั้นลด ด้านทิศใต้พระปฐมเจดีย์

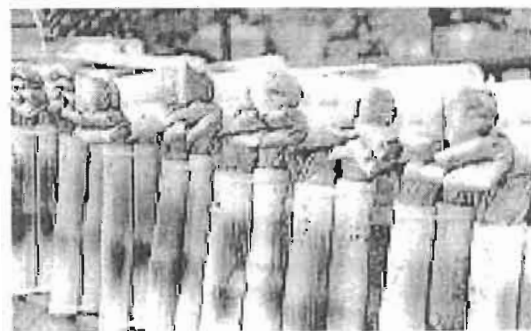
- อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑ องค์

- อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ๑ องค์

ที่ควรทราบคือ พระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดี ซึ่งประทับนั่งห้อยพระบาทเช่นเดียวกัน แต่สลักด้วยหินสีเขียว และมีขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปศิลาขาว ๔ องค์ที่กล่าวข้างต้น ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยานั้น สันนิษฐานแต่เดิมาก็คงอยู่ที่วัดเมรุ จังหวัดนครปฐมเช่นเดียวกัน ฉะนั้น พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่สมัยทวารวดีในลักษณะเดียวกันนี้ จึงมีอยู่ในประเทศไทยรวม ๕ องค์ เป็นพระพุทธรูปสลักด้วยศิลาขาว ๔ องค์ และศิลาสีเขียว ๑ องค์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ในการเสด็จประพาสชวาระว่า ที่เมืองเมณฑุต เกาะชวาก็มีพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาททำด้วยศิลาขนาดใหญ่ ๑ องค์ แต่ไม่พบในเมืองพมามอญ เขมร เลย การตรัสเล่าของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทำให้เราทราบว่า ในปัจจุบันทั่วโลกมีพระพุทธรูปศิลาสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่เช่นนี้อยู่เพียง ๖ องค์ และในจำนวนนี้อยู่ในประเทศไทย ๕ องค์ ในอินโดนีเซีย ๑ องค์

ในบรรดาพระพุทธรูปศิลาขาวทั้ง ๔ องค์ พระประธานในพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ เป็นองค์ที่สมบูรณ์ที่สุด โดยได้ขุดพบจมดินอยู่ที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม และนำมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ (ปลายรัชกาลที่ ๔) ส่วนอีก ๓ องค์นั้นประกอบขึ้นจากชิ้นส่วนที่แตกกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ เฉพาะองค์ที่ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่เชิงบันไดลานชั้นลดของพระปฐมเจดีย์ ได้รับการถวายพระนามว่า “พระพุทธรุเชษฐา”

นอกจากพระปฐมเจดีย์แล้วยังมีสถานที่อื่น ๆ ที่น่าสนใจอีกหลายแห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชวังสนามจันทร์ และพิพิธภัณฑ์วัดไร่ขิง ก็เก็บรวบรวมเก็บข้าวของเครื่องใช้ของสงฆ์ที่ชาวบ้านนำมาถวาย พิพิธภัณฑ์อีกแห่งหนึ่งที่น่าสนใจได้แก่ พิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้ว ทั้งสองแห่งนี้อยู่ที่ อำเภอนครชัยศรี ซึ่งข้าวของส่วนใหญ่จะมีพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ มากมาย อีกทั้งมีพระคัมภีร์โบราณและสิ่งของเครื่องใช้ที่คนในท้องถิ่นนำมาถวายวัด เท้าที่สังเกตุดูจะมีของที่เป็นของที่มาจากแหล่งอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย แต่การเก็บรักษาและการจัดแสดงนั้นทำได้ดี อีกหนึ่งที่น่าสนใจได้แก่ พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้ง เป็นที่รวบรวมหุ่นขี้ผึ้งรูปปั้นของกษัตริย์ไทย และพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียง ซึ่งจัดแสดงได้ดีมากอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีสถานที่ที่น่าสนใจ ดังจะได้อีกกล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้-

เนินวัดพระงาม เนินนี้อยู่ที่วัดพระงาม ตำบลนครปฐม ห่างจากพระปฐมเจดีย์ไปเล็กน้อย เป็นซากพระเจดีย์ที่มีขนาดสูงใหญ่ของวัดวัดหนึ่งในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับองค์พระปฐมเจดีย์ เพราะโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบในบริเวณนี้ล้วนแต่เป็นของเก่าแก่ฝีมือสมัยทวารวดีทั้งสิ้น เช่นเดียวกันกับที่ขุดได้ในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ มีพระพุทธรูปศิลาหักพัง พระเสมาธรรมจักร กวางหมอบ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ พระพิมพ์ดินเผา เฉพาะที่ขุดได้ในบริเวณนี้มีอยู่มากมาย ยากจะหาที่อื่นเทียบได้ ปัจจุบันเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติหลายองค์ และที่แตกหักเก็บไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์เป็นอันมาก ที่เรียกว่าวัดพระงามนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า เพราะพระพุทธรูป ดินเผาที่ขุดได้จากบริเวณวัดนี้งามเป็นเลิศนั่นเอง

พระราชวังสนามจันทร์ ห่างจากองค์พระปฐมเจดีย์ ไปทางทิศตะวันตก ราว 2 กิโลเมตร มีพื้นที่ 888 ไร่ 3 งาน 24 ตารางวา พระราชวังแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตั้งแต่ยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งมีมูลเหตุจูงใจมาจากการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยเมืองนครปฐมเป็นอย่างยิ่ง ทรงเห็นว่าเป็นเมืองที่เหมาะสมสำหรับประทับพักผ่อน เนื่องจากมีภูมิประเทศงามร่มเย็น ดังที่ได้ทรงไว้ในลายพระหัตถ์เรื่องการแก้ไขวิหารหลวงตอนหนึ่งว่า

"ในรัชกาลที่ 5 ฉันได้ออกไปพักอยู่ที่เมืองนครปฐมบ่อย ๆ จึงได้ใฝ่ใจในองค์พระนั้นมากแต่นั้นมา"

เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระบรมโอรสาธิราชฯ และยังไม่ได้สร้างพระราชวังสนามจันทร์เวลาเสด็จนครปฐมมักจะประทับที่พลับพลาชั่วคราวในดงไม้ บริเวณมหาวิทยาลัยศิลปากรปัจจุบัน

หรือมิฉะนั้นก็จะประทับที่พระตำหนักบังกะโล ซึ่งอยู่ตรงมุมถนนขวาพระใกล้กับสถานีตำรวจ ซึ่งปัจจุบันพระตำหนักหลังนี้ได้รื้อลงหมดแล้ว พระองค์โปรดการทรงม้าพระที่นั่งสำรวจท้องที่เป็นอย่างมาก บางครั้งก็เสด็จไปที่ตำบลวัดทุ่งพระเมรุ แต่ส่วนใหญ่โปรดเสด็จไปที่บริเวณพระราชวังสนามจันทร์ ซึ่งแต่เดิมเป็นที่ของชาวบ้านปลูกพืชไร่และพืชล้มลุก เช่น กัญชง สับปะรด ไม้หอมมาย สลับกับทุ่งหญ้ารกเรือและป่าไผ่ขึ้นเป็นดง ทรงพอพระราชหฤทัยมาก เห็นว่าเป็นสถานที่เหมาะสมจะสร้างเป็นที่ประทับถาวรในการเสด็จ แปรพระราชฐาน จึงรับสั่งขอซื้อจากชาวบ้านเจ้าของที่โดยใช้เงินจากพระคลังข้างที่ทั้งสิ้น

พระราชประสงค์ในการซื้อที่ดินจำนวนมากมาย เพื่อสร้างพระราชวังสนามจันทร์ครั้งนี้มิใช่จะเห็นแก่ความสุขสบายส่วนพระองค์ ในการเสด็จ แปรพระราชฐานเท่านั้น แต่เพราะทรงมีพระราชดำริที่ลึกซึ้ง นั่นก็คือ ทรงเห็นว่านครปฐมเป็นเมืองที่มีชัยภูมิเหมาะสำหรับด้านทานเข้าศึกจะยกเข้ามาทางน้ำได้อย่างดี ด้วยทรงจดจำเหตุการณ์ เมื่อ ร.ศ.112 ที่ฝรั่งเศสนำเรือรบเข้ามาปิดปากอ่าวไทยได้ และไม่ต้องการที่จะให้ประเทศไทยตกอยู่ในสภาพดังกล่าว จึงตั้งพระทัยที่จะสร้างพระราชวังสนามจันทร์ไว้สำหรับเป็นเมืองหลวงที่สองเมื่อประเทศชาติประสบปัญหาวิกฤติ

พระราชวังสนามจันทร์ เริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2450 มีหลวงพิทักษ์มานพ (น้อย ศิลปี) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนยศเป็นพระยา ศิลปีประสิทธิ์ เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างพระที่นั่งซึ่งสร้างแล้วเสร็จและพระราชทานนามตามประกาศ ลงวันที่ 27 สิงหาคม 2454 มีเพียง 2 พระที่นั่ง ได้แก่ พระที่นั่งพิมานปฐม และพระที่นั่งอภิรมย์ฤดี ต่อมาจึงสร้างเพิ่มเติมจนมีเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แม้จะสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ เสร็จสมบูรณ์ตามพระราชวังแต่ก่อน เพียงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธียกพระมหาเศวตฉัตรขึ้นประดิษฐานเหนือพระแท่นรัตนสิงหาสน์ ภายในพระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2466 เวลา 4 นาฬิกา 47 นาที 51 วินาที

พระราชวังสนามจันทร์ มีอาณาเขตกว้างขวางประกอบด้วยสนามใหญ่อยู่กลาง มีถนนโอบเป็นวง โดยรอบและมีคูน้ำล้อมอยู่ชั้นนอก ส่วนพระที่นั่งต่าง ๆ นั้นรวมกันอยู่ส่วนกลางของพระราชวังเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้แก่

พระที่นั่งพิมานปฐม เป็นพระที่นั่งองค์แรกที่สร้างขึ้นในพระราชวังสนามจันทร์ ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน เป็นตึก 2 ชั้นแบบตะวันตก ทรงใช้เป็นที่พักตั้งแต่ยังไม่ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ห้องต่าง ๆ บนพระที่นั่งมี ห้องบรรทม ห้องทรง ห้องเสวย ห้องกุษา ฯลฯ และในพระที่นั่งพิมานปฐมนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประทับทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์ขององค์พระปฐมเจดีย์บนแท่นไม้สักมีขนาด 2 เมตร ชื่อว่า "พระที่นั่งปาฏิหาริย์ทิศในย์" ขณะนี้ทางการได้รื้อนำไปตั้งไว้หน้าพระที่นั่งพุทธไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ส่วนพระที่นั่งพิมานปฐมนั้น ในปัจจุบันใช้เป็นส่วนหนึ่งของศาลากลางจังหวัดนครปฐม

พระที่นั่งอภิรมย์ฤดี เป็นตึก 2 ชั้น อยู่ด้านใต้ของพระที่นั่งพิมานปฐม ขณะนี้ใช้เป็นที่ทำกรของศาลากลางจังหวัดนครปฐม

พระที่นั่งวัชรนิรมยา เป็นตึก 2 ชั้น สร้างงดงามมากด้วยสถาปัตยกรรมแบบไทย หลังคาซ้อน เช่น ยอดปราสาท มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีดงาม มีช่อฟ้าใบระกา งามสะดึง หางหงส์ครบถ้วน พระที่นั่งองค์นี้ใช้เป็นที่บรรทม เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของศาลากลางจังหวัด

พระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ เป็นศาลาโถงรูปทรงไทยใหญ่กว้างขวางยกสูงจากพื้นดินประมาณหนึ่งเมตร และมีฉัตรจันทน์ลง 2 ข้าง พระที่นั่งองค์นี้อยู่ถัดจากพระที่นั่งวัชรนิรมยาเชื่อมต่อกันด้วยพระทวาร แต่เดิมใช้เป็นห้องพระโรงเวลาเสด็จออกขุนนาง รวมทั้งเป็นที่ประชุมข้าราชการและเหล่าเสื่อป่า นอกจากนี้ยังใช้เป็นโรงละครสำหรับแสดงโขนอีกด้วย ที่มีลักษณะพิเศษก็คือ ตัวแสดงจะออกมาปรากฏกายนอกจากบนเฉลียงถึง 3 ด้าน มิใช่แสดงอยู่เพียงบนเวทีโรงละครที่มีลักษณะดังกล่าวมีอีก 2 แห่ง คือ โรงละครสวนมิลกวัน และที่หอประชุมโรงเรียนวชิราวุธ ปัจจุบันพระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ใช้เป็นหอประชุมของจังหวัดนครปฐมหรือใช้ในพิธีต่าง ๆ ของทางราชการ

พระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ อยู่ถัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นตึก 2 ชั้น แบบตะวันตกฉาบสีไข่ไก่ หลังคามุงกระเบื้องสีแดง พระตำหนักหลังนี้ใช้เป็นที่พักเวลาเสื่อป่าเข้าประจำกอง หรือในกิจพิธีเกี่ยวกับเสื่อป่า

พระตำหนักมารีราชรัตนบัลลังก์ เป็นเรือนไม้ 2 ชั้น ทาสีแดงอยู่คนละฝั่งกับพระที่นั่งชาลิมงคลอาสน์ พระตำหนักทั้งสองนี้เชื่อมติดต่อกันด้วยทางเดินมีลักษณะคล้ายสะพาน แต่มีหลังคา มีฝ้า และหน้าต่างทอดยาวจากชั้นบน

พระตำหนักทับแก้ว เป็นตึกหลังเล็กซึ่งเคยเป็นที่ประทับในฤดูหนาว ปัจจุบันได้ปรับปรุงและตกแต่งสวยงาม ใช้เป็นบ้านพักของปลัดจังหวัดนครปฐม ภายในอาคารยังมีเตาผิงสำหรับให้ความอบอุ่นและมีภาพเขียนชาวดำ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวบนแผ่นหินอ่อนสีขาวยที่ผนังห้อง อนึ่ง ที่ดินบริเวณเบื้องหลังทับแก้วประมาณ 450 ไร่ ได้กลายเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยศิลปากร

พระตำหนักทับขวัญ เป็นเรือนไม้สักแบบหลังคามุงจาก อยู่ตรงข้ามกับทับแก้วคนละฝั่งถนน ห่างจากพระตำหนักมารีราชรัตนบัลลังก์ไปเล็กน้อย เรือนไม้หลังนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อรักษาศิลปะไทยโบราณไว้ นอกจากนี้ ยังใช้สำหรับบำเพ็ญพระราชกุศล และบางครั้งก็จัดให้มีการแสดงของไทยเดิม

เทวาลัยคเณศวร์ หรือบางที่เรียกกันว่า ศาลพระพิฆเนศวร์ สร้างขึ้นให้เป็นที่สถิตของพระคเณศวร์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปะ ศาลนี้ตั้งอยู่กลางสนามใหญ่หน้าพระที่นั่ง นับเป็นศูนย์กลางของพระราชวังสนามจันทร์มีผู้ศรัทธานับถือกันมาก จนเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ของพระราชวังสนามจันทร์

อนุสาวรีย์ย่าเหล เป็นรูปหล่อด้วยโลหะขนาดเท่าตัวจริงของสุนัขซึ่งมีความผูกพันใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ย่าเหลเป็นสุนัขพันธุ์ทางเกิดในเรือนจำจังหวัดนครปฐม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบเข้าเมื่อครั้งเสด็จฯ ตรวจเรือนจำจึงนับว่าเป็นโชคของย่าเหลที่ทรงพอพระราชหฤทัย และทรงเอาย่าเหลมาเลี้ยงไว้ในราชสำนัก ย่าเหลเป็นสุนัขที่เฉลียวฉลาดและจงรักภักดีต่อพระองค์ท่านจนเป็นที่โปรดปรานมาก เป็นเหตุให้มีผู้อิจฉาริษยาและถูกยิงตายในที่สุด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโศกเศร้าอาลัยย่าเหลมาก โปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปย่าเหลด้วยทองแดงตั้งไว้หน้าพระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ และทรงพระราชนิพนธ์กลอนไว้อาลัยย่าเหลไว้ที่แทนได้รูปนั้นด้วย

นอกจากนี้แล้ว ภายในพระราชวังสนามจันทร์ยังมีบ้านพักข้าราชการบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในที่ตามเสด็จเสมอในครั้งก่อน บ้านพักเหล่านี้ บางหลังก็ชำรุดทรุดโทรม แต่หลายหลังยังอยู่ในสภาพดีที่เห็นได้ก็คือ บ้านพักเจ้าพระยารามราชมพ ผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กซึ่งครั้งนั้นเรียกว่า "ทับเจริญ" ปัจจุบันนี้ได้ใช้เป็นสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครปฐม

พระราชวังสนามจันทร์เป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงโปรด มากเป็นพิเศษ จะเห็นได้จากการที่เสด็จฯ แปรพระราชฐานไปประทับแรม ณ พระราชวังแห่งนี้ อยู่เนื่อง ๆ โดยเสด็จแปรพระราชฐานให้ตรงกับฤดูกาลซ่อมรถของพวกเสือป่า พระองค์จึงทรงถือโอกาสออกตรวจตราและบัญชาการซ่อมรถของเหล่าเสือป่าด้วยพระองค์เองเสมอ ปัจจุบันก็ยังมียาอาคารซึ่งปลูกสร้างขึ้นเพื่อ กิจการของเสือป่าเหลืออยู่ให้เห็นเช่นอาคารที่พักของเสือป้าม้าหลวงและเสือป่าพรานหลวงกับโรงพยาบาลเสือป่า เป็นต้น

พระราชวังเดิม เมืองนครปฐมเคยเป็นเมืองที่มีพระมหากษัตริย์ครอบครองมาแต่โบราณกาล แต่ปราสาทราชวังในครั้งนั้นเป็นของสร้างด้วยไม้ ถูกทอดทิ้งให้รกร้างมาเป็นเวลานานจึงผุพังเหลือแต่ซาก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2454

ร่องรอยพอจะสันนิษฐานได้คือ ตงบ้านเนินปราสาทอันเป็นที่ตั้งพระราชวังสนามจันทร์ ปัจจุบันนี้ มีเนินดินและลำคูล้อมรอบตามหนังสือเรื่องพระปฐมเจดีย์ฉบับเก่า ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่าพระที่นั่งองค์เก่ามีฐานปราสาท และห้องพระโรงมีโบสถ์พราหมณ์ สระน้ำ กำแพงชั้นใน และชั้นนอกก็ยังเหลืออยู่บ้าง แต่พวกจีนที่ไปตั้งทำไร่ รือทำลายเสียหายไปมาก

นอกจากนี้ยังมีเนินดิน ซากโบราณเกี่ยวกับโบสถ์พราหมณ์และลายกนกปูนปั้นเหลือเป็นพยานอยู่จนกระทั่ง ทุกวันนี้ ลักษณะลวดลายและมีมือ ดูจะเป็นของเก่า ของเหล่านี้ล้วนแต่ใช้ศิลปะแลงเป็นแกนและพอกปูนประกอบอีกชั้นหนึ่ง

มีสระใหญ่อีกแห่งหนึ่ง อยู่ใกล้ ๆ กับเนินดินที่กล่าวนี้เรียกว่า "สระน้ำจันทร์" กล่าวกันว่าเป็นที่ขังน้ำจืดคล้ายกันกับน้ำในทะเลชุบศร เมืองลพบุรี ปัจจุบันนี้สระนี้ตื้นเขินเสียหมดแล้ว ชื่อของสระน้ำเป็นต้นเค้าที่ทำให้เรียกชื่อตำบลว่าตำบลสระน้ำจันทร์มาแต่โบราณ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นจึงได้ทรงเปลี่ยนชื่อใหม่ เรียกตามพระราชวังว่า "ตำบลสนามจันทร์" จากเรื่องราว ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า เมืองนครปฐมเดิมคงจะใหญ่โตมาก เพราะบริเวณพระราชวังอยู่ห่างจากพระเจดีย์องค์เดิมซึ่งเป็นศูนย์กลางของตัวเมืองเกือบ 2 กิโลเมตร

วัดพระเมรุ เป็นซากวัดร้างไม่มีผู้ใดปฏิสังขรณ์ ตั้งอยู่ที่สวนอนันตอุทยาน ตำบลห้วยจรเข้ม่า ห่างจากพระปฐมเจดีย์ไปทางทิศใต้ไม่กี่กิโลเมตร สันนิษฐานว่า สร้างตั้งแต่สมัยทวารวดีมีอายุเท่ากับพระปฐมเจดีย์เดิม ซึ่งไม่น้อยกว่า 1,000 ปีขึ้นไป แต่เวลานี้ไม่มีซากสิ่งอื่นหลงเหลืออยู่ คงมีแต่ซากเนินใหญ่ ปรางค์อยู่เนินหนึ่ง กรมศิลปากรได้ร่วมมือกับนักโบราณคดีฝรั่งเศสทำการขุดค้น เมื่อ พ.ศ. 2481 จากรูปทรงสันนิษฐานที่ขุดพบครั้งนี้สันนิษฐานว่าเป็นพระเจดีย์องค์มเหสี มีลักษณะก่อเป็นชั้น ๆ ย่อมุมขึ้นไปสูงมากเพราะซากฐานที่หักพังเหลืออยู่ในขณะทำการขุดสูงถึง 12 เมตร มีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปศิลานั่งห้อยพระบาทประจำ 4 ทิศ ได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดพระปฐมเจดีย์ 1 องค์ คือ องค์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

อนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ พระยาดำรงชานุภาพก็ได้นำพระบาทขนาดโตมาไว้ตรงชั้นนอกพระระเบียงองค์พระปฐมเจดีย์ 2 คู่ ซึ่งได้มาจากวัดพระเมรุเช่นกัน สิ่งที่พบในบริเวณวัดพระเมรุมีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ พระกร พระเพล่า พระหัตถ์ของพระพุทธรูปศิลา กับเทพยักษี เทพสิงห์

ดอกบัว ตลอดจนลวดลายประดับองค์พระเจดีย์ที่หักพังลงมากมาย นำไปไว้ในพิพิธภัณฑ์องค์พระปฐมเจดีย์บ้าง ไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้าง

พระประโทนเจดีย์ เป็นปูชนียสถานที่เก่าแก่และใหญ่โตเป็นที่สองรองจากพระปฐมเจดีย์ ตั้งอยู่ที่วัดประโทน ริมถนนเพชรเกษม ห่างจากองค์พระปฐมเจดีย์ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 5 ก.ม. ถือกันว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เดิมเป็นเจดีย์เก่าแก่ และได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ในรัชกาลที่ 4 โบราณวัตถุที่ขุดพบในบริเวณนี้มีหลายอย่าง เช่น พระพุทธรูป ลูกประคำ พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี นอกจากนี้ขุดพบครุฑโลหะสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่อีกด้วย

เนินธรรมศาลา อยู่ที่วัดธรรมศาลา ตำบลธรรมศาลา ห่างจากองค์พระปฐมเจดีย์ไปทางตะวันออกประมาณ 6 กิโลเมตร อยู่ทางด้านใต้ของถนนสายเพชรเกษม เป็นโบราณสถานที่เก่าแก่อีกแห่งหนึ่ง มีลักษณะคล้ายกับวัดพระเมรุก่อนทำการขุดค้น เนินนี้ยังมีได้ทำการขุดค้นเช่นเดียวกับเนินวัดพระงาม เพราะมีสิ่งสร้างอยู่หน้าเนิน และปัจจุบันที่ตั้งธรรมศาลา

พระตำหนักมารีราชรัตบัลลังก์ เป็นพระตำหนักไม้สองชั้นแบบตะวันตก มีเสาไม้กลมแกะสลักไม้ เป็นแบบนีโอ-คลาสสิกทาสีแดง สร้างขึ้นคู่กับพระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ มีสะพานจากชั้นบนทางด้านหลังของพระตำหนักชาลิมงคลอาสน์ ข้ามคูน้ำไปเชื่อมกับชั้นบนด้านหน้าของพระตำหนักมารี สะพานดังกล่าวหลังคามุงกระเบื้อง และติดหน้าต่างกระจกทั้งสองด้านตลอดความยาวของสะพาน มีหลักฐานว่าได้มีการเดินสายไฟฟ้าและต่อท่อน้ำที่พระตำหนักนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ๒ พระตำหนักนี้เป็นที่พักของ พระยานิรุทธเทวา หัวหน้ามหาดเล็กห้องพระบรมม

พระตำหนักทับแก้ว เป็นตึกสองชั้นขนาดเล็กทึบตั้งอยู่เชิงสะพานสุนทรเวชวาย ภายในทับมีเตาผิง และหลังคามีปล่องไฟตามแบบบ้านชาวตะวันตก ที่ห้องกลางชั้นบน มีหินอ่อนสีขาวอยู่บนผนังเหนือเตาผิง มีภาพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็นภาพเขียนคล้ายเขียนด้วยเส้นดินสอดำ สันนิษฐานว่าเป็นภาพฝีพระหัตถ์ของสิ้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ ในระหว่างที่มีการซ่อมรบเสื่อป่า ทับแก้ว เป็นที่ตั้งกองบัญชาการเสือป่ากองเสนาน้อยรบเบารักษาพระองค์

ทับแก้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๗ กระทรวงมหาดไทย ได้ขอใช้เป็นที่พักปลัดจังหวัด ซึ่งได้ใช้มาตรวจเท่าทุกวันนี้ ทับแก้ว ได้รับการทะนุบำรุงไว้ดีพอสมควรวิทยาลัยแห่งแรกของมหาวิทยาลัยศิลป

ปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ได้ชื่อว่าวิทยาลัย 'ทับแก้ว' เพื่อเป็นการเชิดชูนาม "ทับแก้ว" อันเป็นนามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่พระตำหนักดังกล่าว และเนื่องมาจากอาคารหลังแรกของวิทยาลัยสร้างขึ้นใกล้ ๆ พระตำหนักทับแก้วด้วย

พระตำหนักทับขวัญ เป็นเรือนไทยที่สมบูรณ์แบบ นายช่างออกแบบและควบคุมการก่อสร้างคือพระยาวิศุกรรมศิลปประสิทธิ์. (น้อย ศิลป์) ทับขวัญสร้างขึ้นคู่กับทับแก้ว ซึ่งเป็นฝรั่งอยู่ทางด้านตะวันออกคนละฟากถนนกับทับแก้ว ประกอบด้วยกลุ่มเรือน ๘ หลัง หลังใหญ่ ๔ หลัง หันหน้าเข้าหากัน ทิศ คือ หอนอน ๒ หอ กับเรื่องโถงและเรือนครัวหลังเล็ก หลัง อยู่ที่มีมุ้งทั้งสี่มุมละ ๑ หลัง ได้แก่ หอนก เรือนคนใช้ และเรือนเก็บของ มีนอกชานกลางเชื่อมโยงเรือนเหล่านี้ให้ติดต่อกัน มีต้นจันทร์ใหญ่ขึ้นอยู่กลางนอกชาน บันไดอยู่ที่ส่วนเชื่อมต่อกันของชานระเบียงเรือนใหญ่กับเรือนเล็ก กลุ่มเรือนทับขวัญมองดูงามได้ส่วนลัด ซึ่งไม่สามารถหากลุ่มเรือนไทยลักษณะนี้ที่เห็นดูได้อีก ทับขวัญเป็นเรือนไม้ฝากระดานมุงจากหลบหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาตัวเรือนทุกหลังรวมทั้งพื้นนอกชานทำด้วยไม้สักล้วน ใช้วิธีเข้าไม้ตามแบบฉบับชาวไทยโบราณ ฝาเรือนทำเป็นฝาปะกนกรอบลูกฟัก ฝีมือประณีตเชิงชายและไม้ค้ำยันสลักเสลาสวยงาม รอบ ๆ บริเวณปลูกไม้ไทย มีต้นจันทร์ จำปี นางแย้ม นมแมว นอกชานมีกระถางไม้ตัดและอ่างปลาเหลื่ออยู่ บรรยากาศนอกชานทับขวัญคล้ายกับบรรยากาศนอกชานเรือนของขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ภายหลังได้รับการบูรณะเป็นระยะ ๆ โดยกรมศิลปากรและเอกชน ที่ได้สนับสนุนด้านงบประมาณช่วยเหลือและได้ก่อตั้งเป็นมูลนิธิเพื่อประโยชน์ทางด้านการศึกษาและวิจัยและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันตกของไทย

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ กระทรวงมหาดไทยขอใช้ทับขวัญเป็นที่พักเกษตรมณฑล พ.ศ. ๒๔๗๙ ทางจังหวัดนครปฐมขอทับขวัญเป็นสิทธิ์ เพื่อจัดการบูรณะ

พระตำหนักทับขวัญเป็นโบราณสถานอันทรงคุณค่าทางสถาปัตยกรรมไทย เป็นเรือนไทยตัวอย่างสำหรับการศึกษาด้านวิชาสถาปัตยกรรม และมีประวัติอันงดงามทางด้านประวัติศาสตร์ นับเป็นอนุสรณ์สำคัญชิ้นหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาวิทยาลัยศิลปากรจะใช้พระตำหนักทับขวัญเป็นสถาบันศึกษา และวิจัยทางศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันตกของประเทศไทย และเป็นพิพิธภัณฑ์ศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัย โดยจะรวบรวมงานทางศิลปวัฒนธรรม รวมทั้งศิลปวัตถุและโบราณวัตถุสมัยทวารวดีที่ขุดค้นได้ในภูมิภาคนี้มาเก็บรักษาไว้ให้ประชาชนได้ชมและได้ศึกษา

¹ มหาวิทยาลัยศิลปากร ณ พระราชวังสนามจันทร์ ในระยะเริ่มแรกใช้ระบบวิทยาลัย (College System) แบบอังกฤษ หลักการจัดระบบวิทยาลัย คือ ให้คณะวิชาทำหน้าที่ทางวิชาการ และให้วิทยาลัยทำหน้าที่เป็นบ้านและอยู่ปกครอง จัดเรื่องการเงินการอยู่และการอบรมปมนิสัย

จังหวัดราชบุรี

ราชบุรีเป็นหนึ่งในที่มีวัฒนธรรมและอารยธรรมมากมามีตลาดน้ำเมืองราชบุรี โดยเฉพาะคลองดำเนินสะดวก คลองที่ขุดขึ้นเพื่อเชื่อมแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน เป็นเอกลักษณ์ของเมืองไทยที่เลื่องลือไปไกลทั่วโลก เรือพายขายของนานาชนิดจะเดินทางมารวมกันแต่เช้าตรู่ เพื่อขายสินค้าต่าง ๆ ทั้งอาหารการกิน ผักผลไม้ในท้องถิ่น บ้างก็มีงานหัตถกรรม เช่น เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา มาจำหน่าย นอกจากนี้ บ้านเรือนริมน้ำสองฟากฝั่งกับวิถีชีวิตของคนไทย ที่ผูกพันและใช้ประโยชน์จากสายน้ำ ก็เป็นสิ่งที่ต่อไปอาจไม่พบเห็นบ่อยนัก ราชบุรี...ยังคงมี

* ฤทธิ, ราชบุรี เมืองที่สมบัติของแผ่นดินไม่สิ้นสูญ อสท. มิถุนายน 2540.

▲ หน้าใหญ่

หน้าใหญ่ มหรสพไทยที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา อันเป็นศิลปะการแสดงชั้นสูง ยังคงได้รับการสืบสานถ่ายทอดเป็นอย่างดีมาจนถึงปัจจุบันที่วัดชนอน เมืองราชบุรี และปัจจุบันกำลังจัดตั้งพิธีกรรมหน้าใหญ่

วัดคงคาราม วัดมอญวัดหนึ่งในอำเภอโพธาราม ซึ่งมีงานศิลปะชั้นเยี่ยมเป็นที่รู้จัก คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ สมบัติของแผ่นดินอันเกิดจากความตั้งใจ ความพากเพียร และความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

งานหัตถกรรมเป็นงานที่ต้องใช้ทั้งฝีมือและความพากเพียร ทั้งยังต้องมีเวลาและใจในการสร้างงานงานหัตถกรรมหลายชิ้นจึงค่อย ๆ สูญหายไปกับกาลเวลา แต่ผู้คนเมืองราชบุรียังคงไม่ละเลยงานฝีมือหลายอย่างจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ

พระอุโบสถวัดคงคารามมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่งามยิ่ง ทั้งทรวดทรงลวดลายแกะไม้ที่บานประตู ภาพเขียนสีบานหน้าต่าง และเครื่องไม้อื่น ๆ ที่เป็นส่วนประกอบตัวอาคาร พระอุโบสถหลังนี้เป็นพระอุโบสถหลังแรกของชาวไทยเพื่อสลายมอญในแถบนี้ ว่ากันว่า ไม่มีวัดใดบนสองฟากฝั่งแม่น้ำแม่กลองที่จะมีความงดงามเทียบเท่า

และที่สำคัญคือ ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ซึ่งแต่เดิมเคยมีการกำหนดอายุของภาพว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย หากต่อมาภายหลังก็สรุปได้ว่า เป็นฝีมือช่างเขียนสกุลกรุงเทพฯ สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ประมาณสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ขึ้นมา หรือไม่เกินกว่ารัชกาลที่ 4

สาเหตุที่เชื่อเช่นนี้เพราะดูจากสีเขียวซึ่งปรากฏในภาพ เป็นสีเขียวแก่จัด ที่เป็นสีพิเศษอันเป็นลักษณะเฉพาะของภาพเขียนยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น อีกทั้งสถาปัตยกรรมซึ่งปรากฏเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่มีอิทธิพลของศิลปะจีน ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 และยังมีศิลปะยุโรปที่เพิ่งเริ่มแพร่หลายเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ผสมผสานอยู่ด้วย

▲ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จิตรกรวาดเป็นรูปเรื่องราวในพระพุทธประวัติแสดงถึงความเป็นมาแต่อดีตในพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียด ตรงผนังด้านทิศตะวันตก (หลังพระประธาน) เขียนเป็นภาพจักรวาลตามคติเรื่องไตรภูมิ ผนังด้านข้างระหว่างหน้าต่างด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ เป็นภาพทศชาติชาดกจุลปทุมชาดก (นิบาตชาดกลำดับที่ 193) และภาพพุทธประวัติในพระชาติสุดท้าย และยังมีภาพพระพุทธเจ้าในอดีตและพุทธสาวก เขียนไว้ที่ผนังตอนบนสุดด้านทิศเหนือและทิศใต้

วันนี้แม้ภาพวาดภายในพระอุโบสถจะเลือนรางลงไปบ้างตามกาลเวลา หากสมบัติของแผ่นดินชั้นนี้ยังคงได้รับการรักษาเป็นอย่างดี

นอกจากสมบัติของแผ่นดินที่ชาวไทยเชื้อสายมอญได้รักษาสืบต่อมาเป็นอย่างดีแล้ว เมืองราชบุรียังมีงานทอผ้าจากของชาวไท-ยวน ที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวเมืองเชียงใหม่ หรือโยนกนคร ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองราชบุรีได้เกือบ 200 ปีแล้ว

ด้วยเห็นคุณค่าของมรดกแห่งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ จึงได้เกิดศูนย์สืบทอดศิลป์ผ้าจกราชบุรีขึ้นในบริเวณวัดแคทราย ตำบลคูบัว อำเภอเมืองฯ โดยความคิดของอาจารย์อุดม สมพร เพื่อสืบทอดงานทอผ้าจากไท-ยวนให้คงอยู่เป็นสมบัติของแผ่นดินสืบไป

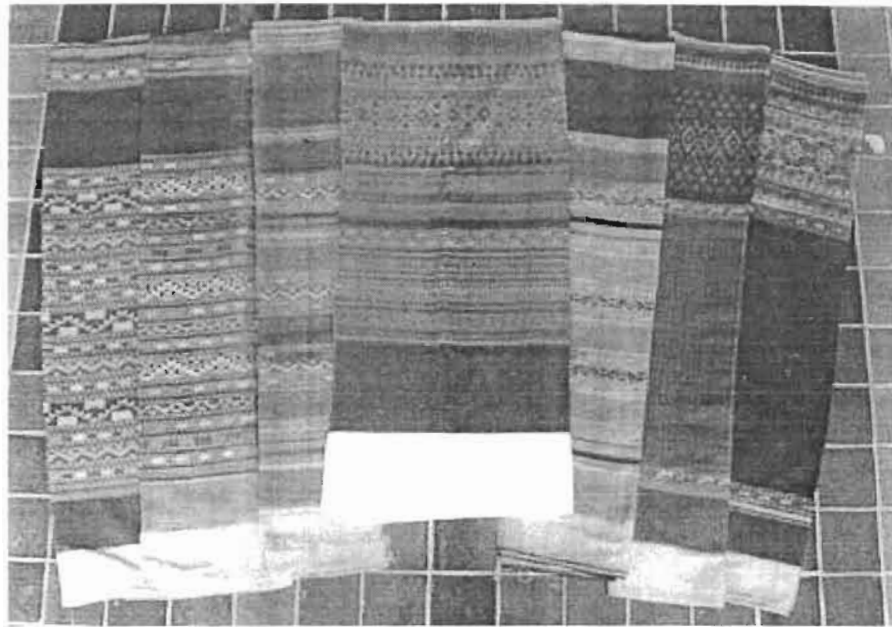
จากหนังสือ "ผ้าจากไท-ยวนราชบุรี" ที่เขียนขึ้นโดยอาจารย์อุดม เพื่อหาทุนสมทบในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ผ้าจกราชบุรี กล่าวถึงตระกูลผ้าจากไท-ยวนไว้ว่าแบ่งได้เป็น 3 ตระกูล คือ ผ้าจกตระกูลคูบัว ผ้าจกตระกูล ดอนแร่ และผ้าจกตระกูลหนองโพ-บางกะโด

ผ้าจกตระกูลคูบัว พบมากที่ตำบลคูบัว ตำบลดอนตะโก ในอำเภอเมืองฯ ลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ได้แก่ ลายดอกเขีย ลายหัทธนกู่ ลายโค้งแก้ง ลายหน้าหมอน และลายนกคูกิ้นน้ำห่วมเต้า การจักใช้เส้นด้ายยืนสีดำ พุงดำ พื้นผ้าเว้นพื้นดำไว้มากตามแบบของลวดลาย เพื่อจกให้เห็นลายเด่นชัด ลายประกอบมีไม่มากลาย สีสันของเส้นใยที่ทอใช้พุงดำจากแดงแซมเหลืองหรือเขียว เส้นใยที่ใช้จกมีความต่างของสี สัน ความกว้างของตีนขึ้นประมาณ 9-11 นิ้ว

ผ้าจกตระกูลดอนแร่ พบมากที่ตำบลดอนแร่ ตำบลห้วยไผ่ อำเภอเมืองฯ ตำบลหนองปลาหม้อ อำเภอบ้านโป่ง และตำบลรางบัว อำเภอจอมบึง ลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ได้แก่ ลายกาบ ลายกาบดอกแก้ว และลายนกคูกิ้นน้ำห่วมเต้า มักจกลายแน่นเต็มผืนผ้า มีความหลากหลายของลาย ประกอบเว้นพื้นดำไว้น้อย ทำให้ความเด่นชัดของลายหลักลดน้อยลงไป สีสันของเส้นใยจะคงสีแดงไว้เป็นหลักไม่นิยมใช้หลายสี ความกว้างของตีนจกประมาณ 14-15 นิ้ว

ผ้าจกตระกูลหนองโพ-บางกะโด เป็นผ้าจกที่รวบรวมได้จากชุมชนไท-ยวนในตำบลหนองโพ-บางกะโด อำเภอโพธาราม ปัจจุบันไม่มีช่างฝีมือทอแล้ว ลักษณะของผ้าจกตระกูลนี้ ลวดลาย สีสัน และขนาดใกล้เคียงกับผ้าจกตระกูลคูบัว แต่แตกต่างกันตรงชายของตีนขึ้น คือ เว้นพื้นที่ระหว่างลายชะเปาถึงเลียบเหลืองไว้กว้างมากกว่าผ้าจกตระกูลคูบัว และรูปลักษณะของนกคูกิ้นน้ำห่วมเต้ามีหางยาวมากกว่าคล้าย ๆ จะเป็นพญาหงส์ ลักษณะเช่นนี้ใกล้เคียงกับลายนกของผ้าไท-ยวนในภาคเหนือ

ผ้าจากไท-ยวนมีทั้งที่ทอเป็นผ้าชิ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ ผ้าชิ้นตีนจก ผ้าชิ้นตา ผ้าชิ้นชีวผ้าชิ้นแล และผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันอื่น ๆ อีก เช่น ผ้าปกหัวนาจก ใช้คลุมศีรษะขนาดขณะแห่ นาคนไปบวชยามจก ผ้าขาวม้า ผ้าตะจก หรือผ้าเช็ดหน้า กระเป๋าทักคาดเอว หมอน ผ้าม่วง

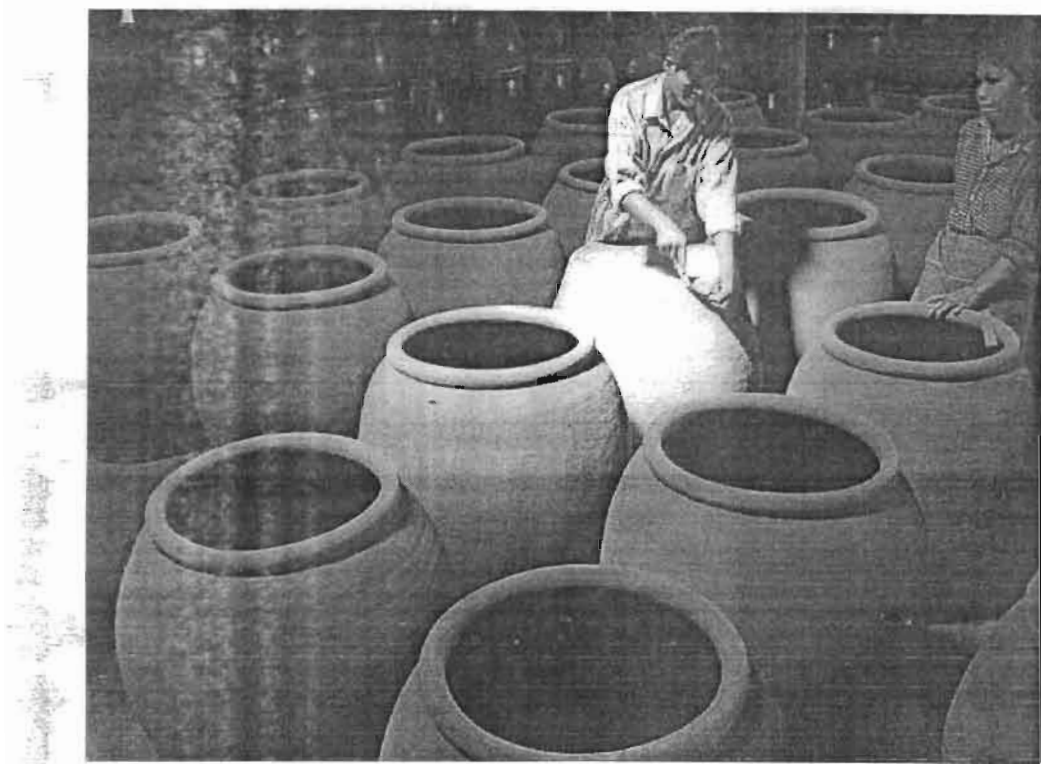

▲งานหัตถกรรม ผ้าจากไท-ยวน

ผ้าจากไท-ยวนได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากใกล้จะเลือนหายไปเมื่อครั้งที่ชาวไท-ยวน ในจังหวัดราชบุรี อพยพหนีภัยแล้งไปอยู่พิษณุโลกราว พ.ศ. 2470-2475 และภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วง พ.ศ. 2482-2488

โองม้งกรเมืองราชบุรีก็ยังมีชื่อเสียงเลื่องลือไปทั่ว มีการใช้ดินขึ้นรูปเป็นโอง ก่อนจะถูกนำไปวาดลายม้งกร ยังคงดังต่อเนื่องมาตลอด นับแต่บรรพบุรุษของโรงงานนี้เริ่มข้ามน้ำข้ามทะเลจากเมืองจีนมาตั้งรกรากในเมืองราชบุรี ที่นี่ยังคงผลิตงานชิ้นใหญ่ ๆ เช่น โองม้งกร กระถางดั้งเดิม

จากโองม้งกรโบแรกเมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว วันนี้โองม้งกรยังคงมีให้เห็นกลาดเกลื่อนทั่วเมืองราชบุรีดั้งเดิมไม่เปลี่ยนแปลง จะมีก็แต่รูปแบบและกระบวนการในการผลิตที่ปรับเปลี่ยนพัฒนาไป แม้แต่คนปั้นคนผลิตส่วนใหญ่ก็ยังเป็นชาวราชบุรีอยู่นั่นเอง

▲ โองม้งกร งานหัตถกรรมที่โด่งดังจนเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดราชบุรี

จังหวัดราชบุรีแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ ดังนี้ คือ อำเภอเมืองราชบุรี อำเภอโพธาราม อำเภอดำเนินสะดวก อำเภอปากท่อ อำเภอจอมบึง อำเภอบางแพ อำเภอวัดเพลง อำเภอสวนผึ้ง และอำเภอบ้านโป่ง

ราชบุรียังมีสถานที่ ๆ น่าสนใจอีกมากมาย ดังจะกล่าวพอสรุปดังนี้

ที่อำเภอเมืองราชบุรี มีสถานที่ ๆ น่าสนใจดังนี้

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี ตั้งอยู่ริมถนนวรเดช จักแสดงทางด้านโบราณคดี ประวัติ-ศาสตร์ชาติพันธุ์วิทยา ธรณีวิทยา ศิลปะพื้นบ้าน วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของลาวโซ่ง กะเหรี่ยง และไท-ยวน

เมืองโบราณที่บ้านคูบัว ราชบุรีเป็นเมืองในสมัยทวารวดี กรมศิลปากรได้ขุดค้นและศึกษาเรื่อง เมืองโบราณที่คูบัว ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ มากมาย เช่น เศียรพระพุทธรูปสมัยโบราณต่าง ๆ หลักฐานเหล่านี้ได้ตั้งแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติและบางส่วนเก็บรักษาไว้ที่วัดโขลง

จากการศึกษาและค้นคว้าทำให้ทราบว่า ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมจากช่างสมัยราชวงศ์สุโขทัย ประเทศอินเดียและพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยมากกว่า 1,000 ปีมาแล้ว

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร หรือวัดหน้าพระธาตุ ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองราชบุรี สันนิษฐานว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยขอมเรืองอำนาจในแหลมสุวรรณภูมิ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 มีลักษณะจำลองแบบพระธาตุนครวัด เดิมน่าจะเป็นศาสนสถานของขอม ต่อมาพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่มายังสุวรรณภูมิ จึงถูกดัดแปลงมาเป็นวัดในพระพุทธศาสนา

เขาหลวง อยู่ในตำบลอ่างทอง มีพระพุทธรูปสร้างด้วยหิน เป็นที่เคารพนับถือมาก มีงานนมัสการในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ทุกปี

เขาน้อย อยู่เลยเขาหลวงไปตามถนนเพชรเกษมไม่ไกลนัก ห่างตัวจังหวัดราว 10 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของวัดเขาน้อยเทียมสวรรค์ พระอุโบสถหลังเก่าสร้างด้วยศิลาแลง ประดิษฐานพระพุทธรูป 2 องค์ ประทับนั่งหันหลังให้กันทำด้วยศิลาแลง ชาวบ้านเรียกหลวงพ่อเขาน้อย

เขาวัง สูงประมาณ 44 เมตร อยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร มีทางรถยนต์ถึงยอดเขา เดิมชื่อ เขาวัดสัตตนาถ รัชกาลที่ 5 โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังบนเขานี้ เหมือนที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้สร้างนารายณ์ราชนิเวศน์เมืองลพบุรี ต่อมาได้ยกขึ้นเป็นวัด เรียกว่า วัดเขาวัง

เขาแก่นจันทน์ สูงประมาณ 141 เมตร เป็นภูเขาที่สูงที่สุดในจังหวัด มีถนนขึ้นไปถึงยอดเขา บนยอดเขามีวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปโรคนครายชัยวัฒน์จักรูทิศ เป็น 1 ใน 4 องค์ ของพระ 4 มุมเมือง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันโปรดฯ ให้สร้างขึ้นแล้วพระราชทานไปประดิษฐาน ณ เมืองรอบนอกพระนคร

หลวงพ่อกแก่นจันทน์ ตั้งอยู่ที่วัดช่องลมใจกลางเมืองราชบุรี เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง

ที่อำเภอจอมบึง มีสถานที่ ๆ น่าสนใจดังนี้

พระพุทธฉายถ้ำถ้ำเขาสูง จากตัวเมืองใช้เส้นทางสายราชบุรี-จอมบึง-สวนผึ้ง หรือทางหลวงหมายเลข 3087 ไป 7 กิโลเมตร มีทางแยกขวาเข้าไปถ้ำเขาสูง มีพระพุทธรูปสลักในหิน ปางปฐมเทศนาเก่าแก่ที่สุดในจำนวน 4 องค์ สร้างขึ้นในสมัยทวารวดี มีงานนมัสการเป็นประจำทุกปี ในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 11

ถ้ำเขาบิน ตั้งอยู่บนรอยต่อของอำเภอเมืองฯ และอำเภอจอมบึง จากตัวจังหวัดไปทางเส้นทาง ราชบุรี-จอมบึง ประมาณ 22 กิโลเมตร มีถนนลาดยางเข้าสู่บริเวณถ้ำอีก 1.7 กิโลเมตร

ถ้ำจอมพล ห่างจากถ้ำเขาบิน 11 กิโลเมตร เดิมมีชื่อว่า ถ้ำมูจลินทร์ อยู่ในเขาชื่อเขากลางเมือง สูง 191 เมตร มีฝูงลิงอาศัยอยู่มาก ในถ้ำมีหินงอกหินย้อยและพระพุทธรูปไสยาสน์ มีงานฉลองกันเป็นประจำทุกปีในหน้าแล้ง

ที่อำเภอโพธาราม มีสถานที่ ๆ น่าสนใจดังนี้

เขาช่องพราน อยู่ที่ตำบลเตาปูน ห่างจากตัวอำเภอโพธารามประมาณ 15 กิโลเมตร จากตัวเมืองไปได้โดยใช้เส้นทางเขาสูง-เบิกไพร ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 25 กิโลเมตร มีถ้ำที่สวยงามคือ ถ้ำพระนอน ซึ่งมีพระพุทธรูปภายในถ้ำมากกว่าร้อยองค์และพระพุทธรูปปางไสยาสน์องค์ใหญ่ และถ้ำค้างคาว ทุกวันในยามใกล้พลบค่ำ ตั้งแต่เวลา 17.30 นาฬิกา เป็นต้นไป จะมีฝูงค้างคาวจำนวนมากบินออกจากถ้ำ

หนังใหญ่วัดขนอน วัดขนอนอยู่ห่างจากตัวอำเภอโพธารามประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นที่เก็บรักษาหนังใหญ่กว่า 300 ตัว ซึ่งยังคงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์

จิตรกรรมฝาผนังที่วัดคงคาราม ตั้งอยู่ที่ตำบลคลองตาครุ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 22 กิโลเมตร

ที่อำเภอบ้านโป่ง มีสถานที่ ๆ น่าสนใจดังนี้

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านม่วง จากตัวเมืองไปตามทางหลวงหมายเลข 3089 (โคกสูง-เบิกไพร) และข้ามสะพานแม่น้ำแม่กลองไปเพียงเล็กน้อย เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาวิถีชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น และพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดหลังจากที่ได้แนะนำสถานที่ในอำเภอต่าง ๆ

ที่อำเภอดำเนินสะดวก มีสิ่งที่น่าสนใจดังนี้

ตลาดน้ำดำเนินสะดวก ชาวบ้านเรียกกันว่า ตลาดน้ำคลองลัดพลี มีมานานกว่า 100 ปีเศษแล้ว ตั้งอยู่ที่คลองดำเนินสะดวก

▲คลองดำเนินสะดวก ตลาดน้ำเมืองราชบุรี

ตลาดน้ำคลองโพหัก หรือตลาดน้ำบัวงาม ตลาดน้ำประสาธสิทธิ์ ตลาดน้ำหลักห้า อยู่ในเขตตำบลประสาธสิทธิ์ เป็นคลองเล็ก ๆ ที่แยกจากคลองดำเนินสะดวกที่บริเวณหลัก 5 ยาวประมาณ 500 เมตร มีเรือมาขายของทุกวัน แม้แต่ในวันพระ เริ่มติดตลาดเวลา 05.00 นาฬิกา เรือจะไปจนถึงเวลา 11.00 นาฬิกา ตลาดจะวาย

ตลาดน้ำคลองตันเข็ม เป็นตลาดน้ำที่เดินทางเข้าไปได้ง่ายที่สุด เพราะอยู่ติดกับถนนที่บริเวณท่าเรือพजरรณ และเป็นตลาดน้ำที่ใหญ่ที่สุด ปากคลองด้านที่บรรจบกับคลองเสี้ยกุ่มมีร้านขายของที่ระลึกตั้งอยู่มาก เดินทางไปได้โดยรถยนต์ เข้าไปตามถนนสายสุขาภิบาล 1 ประมาณ 1.5 กิโลเมตร จะมีทางเลี้ยวขวาเข้าท่าเรือพजरรณซึ่งติดต่อกับตลาดน้ำ

ที่อำเภอบางแพ มีสถานที่ ๆ น่าสนใจดังนี้

บ้านโพหัก มีแหล่งโบราณคดี "โคกพลับ" แหล่งอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะวัฒนธรรมใกล้เคียงกับวัฒนธรรมบ้านเชียง ทั้งยังหลงเหลือบรรยากาศของหมู่บ้านไทยชุมชนไทยแท้ในศตวรรษก่อนอยู่

แต่สำหรับในเรื่องพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้น ที่ราชบุรีมีพิพิธภัณฑ์บ้านม่วงเป็นพิพิธภัณฑ์ที่น่าสนใจ

พิพิธภัณฑ์บ้านม่วง : แหล่งอารยธรรมมอญ*

ความเป็นมาของ "บ้านม่วง" ชุมชนมอญนี้ จากการบอกเล่าชาวบ้านเชื่อกันว่าบรรพบุรุษรุ่นแรกอพยพมาจากประเทศพม่าในสมัยอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร (พ.ศ. 2133 - 2148) โดยติดตามพระมหาเถรคันฉ่อง ซึ่งเป็นพระสงฆ์เชื้อสายมอญนิกายมหายานเข้ามาตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำแม่กลองให้ชื่อหมู่บ้านเหมือนบ้านเดิมในพม่าว่า "บ้านม่วง" และได้ตั้งวัดประจำหมู่บ้านว่า "วัดม่วง" ต่อมา

ในทะเบียนวัดของกรมการศาสนาได้ระบุว่า "วัดม่วงประกาศจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2223" ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199 - 2231)

* สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำแม่กลอง : ศึกษาจากกรณีชุมชนมอญบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในหนังสือลุ่มแม่น้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร : พิษณุโลก พิมพ์ครั้งที่ 2536, หน้า 74-112.

แต่จากคัมภีร์โบราณ (ภาษาและอักษรมอญ) จำนวนมากที่มีในวัดม่วงของท่าน อาจารย์จวน เครือวิชฌยาจารย์และคุณสิริพรรณ ริตริโชติ (ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา) พบว่าคัมภีร์ส่วนใหญ่ระบุจารที่วัดม่วงและระบุ ศักราชการจารอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงปัจจุบัน

เป็นไปได้ว่าชาวมอญรุ่นแรกที่บ้านม่วงอาจจะอพยพมาในราวสมัยสมเด็จพระนเรศวรจริงและใช้เวลาในการตั้งชุมชนและสร้างวัด

นั่นหมายความว่า ชุมชนมอญบ้านม่วง เป็นชุมชนที่เก่าแก่กว่า 354 ปี เช่นเดียวกับวัดม่วง

ชาวมอญในบ้านม่วงก็เช่นเดียวกับชุมชนมอญอื่น ๆ บริเวณฝั่งแม่น้ำแม่กลองจากบ้านโป่ง-โพธารามที่มีชาวมอญอพยพเข้ามาอีกหลายครั้งนับแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงเทพฯ ตอนต้น ห้างอพยพมาจากพม่าโดยตรง และอพยพมาจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาบ้าง (ปทุมธานี นนทบุรี และสมุทรปราการ) และจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในบริเวณแม่น้ำแม่กลอง เนื่องจากการย้ายถิ่นฐานหาที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่านี้ภัยสงคราม มาหาในกลุ่มเครือญาติเดียวกัน และการแต่งงาน

ในสมัยก่อนชาวบ้านจะสร้างเรือนแบบทรงไทยฝากระดานยกพื้นสูงเกือบทั้งหมู่บ้าน ปัจจุบันมีการย้ายและขายบ้านกัน จึงเหลืออยู่ไม่มาก

"ชาวบ้านม่วง" ต่างเคร่งครัดในพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ยังสามารถดำรงวัฒนธรรมเอกลักษณ์ของชาวมอญอยู่ได้มากกว่าชุมชนมอญอื่นในปัจจุบัน ในขณะที่สำเนียงภาษามอญของชาวบ้านม่วงมีลักษณะค่อนข้างแตกต่างจากสำเนียงภาษามอญในย่านลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เพราะอะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจชวนให้ศึกษาต่อไป

เศรษฐกิจของชาวบ้านม่วง

"บ้านม่วง" ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันตก ซึ่งบริเวณบ้านโป่งฝั่งตะวันตกนี้จะไม่ค่อยได้รับการพัฒนาในเรื่องถนนหนทางดังเช่นฝั่งตะวันออกของบ้านโป่ง หรือเท่ากับสองฝั่งของโพธารามที่พัฒนาเร็วในเรื่องการคมนาคมทางบก โดยเฉพาะรถไฟและถนนทางเดินเลียบบริเวณแม่น้ำ บ้านม่วงจึงเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่อยู่อย่างสงบเสียบ และสามารถดำรงวัฒนธรรมมอญอยู่ได้นานจนทุกวันนี้

ลักษณะภูมิประเทศ พื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านม่วงมักเป็นที่ราบลุ่ม และที่ดอนบ้าง มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ตอนใน เช่น บึงวังมะนาว (เมื่อก่อนมีขนาดกว้างประมาณ 500 ไร่ ปัจจุบันแห้งเหลือประมาณ 200 ไร่) บึงกระจับ (มีลักษณะเป็นรูปลำคลองใหญ่) บางแห่งกว้าง (เป็นบึงรูปไข่ เล็กกว่า บึงวังมะนาวครึ่งหนึ่ง หนองบอนน้อยอยู่เหนือวัดขุนลือ)

นอกจากนี้บ้านม่วงยังมี คลองท่าช้าง คลองม่วง และคลองอินทนิล

ชาวมอญบ้านม่วงส่วนใหญ่ยึดอาชีพหลัก คือ การทำนา ซึ่งมักจะทำนาหลังบ้านหรือ ถัดจากแม่น้ำเข้าไป โดยอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติและคลองต่าง ๆ ดังกล่าวที่เก็บน้ำไว้ในฤดูฝนและเป็น ลำรางให้น้ำในแม่น้ำที่ไหลเอ่อล้นเข้าไปตามท้องทุ่งท้องนา

ก่อนสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาแล้ว) ชาวบ้านม่วงทำนาได้ครั้งเดียวต้อง อาศัยฝนฟ้าในฤดูฝน น้ำจะหลากน้ำปุยมมา การทำนาในลักษณะนี้ของชาวบ้านม่วงมักได้ผลไม่แน่นอน เพราะถ้าน้ำมาก ข้าวจะตาย แต่ถ้าน้ำน้อย ข้าวก็จะแห้งตาย

นาในบ้านม่วงจึงมักได้ผลในที่ดินดอนมากกว่า และที่ราบลุ่มมีจำนวนมากนั้น มักทำนาไม่ ค่อยได้ผลเพราะน้ำแม่น้ำแม่กลองหลากท่วมอยู่เกือบทุกปี

ชาวบ้านม่วงจึงประสบปัญหาทำนาไม่ได้ผลนัก จึงไม่ค่อยรำรวย

ชาวบ้านม่วงที่รำรวยมีฐานะดี มี 2 - 3 ครอบครัวนั้น เพราะมีที่ทำนาอยู่เขาแจ้ง อำเภอกำมะกา จังหวัดกาญจนบุรี เพราะน้ำไม่ท่วม

ข้าวพันธุ์ที่ชาวบ้านม่วงนิยมปลูก คือ "ข้าวเหลืองใหญ่" เพราะเป็นข้าวที่ทนน้ำถึงน้ำ ท่วมนาน ๆ ก็มักไม่ค่อยตาย แต่ข้าวชนิดนี้ไม่ค่อยขาว และรสชาติค่อนข้างกระด้าง

การทำนาของชาวบ้านม่วงทำได้เพียงพอต่อการบริโภคปีใดได้ผลดีจะมีเหลือไว้แลกเปลี่ยนบ้างและข้าวนั้นชาวบ้านนิยมดำเอง เมื่อมีโรงสีที่หมู่บ้านตากแดด ตำบลคู้งพยอม (เหนือวัดม่วง เล็กน้อย) ของชาว

นอกจากทำนาแล้ว ชาวบ้านม่วงยังจับปลาที่ชุกชุมนานาชนิดรับประทาน ทำปลาแห้ง หรือปลาร้าไว้รับประทาน เศรษฐกิจของชาวบ้านม่วงจึงเป็นลักษณะแบบพอยังชีพ

การค้าขายนั้น ชาวมอญบ้านม่วงไม่นิยม เพราะบ้านม่วงเป็นชุมชนที่ไปไหนไม่สะดวก นัก และเศรษฐกิจหลักของชาวบ้านคือ ทำนา เท่านั้น

สมัยก่อนชาวบ้านม่วงบางคนนิยมไปเล่นการพนันในยามว่าง เช่น เล่นหวย ก.ข. ถ้า หวยจะเป็นชาวจีนอยู่ในหมู่บ้านนั่นเอง บางทีก็จะเล่นไพ่ "ใบตอง (ยาว) แบบจีน" นอกจากนี้ชาวบ้าน ม่วงบางคนจะสูบฝิ่น โรงฝิ่นมีทั้งที่ตลาดคู้งพยอมและฝั่งวัดนครชุมน์ตอนเหนือ เมื่อเวลาเล่นพนันและ สูบฝิ่น หมาดเงินก็มักลักขโมยไก่ เบ็ด สิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ เสมอ แต่คนที่ติดอบายมุขมีไม่มากในหมู่บ้าน ม่วงจึงไม่ถึงเป็นปัญหาใหญ่ เพราะชาวบ้านม่วงผูกพันในระบบความเชื่อถือผีและเครื่องครัดในพุทธ ศาสนามาก

อย่างไรก็ตาม สังคมเกษตรกรรมและห่างไกลจากการดูแลของราชการพอสมควรอย่าง บ้านม่วงนี้ ในอดีตเกิดคดีโจรปล้นในหมู่บ้านเพียง 1 ครั้ง และตำรวจใจจับได้ในสมัยต่อมา

นายทุนใหญ่แห่งบ้านโป่ง เช่น ท่านหลวงสิทธิเทพการ นั้น ชาวบ้านมอญมักจะรู้จักดี เพราะท่านเคยเดินทางไปที่บ้านมอญนำสิ่งของไปแลกข้าวที่บ้านมอญท่านเคยมีที่ดินในบ้านมอญอยู่แปลงหนึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 18 ไร่เศษ (ต่อมาขายให้ชาวบ้านโป่ง) และมีเรื่องเล่ากันว่ามีชาวบ้านอยู่คนหนึ่งติดหนี้ท่านแล้วไม่มีเงินจ่าย ท่านให้บวช 1 พรรษาแล้วยกหนี้ให้ โดยทั่วไปชาวบ้านรู้จักท่านในฐานะเป็นคน ร่ำรวย เป็นคนตรง และขยันหมั่นเพียร

การค้าขายในหมู่บ้าน

มีชาวจีนเป็นพ่อค้าเร่และพ่อค้าคนกลางนำสินค้าอุปโภคบริโภคมาแลกข้าวเสมอ และต่อมาได้เปิดเป็นร้านขายของอยุธยาในตัววัดมอญ 3 - 4 ร้าน ชาวบ้านมอญมักนำ "ข้าว" และ "ปลา" ไปแลกอยู่บ่อย ๆ ชาวจีน 3 - 4 ครอบครัวนี้จึงมีฐานะดี เคยมีเรือโยงบรรทุกข้าวหลายลำจอดริมแม่น้ำหน้าบ้านไว้บรรทุกข้าวไปขายกรุงเทพฯ ในฤดูเกี่ยวข้าว

นอกจากนี้ชาวบ้านมอญยังมี "นัด" ไว้พบปะแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่น ๆ ในอดีตเริ่มแรกมีนัดบริเวณหาดทรายทำน้ำวัดมอญ (ใต้เจดีย์วัดมอญ) ในทุกวันขึ้น 12 ค่ำ และแรม 12 ค่ำ คือเดือนละ 2 ครั้ง หรืออาจจะข้ามฟากไปนัดบริเวณหาดทรายหน้าบ้านกำนันนครชุมน์ (ใต้วัดนครชุมน์) ซึ่งนัดคนละเวลา

ชาวบ้านวัดมอญจะนำ "ข้าว" หรือ "ผัก" เหลือกินเหลือใช้ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งอื่นที่ต้องการที่นัด "ข้าว" นั้นมักกระเดียดไป 2 กระบุงเป็นกระบุงใหญ่ 1 ลูกไว้ใส่ข้าว อีกกระบุงนั้นจะเล็กเอาไว้ใช้แบ่งข้าวจากกระบุงใหญ่ไปแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าแม่ค้าชุมชนอื่นที่นำสินค้าจากตลาดบ้านโป่ง - โพธาราม มาหรือชาวสวนจากหมู่บ้านอื่น ๆ นำผลไม้ ตลอดจนพ่อค้าแม่ค้านำเกลือ กะปิ น้ำตาลจากสมุทรสงครามมาแลกข้าว มาทางเรือเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามชาวบ้านมอญมักเป็นผู้ซื้อถึง 80 %

ต่อมานัดบริเวณหาดทรายได้ยกเลิกไป เพราะเรือดูดทรายมาดูดทราย ทำให้หาดอันสวยงาม ลาดยาวหมดไป ทำให้แม่น้ำแม่กลองลึกลงไปยังขึ้น และตลิ่งทั้งสองฝั่งพังทลาย

นัดของชาวบ้านมอญ จึงย้ายมาอยู่ที่บ้านกำนันบัวน กำนันคนที่ 4 แห่งบ้านมอญ ไม่นานนักกำนันบัวนได้ยกนัดให้ไปอยู่บริเวณวัดบัวงาม นัดที่วัดบัวงามนี้ได้เลิกไปกว่า 30 ปีแล้ว เพราะผู้คนในหมู่บ้าน เริ่มเดินทางไปทำงานต่างถิ่น การทำนาในหมู่บ้านไม่ค่อยได้กำไร บางปีขาดทุนและการคมนาคมไปตลาดบ้านโป่งสะดวกขึ้น

อย่างไรก็ตาม 6 ปีมาแล้ว ที่ชาวบ้านมอญหันกลับมาจัดนัดใหม่ เป็นนัดกลางหมู่บ้าน บริเวณศาลากลางบ้าน เดือนละ 4 ครั้ง (แรม 1 ค่ำ ขึ้น 1 ค่ำ และ 8 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ) เป็นนัดที่แตกต่างจากอดีต เพราะใช้ "เงิน" ในการซื้อขาย สินค้าส่วนใหญ่มาจากตลาดบ้านโป่งและชาวบ้านมอญเป็นผู้ซื้อ 90

กว่า% ถึงแม้ปัจจุบันการคมนาคมภายในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้านอื่นๆ และกับตลาดโพธารามจะดีขึ้นมาก สะดวกรวดเร็ว มีถนน และสะพานเชื่อมข้ามแม่น้ำไปมาตลาดบ้านโป่ง น้ดกลางหมู่บ้านก็ยังจำเป็นเพราะเศรษฐกิจของชาวบ้านม่วงภายหลังมีอาคารงในลักษณะแบบพอยังชีพได้อีกต่อไป ชาวบ้านพึ่งพาสินค้าภายนอกมากขึ้นและจำเป็นต้องใช้ระบบเงินตรา วิถีชาวบ้านยังคงพึ่งพาการทำงานที่ต้นทุนการผลิตสูง ไม่มีปลาและผักหญ้าให้จับเก็บบริโภคได้ดีเท่าสมัยก่อน ชาวบ้านจึงต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการทำลายสิ่งแวดล้อมจากภายนอกหมู่บ้านที่กำลังทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกวันท่ามกลางระบบทุนนิยมจากภายนอกกำลังทำลายโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบเดิมให้แตกสลาย ชาวบ้านม่วงผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้นที่ยังอยู่ในหมู่บ้าน และต่างยังพยายามยึดวัฒนธรรมวิถีชีวิตเก่าๆอยู่โดยการยึดถือความเชื่อเรื่องผีและเครื่องครัดในพุทธศาสนาสืบเนื่องมา

ความเชื่อและการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านม่วง

ชาวบ้านม่วงมีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี และยังนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดล้วนมีผลต่อความสัมพันธ์ในครอบครัวที่แน่นแฟ้น ความผูกพันต่อชุมชน และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

1. การนับถือผี

ชาวบ้านม่วงยังมีการนับถือผีกันอยู่มาก โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ จะมีการเซ่นไหว้กันในเดือนหกของทุกปี โดยจะเป็นวันใดก็ได้ที่มีโชวันเสาร์ ซึ่งถือเป็นวันแข็ง ไม่ควรทำพิธีมงคล

สมาชิกในครอบครัวจะได้รับการสอนให้รู้จักและนับถือผีบรรพบุรุษประจำตระกูลของตนทุกครอบครัวมักกำหนดให้ลูกชายคนโตเป็น "ต้นผี" หรือ "ผู้รับผี" ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอดการเลี้ยงและการทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดสิริมงคล โชคดีและมีความสุขในครอบครัว ญาติพี่น้องที่อยู่ไกล ๆ หรือไกลจะต้องกลับมาพร้อมประกอบพิธี

เราจะเห็นได้ว่าในการสร้างบ้านนั้น ทุกเรือนจึงให้ความสำคัญกับ "เสาเอก" ของบ้านจะถือเป็นเสาหลัก เป็นเสาที่นับถือที่สุด เพราะเป็นที่ไว้ผีบรรพบุรุษ ปู่ ย่า ตา ทวด

เป็นที่น่าสังเกตว่าในการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษนั้น ชาวมอญมักจะแยกเครื่องเซ่นไหว้อีกชุดหนึ่งสำหรับไหว้ "เจ้าฟ้าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์" ด้วยโดยจะจัดวางไว้หน้าเครื่องเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ แสดงให้เห็นถึงความเคารพในแผ่นดินและพระมหากษัตริย์ไทยอย่างเป็นทางการอันหนึ่งอันเดียวกัน

การที่ชาวมอญเชื่อเรื่องผี จึงมีจารีตประเพณีเกี่ยวกับ "ผี" มากเช่น ถ้าผู้หญิงจะแต่งงานออกเรือนไปต้องมี "พิธีคืนผี" เพื่อบอกกล่าวก่อนจะแยกตัวออกไปนับถือผีของฝ่ายสามี หรือชาวมอญมักจะห้ามหญิงมีครรภ์ที่มีโชลูกสาวของตนนอนบนเรือน หรือห้ามสามีภรรยาคู่อื่น (คนละผีกัน) ร่วมหลับ

นอนภายในบ้าน เป็นต้น ถ้ามีการทำไม่ถูก ไม่ต้อง หรือที่เรียกว่า "ผิดผี" จะถือเป็นเรื่องใหญ่และเชื่อว่า จะทำให้คนในครอบครัวเกิดเจ็บป่วย รักษาไม่หายจะต้องมีการทำพิธี "ขอขมา" โดยการจัดพิธี "รำผี มอญ" ขึ้น

การจัดพิธีรำผีมอญมักจัดในเดือนคู่ ยกเว้นวันพระและวันเข้าพรรษา

การนับถือผีนี้มีผลทำให้ครอบครัวของชาวบ้านม่งมีความสัมพันธ์ภายในหมู่เครือญาติ ที่แน่นแฟ้นและเป็นพื้นฐานที่ดีในการควบคุมคนในชุมชนบ้านม่งให้มีระเบียบ

นอกจากผีบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัวหรือตระกูลแล้วยังมีผู้อื่นที่ชาวบ้านม่งนับถือ ร่วมกัน คือ

1. ศาลต้นโพธิ์กลางทุ่งนา เป็นต้นโพธิ์เดิมที่ชาวบ้านม่งนับถือมานานและจะร่วมกัน ทำพิธีเซ่นไหว้ในเดือน 6 ของทุกปีและปีใดฝนฟ้าไม่ค่อยตก ชาวบ้านม่งจะทำพิธี "แคะขนมครกแห้งาง แมวขอฝน" กันที่นี่ เนื่องจากเป็นจุดผ่านและตั้งเสาไฟฟ้าแรงสูง ชาวบ้านจึงย้ายไปไหว้ศาลต้นโพธิ์กลาง หมู่บ้านและไปแคะขนมครกกันที่วัดม่วงแทน

2. ศาลต้นโพธิ์กลางหมู่บ้าน ชาวบ้านเรียกว่า "เจ้าพ่อเงินและงิม" หรือ "ศาลเจ้าพ่อ ช้างพัน" ที่ต้นโพธิ์กลางหมู่บ้านนี้มีเจ้าพ่อ 3 องค์ คือ เจ้าพ่อช้างพัน เจ้าพ่อกาหลง และเจ้าพ่อคลูกคลี (ชอบกินผืน) ปัจจุบันมีการเซ่นไหว้ปีละ 2 หน คือ ในเดือน 4 และเดือน 6

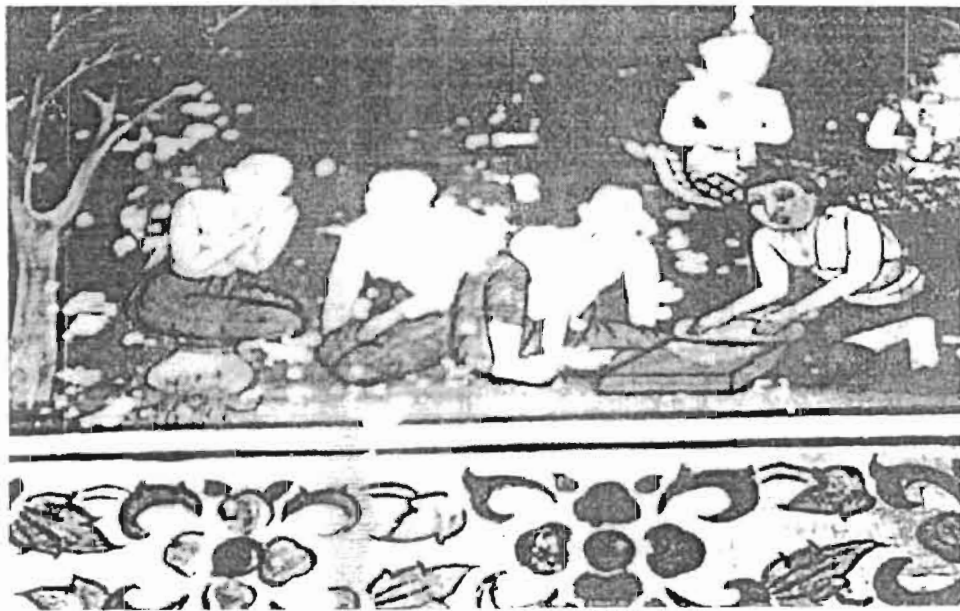
▲ ศาลต้นโพธิ์กลางหมู่บ้าน

3. ศาลต้นโพธิ์ในวัด เรียกว่า "ศาลอาหนึก" หรือ ศาลหลวงตาหรือศาลหลวงปู่ ศาลนี้เมื่อมีงานหรือกิจกรรมใด ๆ ในวัดจะต้องจุดธูปเทียน บอกกล่าวหรือขออนุญาตทุกครั้ง หรือบอกบิณฑิได้

2. พุทธศาสนาของชาวบ้านม่วง

ถึงชาวบ้านม่วงจะนับถือผีและมีพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องผีมากจนคนไทยแถวตำบลบ้านกล้วย มักกล่าวว่าไม่กล้าแต่งงานด้วย เพราะ "กลัวผีมอญ" นั้น ชาวมอญบ้านม่วงยังนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด สะท้อนให้เห็นจากวิถีชีวิตประจำวัน พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และพิธีกรรมในรอบปี "วัดม่วง" เป็นศูนย์รวมจิตใจและการศึกษาของชาวบ้านม่วง

ตลอดชีวิตของชาวมอญบ้านม่วงนั้นเกี่ยวข้องกับวัดตลอดตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายพระ โดยเฉพาะท่านเจ้าอาวาสจึงมีบทบาททางด้านผู้นำทางจิตใจ การศึกษา และการพัฒนาชุมชน

▲ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง สะท้อนภาพชีวิตและประเพณี

ในสมัยก่อนพ่อแม่จะพาลูกไปทำบุญที่วัดเสมอ และเด็กชายทุกคนจะส่งไปอยู่ประจำที่วัดเพื่อเล่าเรียนหนังสือมอญ โดยมีพระเป็นครู สอนการเขียน - อ่านภาษามอญ เด็กเหล่านั้นจะช่วยงานวัดด้วย เมื่อเรียนจบแล้วถึงวัยบวชก็จะบวชเรียนอีกอย่างน้อย 3 พรรษา ชาวบ้านม่วงจะเรียกคนที่เล่าเรียนหรือบวชเรียนมาแล้วว่า "คนได้หนังสือมอญ" ภาษามอญทั้งเขียน - พูด - อ่าน แม้การสวดของพระ

ในวัดม่วงก็ยังเป็นภาษามอญอยู่จนบัดนี้ ถึงแม้ชาวมอญและพระมอญในหมู่บ้านอื่นจะเปลี่ยนมาใช้ภาษาไทยและภาษาบาลีกันเกือบหมดแล้วก็ตาม

ปัจจุบันการเรียน อ่าน - เขียนภาษามอญของเด็กชายชาวบ้านม่วงจะลดน้อยลง และมักเรียนตอนเย็น ๆ หลังโรงเรียนเลิก และมักไม่ค่อยอยู่ประจำ

นอกจากการเรียนในวัดและโรงเรียนแล้ว ในขณะที่เปิดโรงเรียนหลังแรก ๆ นั้น (ราว ๆ 70 ปีมาแล้ว) เด็กหญิงบ้านม่วงและลูกชายหญิงชาวจีนแถวบ้านม่วงจำนวนหนึ่งนิยมข้ามเรือไปเรียนที่ "บ้านฝรั่งดงตาล" ได้วัดนครชุมนี้ในระดับประถม 1-4 เช่นกัน โดยมีครูคนไทยสอนและผู้ดำเนินการคือ คณะคริสเตียนคณะหนึ่งได้มาตั้งสถานเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในหมู่บ้านมอญ บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง (ผู้ที่ไปเรียนต่อมามากจะนับถือคริสต์ศาสนา)

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านม่วงซึ่งเคร่งครัดในพุทธศาสนาส่วนใหญ่ไม่นิยมส่งลูกหลานไปเรียนที่ "บ้านฝรั่ง ดงตาล" นัก เพราะเกรงว่าจะถูกชักจูงไปนับถือศาสนาอื่น

วัดม่วงในสมัยของหลวงปู่เข็ม (พระครูชัยคีรีสวัสดิ์) (ตรงกับในสมัยรัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 6) วัดม่วงเจริญมากเพราะหลวงปู่เข็มเป็นองค์อุปถัมภ์ตอนเหนือนี้องค์เดียวชาวมอญชาวกระเหรี่ยงตอนเหนือลุ่มน้ำแม่กลองขึ้นไปถึงเมืองกาญจนบุรีล่องแพมาบวช บางคนก็มาหาเจ้าภาพชาวบ้านม่วงให้บวชให้คนลาวจากหนองปลาหม้อ และชาวมอญสองฝั่งตอนบนก็มาบวชที่วัดม่วงกัน

ในสมัยของหลวงปู่เข็ม ชาวบ้านแถววัดบัวงามนั้นมีมากขึ้นและคนเฒ่าคนชราเดินมาทำบุญวัดม่วงกว่าจะถึงก็สายมากและไกล หลวงปู่จึงให้ลูกศิษย์จำนวนหนึ่งแยกไปตั้งวัดใหม่ ชื่อว่า "วัดม่วง 2" ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น "วัดบัวงาม" จนทุกวันนี้

หลังจากหลวงปู่เข็มแล้ว วัดม่วงมีท่านเจ้าอาวาสต่อมาคือ หลวงปู่โหวะ หลวงปู่ดวง (พระครูสังวรวิวัฒน์) และอาจารย์ลม (พระครูธรรมพิทักษ์) องค์ปัจจุบัน

ชาวบ้านม่วงต่างให้ความเคารพท่านเจ้าอาวาสวัดม่วงมาก เมื่อมีเรื่องราวคดีความกันถ้าได้รับการร่ำกล่าวจากท่านมักจะยุติ ชาวบ้านม่วงจึงอยู่กันอย่างสันติไม่ค่อยมีปัญหาในการอยู่ร่วมกันในชุมชน

ในสมัยก่อนเวลาถึงงานวัด เจ้าอาวาสวัดม่วงจะให้พระเป็นผู้ดูแลความปลอดภัยความสงบเรียบร้อย โดยประจำตามจุดเข้าออกวัด ไม่ต้องใช้ตำรวจชาวบ้านจะเกรงใจและให้ความเคารพพระมาก

สมัยก่อนการบวชมักบวชอย่างน้อย 3 พรรษา และชาวมอญชายที่อายุมากขึ้น บางช่วงก็นิยมบวชอีกหลายพรรษา จึงมีความผูกพันกับวัดสูง

หญิงมอญนั้นจะขึ้นศาลาวัด กุฏิพระหรือเข้าโบสถ์ไม่ได้ ปัจจุบันก็ยังเข้าโบสถ์ไม่ได้ แต่ขึ้นโบสถ์ได้ในสมัยของพระอาจารย์ลมนี่

สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเคารพนับถือมากในวัดมอญของชาวบ้านคือ เจดีย์หน้าวัด ชาวมอญ แต่ก่อนเดินผ่านจะต้องกราบ เพราะต่างเชื่อว่า เจดีย์นี้มีมานานแล้ว และมีปาฏิหาริย์ให้น้ำเซาะตลิ่งพังด้วย เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่วัดมอญ ในงานลอยกระทงจะไหว้และจุดไฟน้ำมันที่เจดีย์ ในวันมาฆบูชาจะมีพิธีไหว้เจดีย์ และในวันสงกรานต์จะเอาน้ำอบไปพรม

ประเพณีงานบุญใหญ่ทางพุทธศาสนาของชาวบ้านม่วง ได้แก่ ประเพณีวันมาฆบูชา ประเพณีวันเข้าพรรษาและออกพรรษา ประเพณีเทศกาลเทศน์มหาชาติ ประเพณีสงกรานต์ และประเพณีลอยกระทงทำให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มและผูกพันเคร่งครัดในพุทธศาสนา ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมเริ่มเปลี่ยนแปลงการคมนาคมทางบกสะดวกขึ้นในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาทำให้ผู้คนชาวบ้านม่วงรุ่นใหม่เดินทางออกไปศึกษาทำงานที่อื่นมากขึ้น จึงเหลือแต่ผู้เฒ่าผู้มามีอายุอยู่ คนรุ่นใหม่จึงผูกพันเคร่งครัดในพุทธศานาน้อยลง แต่เมื่อมีการไหว้ผีบรรพบุรุษหรืองานบุญเป็นประเพณีที่ลูกหลานต้องกลับไปร่วมด้วยเสมอ

อย่างไรก็ตามการที่ชาวมอญบ้านม่วงนับถือผีและเคร่งครัดในพุทธศาสนาทำให้ชาวบ้านม่วงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจในการทำงานให้ชุมชนและวัด ทำให้วัฒนธรรมเดิมยังดำรงอยู่ได้ และยังมีพลังในการรักษาชุมชนหมู่บ้านท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภายนอกที่กำลังทำลายการเปลี่ยนแปลงภายในหมู่บ้านม่วง

"บ้านฝรั่ง ดงตาล" : ศูนย์เผยแผ่ศาสนาคริสต์ ในหมู่ชาวมอญลุ่มน้ำแม่กลองและบ้านม่วง

บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ใต้วัดนครชุมน์ลงมาเล็กน้อย มีเรือนไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูงในสภาพชำรุดทรุดโทรม เพราะถูกทิ้งร้างท่ามกลางไม้หญ้าขึ้นรกเต็มพื้นที่ประมาณ 4 ไร่เศษ ผู้เฒ่าผู้แก่ฝั่งบ้านนครชุมน์ และฝั่งบ้านม่วงต่างรู้จักและมีความทรงจำที่ดีกับสถานที่นี้ ต่างเรียกขานกันว่า "บ้านครูเฒ่า" บ้าง "บ้านฝรั่งดงตาล" บ้าง

สถานที่แห่งนี้เคยเป็นศูนย์เผยแผ่ศาสนาคริสต์ (นิกายโปรเตสแตนต์ของคณะเซกเชส ออฟไครสต์) ในหมู่ชาวมอญลุ่มน้ำแม่กลองบริเวณบ้านโป่งถึงโพธารามตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนปลายจนถึงสมัยสงครามโลก ครั้งที่ 2 (ราวประมาณ พ.ศ. 2480 เศษ)

แต่คณะธรรมทูตคณะเซกเชส ออฟไครสต์ ต้องประสบกับความผิดหวัง กิจกรรมเผยแผ่คริสต์ศาสนาในหมู่ชาวมอญได้ผลน้อยมาก อย่างไรก็ตาม คณะธรรมทูตและบุคลากรของคริสเตียนที่

บ้านฝรั่งได้นำระบบการรักษาพยาบาลแผนใหม่และการศึกษามาให้ชุมชนมอญโดยเฉพาะชุมชนชาวมอญบ้านนครชุมน์และบ้านม่วง

▲บ้านฝรั่ง ดงตาล

"บ้านฝรั่ง ดงตาล" ชาวบ้านเรียกเพราะมีฝรั่ง 2-3 คน มาเริ่มโครงการเผยแผ่ศาสนาคริสต์และสร้างบ้านอยู่กันก่อน จึงเรียกบ้านฝรั่งในบริเวณนั้นเป็นดงตาล จึงเรียกเพื่อบ่งสถานที่ชัด ๆ

▲ แหม่มคลาร์ก และคุณหมอคลาร์ก 2 ใน 3 คนแรกที่บุกเบิกตั้ง "บ้านฝรั่ง ดงตาล นครชุมน์ และเผยแผ่ศาสนาคริสต์

"บ้านครูเฒ่า" คือบ้านของผู้ประกาศศาสนาคนสุดท้ายที่มีบทบาทในการเผยแพร่ศาสนา และการรักษาแผนใหม่ ครูเฒ่าบ้านอีกหลังหนึ่งอยู่ซึ่งปัจจุบันเป็นเรือนร้างหลังเดียวที่เหลืออยู่ให้เห็น

บ้านม่วงกับสัมพันธ์ภายนอก

ชาวบ้านม่วงมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ตลอดสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่บ้านโง ถึงโพธาราม เพราะความเคร่งครัดในพุทธศาสนาเป็นแกนนำ

ในด้านเศรษฐกิจชาวบ้านม่วงต้องพึ่งพาการค้าขายจากตลาดภายนอกหมู่บ้าน คือ ตลาดคู้งพยอมตลาดบ้านโป่ง และตลาดโพธาราม

และความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมจากภายนอกส่งผลกระทบต่อให้บ้านม่วงเกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมหมู่บ้าน

ชาวมอญทุกหมู่บ้าน (หรือทุกวัด) ริมแม่น้ำแม่กลองต่างนับถือพุทธศาสนาเคร่งครัด และมักมีประเพณีเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น ประเพณีลากเรือพระไปออกพรรษา (วัดคงคาราม หรือ วัดนครชุมน์) ประเพณีลากเรือกุญแจ ประเพณีจุดกระดาษไปเทศน์มหาชาติ รวมทั้งประเพณีการแข่งขันเรือทำให้ชาวบ้านม่วง ได้สังสรรค์กับชุมชนภายนอกทั้งชาวมอญ ชาวไทยและชาวลาวในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยกันเพราะมีพุทธศาสนาเป็นแกนนำ

จึงเกิดการแต่งงานของหนุ่มสาวระหว่างหมู่บ้านขึ้น แต่มักเป็นชาวมอญด้วยกันมากกว่า คนมอญมักไม่ชอบคนไทย ชาวไทยก็มักจะกลัวผีมอญ

ชาวจีนที่เดินทางมาค้าขายหรือตั้งถิ่นฐานในบ้านม่วง จะแต่งงานกับชาวบ้าน เพราะชาวมอญไม่รังเกียจชาวจีน เนื่องจากชาวจีนเป็นคนขยันทำมาหากิน มีฐานะ

ชาวบ้านม่วงมีอาชีพทำนาไม่นิยมค้าขาย แต่จะถนัดเป็นผู้ซื้อมากกว่า โดยเอาข้าวผัก ปลาหรือเงินไปแลกซื้อ นอกจากจะแลกซื้อตามนัดในหมู่บ้านแล้ว ยังมักไปตลาด ตลาดที่ชาวบ้านม่วงที่นิยมไป คือ

1. ตลาดนัดคู้งพยอม

เป็นย่านรวมคนจีนไหหลำและแต้จิ๋ว จำนวนหนึ่ง ห้องเรือนแถวชั้นเดียวเป็นร้านค้าที่ขุนอนุชาลตรีประชากร (นายเล็ง ชุนทรัพย์) เป็นเจ้าของ

บริเวณนี้เป็นจุดรวมการคมนาคมของคนลาวที่หนองปลาหม้อ ตอนโนนแม่น้ำ ซึ่งจะนำ "ข้าว" ออกมาขายตลาดคู้งพยอม หรือมาข้ามเรือไปตลาดบ้านโป่ง หรือลงเรือไปจังหวัดอื่น ๆ

หนองปลาหม้อเป็นแหล่งผลิตข้าวได้จำนวนมาก และมีผู้คนมาก ในฤดูแล้ง จึงขึ้นเกวียนมาลงตลาดคู้งพยอม บางครั้งมีถึง 70 - 80 เกวียน จึงมีการจัด "นัด" ขายน้ำหน้าเรือนแถวที่เป็นตลาดนั้น โดยนัดทุกวันโกน คือเดือนละ 4 วัน ให้คนลาวเอาข้าวและของป่ามาลง คนสวนเอาพริก ผัก ผลไม้มาขาย ชาวจีนชาวไทยริมน้ำ นำเอาของแห้งมาขาย เรือสวนจากอัมพวา สมุทรสงคราม นำมะพร้าว หมาก กะปิ น้ำปลา ปลาทุ น้ำตาล ใสเรือแจว เรือประทุน พ่วงเรือไฟใช้ไอน้ำมาปล่อยคลองปากลัด แล้วพายเรือเข้าตามลำน้ำเก่า มาจอดขายน้ำหน้าตลาด นัดตลาดคู้งพยอมจึงเป็นจุดนัดพบแลกเปลี่ยนสินค้าในระดับท้องถิ่นที่สำคัญแห่งหนึ่ง ชาวบ้านม่วงมักจะเดินลัดทุ่งขึ้นไป เดินประมาณ 1 กิโลเมตรก็ถึง ส่วนมากชาวบ้านม่วงจะเป็นผู้ซื้อมากกว่า

ตลาดนัดคู้งพยอมปัจจุบันเป็นของลูกขุนอนุศาสตร์ คือ นายประดิษฐ์ อนุศาสตร์ (ปัจจุบันอายุ 80 ปี) และมีห้องเรือนแถวอีกชุดสร้างขึ้นภายหลังเป็นตลาดให้เช่าในหมู่กลุ่มตลาดคู้งพยอม ซึ่งเป็นของ นายหงวน มัตถิยะวนิชกุล

อย่างไรก็ตาม "นัด" ขายน้ำได้เลิกไปประมาณ 40 ปีแล้ว เพราะทางหนองปลาหม้อ "นัด" เอง จึงไม่มาตลาดคู้งพยอม หลังสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ น้ำในคู้งแห้งลง เรือเดินเข้าไม่ได้ การค้าในตลาดคู้งพยอมเริ่มซบเซา ยิ่งมีการสร้างถนนหนองปลาหม้อ - คู้งพยอม เมื่อ 20 ปีมาแล้ว ทำให้คนแถวคู้งพยอมหรือริมน้ำไปค้าขายที่หนองปลาหม้อมากขึ้นอีก เพราะข้าวของป่าเยอะ

2. ตลาดบ้านโป่ง ตลาดโพธาราม

เดิมตลาดโพธารามเจริญกว่าตลาดบ้านโป่ง ชาวบ้านม่วงมักนิยมไป แต่ระยะ 50 ปีที่ผ่านมาตลาดบ้านโป่งเจริญกว่าตลาดโพธารามเพราะเป็นชุมทางน้ำทางรถ ทั้งจากเมืองกาญจนบุรีและตอนโน มาลงตลาดบ้านโป่ง เพื่อเข้ากรุงเทพฯ และไปยังที่อื่น ๆ ตลาดบ้านม่วงจึงมีสินค้ามากมาย ชาวบ้านม่วงจึงนิยมตลาดบ้านโป่งมากกว่า

การไปตลาดของชาวบ้านม่วง มักไปในฐานะผู้ซื้อมากกว่าและนาน ๆ จะไปสักครั้ง เพื่อซื้อของที่จำเป็น เช่น น้ำมันก๊าด ของแห้ง เป็นต้น

ผู้ที่ไปมักเป็น ผู้หญิง

การไปตลาดทั้ง 2 แห่งนี้ ชาวบ้านม่วง มักจะข้ามฟากไปฝั่งนครชุมน์ก่อนโดยไปเป็นกลุ่ม ๆ (8 - 10 คน) เดินและริมน้ำไป ถึงตลาดบ้านโป่งหรือตลาดโพธารามตอนกลางวันพอดี ทานข้าวหน่อที่เตรียมไป แล้วซื้อของ เสร็จก็เดินและริมน้ำกลับนครชุมน์ ข้ามเรือกลับบ้านม่วง

ใช้เวลาไป - กลับ ตลาด 1 วันพอดี

ชาวบ้านม่วงไม่นิยมขึ้นรถไฟ เพราะรถไฟออกเป็นเวลา ไม่สะดวกในการไป - กลับ ให้ทันเวลาช่วงกลางวัน และค่ารถไฟแพง (เที่ยวละ 5 - 15 สตางค์ ซึ่งสมัยนั้นซื้อเสื้อผ้าได้ 1 ชุด)

ชาวบ้านม่วงผู้ชายมักไปส่ง และรอเวลาไปรับแม่บ้านหรือสาวที่ไปตลาดเสมอ เพื่อช่วยหามของและเพื่อดูแลมิให้คนไทยแถวตำบลบ้านกล้วยใกล้ตลาดบ้านโป่งแซวผู้หญิง

ชาวบ้านม่วงจะชอบมาตลาดบ้านโป่งและตลาดไพศารามมากกว่าตลาดคิ่งพยอม เพราะเป็นตลาดใหญ่กว่า มีสินค้ากรุงเทพฯ เยอะ และเป็นแหล่งชุมนุมพบปะของคนจีน คนไทย มอญ และลาว เห็นความหลากหลายของผู้คน

สะพานข้ามแม่น้ำทางตอนเหนือตลาดบ้านโป่งสร้างเมื่อ 6 - 7 ปีที่แล้ว และถนนเลียบริมแม่น้ำ ได้รับการพัฒนา ชาวบ้านม่วงยังติดต่อกับภายนอกสะดวกและรวดเร็วกว่าเดิมมากยิ่งขึ้น

ความสัมพันธ์กับภายนอกมีส่วนทำให้ชุมชนบ้านม่วงเกิดการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงภายใน ทั้งในลักษณะสร้างสรรค์และลักษณะถูกทำลาย

"บ้านม่วง" กับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลง

บ้านม่วง ในอดีตชาวบ้านและผู้ นำมีบทบาทสูงในการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงชุมชน แต่ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา บ้านม่วงมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยภายนอก โดยเฉพาะรัฐมีบทบาทสูงและสร้างผลกระทบสูง ชาวบ้านกำลังปรับตัวตามพร้อม ๆ กับพยายามแก้ปัญหา และเผชิญกับบางปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตัวเองเหมือนดังเช่นสมัยก่อน

เดิมชาวบ้านม่วงเป็นหมู่บ้านที่สงบเงียบ การคมนาคมอาศัยทางน้ำเป็นหลักเช่นเดียวกับชาวมอญในหมู่บ้านอื่น ๆ ริมแม่น้ำแม่กลองอาชีพหลักคือทำนาที่อาศัยน้ำฝนและน้ำท่าเป็นหลัก ชาวบ้านมักทำนาพอมีพอกิน เหลือพอแลกเปลี่ยนสินค้าอุปโภคบริโภคบ้าง ปลูกผลไม้ ผักบ้างเล็กน้อย ทอผ้าใช้เองภายในครอบครัว เลี้ยงไก่ เปิดไร่บริเวณ เป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ ปลูกไปตามแม่น้ำ ลำคลองมีมากมายนานาชนิดที่มีเนื้อที่ร่อยเอนมากคือ ปลูกดก ปลายี่สก และปลารากกล้วย บรรดาปลา มีมากจนชาวบ้านจะนำมาทำปลาร้า ปลาย่างแห้ง เก็บไว้รับประทานในฤดูแล้งที่มีน้ำน้อยปลา น้อย

ถึงชาวบ้านม่วงจะมีปัญหาทำนาได้ผลน้อย เพราะพื้นที่ลุ่มเยอะกว่าที่ดอนทำให้ชาวบ้านม่วงไม่ค่อยร่ำรวยก็ตาม แต่ชาวบ้านม่วงก็ยังพอใจในวิถีชีวิตแบบสมัยก่อน เพราะชาวบ้านยังมีทรัพยากรตามธรรมชาติเลี้ยงชีพได้ดี และชาวบ้านยังมีชีวิตสงบจิตใจมีสุขการเคร่งครัดในพุทธศาสนา "วัดม่วง" เป็นศูนย์รวมจิตใจและการศึกษามาตลอด

ในปลายรัชกาลที่ 5 โปรดให้ สร้างทางรถไฟกรุงเทพฯ - เพชรบุรี ผ่านจังหวัดราชบุรี มีสถานีอำเภอเมืองราชบุรี (สถานีบ้านกล้วย สถานีเจ็ดเสมียน) สถานีโพธาราม (สถานีคลองตาคน สถานีบ้านนครชุมน์) และสถานีบ้านโป่ง ที่สำคัญต่อชุมชนมอญบริเวณนี้ ชาวบ้านม่วงมิได้รับผลกระทบนักในระยะแรก เพราะอยู่อีกฟากแม่น้ำ ตรงข้ามกับสถานีนครชุมน์ ชุมชนบ้านม่วงยังดำรงอยู่ในลักษณะเดิม เพราะอยู่ในบริเวณที่การคมนาคมทางบกพัฒนาช้ากว่าจุดอื่น ๆ

ชุมชนบ้านม่วงค่อยเข้าสู่ "ระบบการค้าข้าว" มากขึ้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แต่เป็นไปในลักษณะพ่อค้าคนกลางจากภายนอก นำสินค้าอุปโภคมาแลก ชาวบ้านม่วงก็ยังมีได้รำรวย หรือเกิดภาวะการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านมากมายนัก เพียงแต่ชาวบ้านจะมุ่งผลิตข้าวเป็นอาชีพหลักมากขึ้น การทอผ้าหรือตำข้าวเองจะค่อย ๆ หายไป ใช้การแลกเปลี่ยนผ้าหรือใช้บริการแลกข้าวกับโรงสีชาวจีน

ในสมัยรัชกาลที่ 6 รัชชยายการศึกษาภาคบังคับ มีโรงเรียนในวัดม่วงให้ลูกหลานชาวบ้านได้ศึกษานอกจากการศึกษาของเด็กชายในวัดม่วงแล้ว ทำให้ชาวบ้านม่วงรุ่นหลัง ๆ รู้หนังสือไทยพูดภาษาไทยมากขึ้น (ในขณะที่ชาวบ้านรุ่นเก่าจะพูดภาษาไทยไม่ค่อยได้) และมีโอกาสไปศึกษาต่อยังตลาดบ้านโป่งชาวบ้านม่วงเริ่มสนับสนุนสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ได้รับการพัฒนาทางการศึกษาและสังคมมากขึ้น

ชาวบ้านม่วงอยู่ทางฝั่งที่มีการพัฒนาคมนาคมทางบกเข้าถนนเลียบริมแม่น้ำเพียงสร้างเมื่อ 8 ปีที่แล้ว และสะพานใหญ่เหนือตลาดบ้านโป่งเชื่อม 2 ฝั่ง เพิ่งสร้างเมื่อ 7 ปีที่แล้ว ชุมชนบ้านม่วงจึงเปิดสู่ภายนอกมากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านบ้านม่วงได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมาก่อนหน้านี้แล้ว

ระยะหลังรัฐมีส่วนสำคัญในการกำหนดการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นมาก เพื่อจะพัฒนาท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก่อให้เกิดปัญหาขึ้นในท้องถิ่น

ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ทางราชการให้อนุญาตบริษัทที่เอกชนดูดยทรายในแม่น้ำแม่กลองรัฐได้ก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ในอำเภอบ้านม่วง จังหวัดกาญจนบุรี และมีการตั้งโรงงานน้ำตาลหลายโรงริมแม่น้ำแม่กลองตอนบน ล้วนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและคุณภาพพื้นฐานของชาวบ้านยัง

การสร้างเขื่อน ทำให้น้ำตอนใต้ลดระดับ น้อยลง เกิดการตื้นเขินในแม่น้ำขึ้น

การดูดยทรายนั้นเท่าที่ผ่านมาดูดยไปอย่างมากมาย ทรายแม่น้ำแม่กลองเป็นทรายที่ขาวสะอาด สวย การดูดยทรายทำให้หาดทรายที่มีผลตลอด 2 ฝั่ง ที่ชาวบ้านมักลงมาตักน้ำไว้ดื่ม ไว้มี "น้ด" ไว้เล่นสาดน้ำในเทศกาลสงกรานต์หรือเดินผ่านทั่วผืนทรายไป ไม่มีชื้อก การดูดยทรายนั้นดูดยถึงจนถึงหินดานโผล่ขึ้นมา มีผลให้ตลิ่งสองฝั่งพังทลายมาก ตลิ่งจะสูงขึ้นไม่มีที่ลาด ทำให้ระดับน้ำในแม่น้ำแม่กลอง

ลดต่ำลงไปมากยิ่งขึ้น เมื่อเวลาฤดูน้ำ ระดับน้ำจะขึ้นไม่สูงพอจะไหลเข้าคลองคูคูที่นาเหมือนเดิม ชาวบ้านไม่มีปลานานชนิดเหมือนเดิม เพราะโรงงานน้ำตาลปล่อยน้ำเสียปลาตาย ไม่มีฤดูน้ำหลากท่วมน้ำเอายามาให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ต้นไม้พืชผลชาวบ้านอีก

ชาวบ้านในเขตชลประทานเท่านั้นที่สามารถทำนาได้ 2 ครั้ง จากเดิมเคยทำได้ครั้งเดียว แต่การทำนาระยะหลังต้องใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และยากำจัดแมลงมาก ต้นทุนสูง ชีวิตชาวนาก็ยังไม่สามารถพัฒนาฐานะให้ร่ำรวยได้

ชาวบ้านม่วงจึงเริ่มออกจากหมู่บ้าน โดยเฉพาะคนในวัยเรียนและทำงาน เพื่อศึกษาต่อและหางานทำในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจึงเหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่และเด็กบางครั้งก็ไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น บ้านเรือนไทยก็ขายหรือรื้อถอนไป ทำให้ปัจจุบันบ้านเรือนไทยที่บ้านม่วงดูน้อยลง

การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทุกหมู่บ้านในสังคมไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการพัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยม และรัฐมีบทบาทในการพัฒนาสังคมและกำหนดการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นมาก

ประเพณีวัฒนธรรมเดิม เช่น ประเพณีลากเรือพระไปออกพรรษา ประเพณีลากเรือชิง และประเพณีจุดกระดาษไปเทศน์มหาชาติ ได้เลิกไปพร้อมกับ "น้ำลด หาดหมด" วัฒนธรรมหลายอย่างกำลังแปรเปลี่ยน การคมนาคมทางน้ำหมดความสำคัญลง ชาวบ้านหันมาใช้เส้นทางถนนแทน

ทำอย่างไรที่จะให้รัฐได้เข้าใจและแก้ไขปัญหาคือที่กระทบต่อชาวบ้านริมแม่น้ำแม่กลอง

ชาวบ้านกำลังปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วในระยะหลัง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพแวดล้อม ในขณะที่จิตใต้สำนึกโหยหวนถึงอดีตที่สามารถสืบหาได้ในพิธีกรรมที่ บ้านม่วง ที่มีศิลปวัตถุ

ศิลปวัตถุ รวมทั้งของใช้ในชีวิตประจำวันที่บ้านม่วงได้บริจาคให้แก่ทางวัดทั้งหมดบางวัดแสดงในการจัดแสดงนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงฯ เป็นพิพิธภัณฑ์ที่แสดงประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีลักษณะเรียบง่ายและสะดวกต่อการดูแลรักษาหรือพยายามให้มีความเป็นธรรมชาติที่สุด เพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายที่อาจเป็นการระดมชาวบ้านที่ต้องดูแลสืบไป

ส่วนเนื้อหาในการจัดแสดงสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ส่วนด้วยกันคือ*

ส่วนแรก เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับลุ่มน้ำแม่กลองแสดงให้เห็นสภาพแวดล้อมและหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ซึ่งให้เห็นถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่มีต่อพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสมัยโบราณ ที่มักตั้งอยู่ใกล้เส้นทางน้ำ

* บทพรรณนาถึง : ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง กรุงเทพมหานคร ศิลปและ วัฒนธรรม 2534

หรือชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดเมืองท่า และชุมชนโบราณที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี อยุธยา รัตนโกสินทร์ รวมทั้งอธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของลุ่มน้ำแม่กลองในฐานะ เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้งเป็นที่ที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและผู้คนที่ย้ายแม่น้ำแม่กลองในการทำเกษตรกรรม และทำมาหากิน ดังจะเห็นจากการกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ บริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งมีทั้งคนไทย จีน เขมร มอญ ลาว และยวน (โยนก) อยู่ผสมผสานกันมาเป็นเวลาช้านาน

ส่วนที่ 2 เป็นเรื่องสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านม่วงและชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ของกลุ่มชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง บทบาทของชาวจีนต่อการเกิดของตลาด และบทบาทของคณะเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในหมู่ชาวมอญ ในฐานะผู้นำระบบการรักษาพยาบาลแบบใหม่มาสู่ท้องถิ่น

ส่วนที่ 3 เป็นเรื่องบ้านม่วงกับภูมิปัญญาท้องถิ่นส่วนนี้ถือเป็นจุดเด่นของการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เนื่องจากเอกลักษณ์ที่มั่นคงในความเป็นผู้รักการเล่าเรียนเขียนอ่านของชาวมอญ ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางในการให้การศึกษาระดับประถมศึกษาและอบรมสั่งสอนให้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และยึดมั่นในจารีตประเพณีของบรรพบุรุษ ดังจะเห็นได้ว่า ในชุมชนแถบนี้ พระสงฆ์จะเป็นผู้นำทางภูมิปัญญาของท้องถิ่นอย่างแท้จริง หลักฐานของจำนวนคัมภีร์ไบเบิลที่มีอยู่มากมาย และมีการเก็บรักษาสืบทอดกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี ทั้งยังมีการสืบทอดการเรียนการสอนภาษาชามอญจากคัมภีร์ไบเบิลต่าง ๆ จนทุกวันนี้ล้วนสะท้อนให้เห็นความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ ที่เป็นศูนย์กลางของการเล่าเรียนอย่างชัดเจน

ส่วนที่ 4 วิถีชีวิตของชาวบ้าน ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ความเชื่อและการทำมาหากิน ดังจะเห็นได้จากประเพณีเกี่ยวกับชีวิตและประเพณีในรอบปีของชาวบ้าน ที่ยังทำสืบเนื่องกันอยู่

ส่วนที่ 5 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนบ้านม่วงและท้องถิ่นใกล้เคียง นับร้อยปีก่อนที่จะสายเกินไป พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงฯ เป็นแหล่งที่นักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งชาวบ้านในท้องถิ่นเองสามารถช่วยกันศึกษาค้นคว้า เพื่อประโยชน์และความเจริญก้าวหน้าทั้งทางวิชาการและความเข้าใจเรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่นยิ่ง ๆ ขึ้น

ผลของความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง นอกจากจะนำความภาคภูมิใจมาสู่ชาวบ้านแล้วยังสามารถช่วยพัฒนาชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นส่วนหนึ่งของประเทศชาติให้มีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้นต่อไปอีกด้วย

ส่วนผลงานที่ถือว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนในเพชรบุรีนี้ คือพระนครคีรี และพระราชวังสนามจันทร์ และพระราชวังบ้านปืน ซึ่งจะเสนอรายละเอียดต่อไป

จังหวัดเพชรบุรี

"ทั่วประเทศเขตแคว้นแดนพริบพริ เห็นจะซีไปไม่พำแต่ต้นตาล"

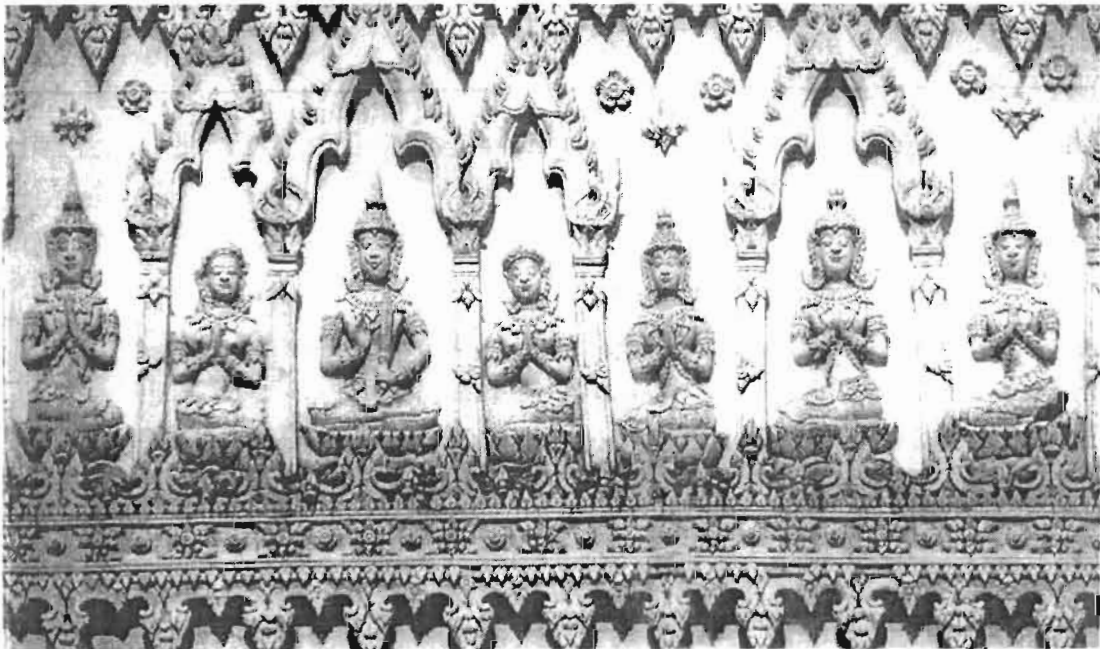
นิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่กล่าวอย่างนี้ไว้เป็นร้อยปีแล้ว และเมืองพริบพริกก็เป็นอื่นไปไม่ได้นอกเสียจากเมืองเพชรบุรี

เพชรบุรีนั้นเป็นจังหวัดที่มีความเก่าแก่เป็นพัน ๆ ปีทีเดียว เพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ย้อนหลังไปได้ถึงยุคทวารวดี เพชรบุรีมีความเจริญรุ่งเรืองมาทุกยุคทุกสมัยอย่างต่อเนื่อง จนในปัจจุบันนี้เคยมีผู้ให้ฉายาเมืองเพชรบุรีว่าเป็นอยุธยาที่มีชีวิต เพราะในเมืองอยุธยานั้น คุณจะเห็นแต่ซากปรักหักพังของวัดวาอาราม พยานของอารยธรรมที่เคยเจริญรุ่งเรืองแต่ได้แตกดับสลายไปแล้ว ทว่าที่เพชรบุรี คุณจะยังเห็นวัดวาอาราม ศิลปกรรมต่าง ๆ ที่สร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยา หรือแม้แต่ก่อนอยุธยาหลงเหลือให้เห็นกันอยู่ทั่วไป อารยธรรมที่นี้เจริญมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เพราะเพชรบุรีมีช่างผู้ชำนาญและถือได้ว่าเป็นสกุลช่างที่มีค่าควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

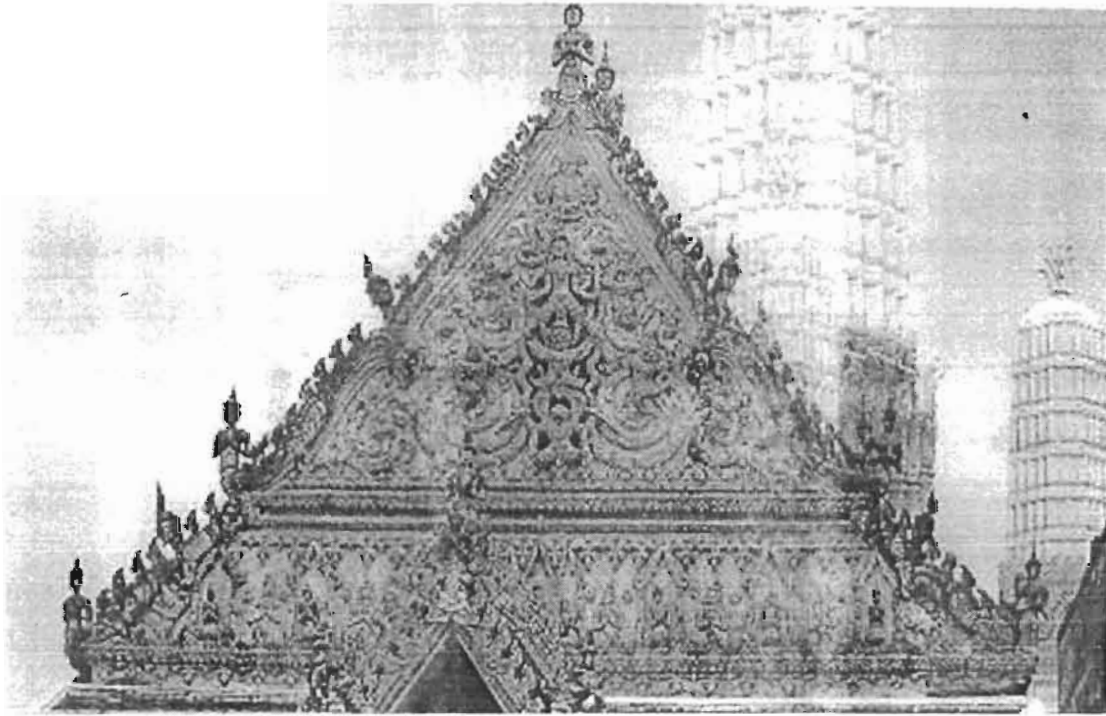
* วรากรณ์ พลอยขจรวิสุทธิ์ อลพ. พุทธภาคสม 2537.

ความงามของเมืองเพชรบุรีที่ถูกขนานนามว่า "อยุธยาที่มีชีวิต" คือความลงตัวระหว่างอาคารบ้านเรือน วัด วัง ภูเขา ฯลฯ

ปูนปั้นเพชรบุรี ภูมิปัญญาที่สืบทอดจากวัฒนธรรมอันพิเศษด้วยเนื้อปูนสูตรเฉพาะที่เรียกว่า "ปูนดำ"

▲ ฝีมือปูนปั้นอันเลื่องลือของนายช่างเมืองเพชรบุรี บนหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาธาตุ

สกุลช่างเพชรบุรี★

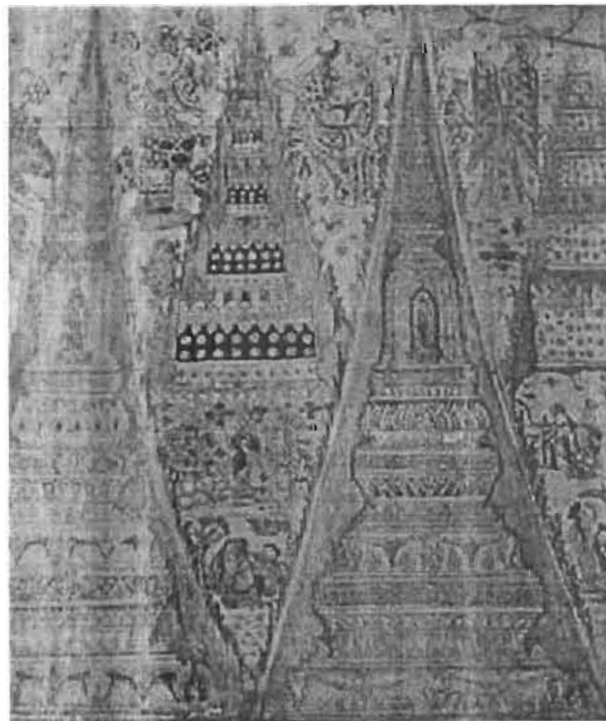
เมืองเพชรบุรี เป็นดินแดนหนึ่งสำหรับงานช่างและผลจากการที่งานช่างศิลป์ในเมืองนี้
 รุ่งเรืองสืบต่อกันมาช้านาน ทำให้เกิดเป็นความงามตามศิลปะไทยอีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะพิเศษ
 เฉพาะตน ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี นับเป็นนักวิชาการท่านแรก ๆ ที่ตระหนักและกล่าวถึงเรื่องนี้ ท่าน
 ผู้นี้ได้จัดให้งานศิลปะเพชรบุรีและช่างเพชรบุรีที่สร้างงานดังกล่าว เป็นกลุ่มศิลปะไทยอีกกลุ่มหนึ่งต่าง
 หาก เรียกว่า "สกุลช่างเพชรบุรี" ซึ่งหมายถึงความเน้นหนักที่งานศิลปะ ซึ่งทำขึ้นในเขตเมืองเพชรบุรี และมี
 แบบฉบับของตนเอง ไม่เหมือนกับที่ทำขึ้นในท้องถิ่นอื่น เช่น อยุธยา เป็นต้น แม้ว่าจะร่วมสมัยกับอยุธยา
 ก็ตาม

* มนุ อุตตเวชสกุลช่างเพชรบุรี อสง. วารสารเพื่อการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปกรรมชาติ, พฤษภาคม 2537

การศึกษาเกี่ยวกับสกุลช่างเพชรบุรีนั้น ในชั้นแรกได้เริ่มกันที่งานจิตรกรรม แต่ต่อมาปรากฏว่าในงานด้านอื่น ๆ เช่น งานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ก็มีลักษณะเฉพาะเช่นเดียวกับงานจิตรกรรมนับเนื่องเข้าในสกุลช่างเพชรบุรีอีกด้วยเช่นกัน

จิตรกรรม

งานจิตรกรรมเพชรบุรี เป็นที่รู้จักและนิยมยกย่องในหมู่ผู้สนใจทางศิลปะมาช้านาน ผลงานด้านนี้ที่เก่าที่สุดในเมืองเพชร ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ซึ่งถึงแม้จะไม่ได้เขียนเป็นเรื่องราวอันใด คือเขียนเป็นภาพเทพชุมนุมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เป็นส่วนใหญ่นั้น แต่ก็มิใช่เสี่ยงเป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดงานชุดนี้มาก เพราะความคิดและฝีมือเด่น หาที่ใดเทียบได้ยาก ตัวอย่างในเรื่องนี้เช่น ในภาพชุดเทพชุมนุมนั้น มีการจัดท่างเป็นลักษณะเฉพาะต่างจากที่อื่น ให้ความรู้สึกเบาประหนึ่งเทพทั้งหลายนั้นไร้น้ำหนักลอยได้นอกจากนั้นลักษณะการเขียนหน้ายักษ์ในภาพชุดนี้ นับว่าเด่นประหลาดมาก กล่าวคือ มิได้เขียนเป็นยักษ์ที่สวมหัวโขน ดังที่เราเห็นตามภาพเขียนแบบไทยที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไป หากแต่เป็นการเขียนให้เห็นว่า เป็นหน้าตาที่มีเนื้อหนังเช่นมนุษย์ ทั่วไปนี้เอง แต่รอยย่นบนใบหน้า และลวดลายหมวดเคราประกอบกันขึ้นให้เห็นเป็นหน้ายักษ์ ไปเอง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเกาะ

ในประเด็นเรื่องลายหน้ายักษ์นี้ ผู้เขียนเชื่อว่า ในสมัยอยุธยา การเขียนหน้ายักษ์ในลักษณะที่เป็นเนื้อหนังจริง ดังเช่นภาพภายในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม มีมาก่อน ส่วนการเขียนแบบเหมือนสวมหัวโขน เป็นการพัฒนาขึ้นมาหลังจากมีการเล่นโขนที่ใช้หัวโขนสวม กล่าวคือ เมื่อเริ่มมีการเล่นโขนขึ้นในสมัยอยุธยา การจะให้ผู้ดูรู้ว่าผู้แสดงคนใดเป็นยักษ์ เป็นลิง ก็ต้องสวมหัวโขน และโขนโบราณจริง ๆ นั้น แม้แต่ตัวมนุษย์ เช่น พระราม พระลักษมณ์ ก็ต้องสวมหัวด้วยเหมือนกัน จิตรกรไทยยุคที่มีโขนขึ้นแล้ว คงจะเห็นงามกับการเขียนหัวโขน จึงเขียนภาพยักษ์กันใหม่ให้สวมหัวด้วย และกลายเป็นประเพณีมาจนถึงทุกวันนี้ การเขียนยักษ์โดยทำเป็นโขนและหมวดเศรบาหน้าประกอบกันขึ้นให้รู้ว่าเป็นยักษ์ เช่นที่วัดใหญ่สุวรรณาราม ก็เป็นอันสูญสิ้นไป

ภาพเทพชุมนุมวัดใหญ่สุวรรณารามนี้ ยังมีที่ควรชมอยู่อีกมากมาย เช่น เครื่องแต่งกายของเทวดา และยักษ์นับร้อยนั้น แต่งกายอย่างถูกต้อง เป็นไปได้ผ่าน่งที่นุ่งอยู่นับร้อยผืนนั้นก็เปลี่ยนลายไปทุกผืน ไม่มีซ้ำกันเลย แม้แต่ลวดลายเส้นที่แบ่งระหว่างแถวของเทพชุมนุมก็มีลวดลายใหม่เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ แสดงความคิดสร้างสรรค์อย่างเต็มที่ เสาภายในพระอุโบสถ เป็นเสาปูนแต่เขียนลายรดน้ำงดงามเป็นคู่ ๆ แต่ละคู่ลายไม่ซ้ำกัน แต่กรวยเชิงที่งามจับใจนั้นเหมือนกัน

ที่มีชื่อเสียงที่สุดอีกส่วนหนึ่ง คือ ด้านในของหน้าต่างกลางผนังส่วนหน้า ซึ่งเป็นหน้าต่างใหญ่สองบานยกสูง ด้านในที่กล่าวถึงนี้เขียนเป็นเทพทวารบาลบานละองค์ ลวดลายเส้นที่ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อตัวและภูเขาอาภรณ์งดงามเหลือจะพรรณนา แสดงฝีมืออันสูงยิ่งของจิตรกร

พิจารณาตามหลักฐานและฝีมือช่าง ประกอบกับตำนาน เข้าใจได้ว่าภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถนี้ เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ.2150-2200 คือระหว่างตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง นั่นคือคงจะเขียนไว้ก่อนที่สมเด็จพระสังฆราชแดงโมจะมาปฏิสังขรณ์วัดนี้

วัดเกาะแก้วสุทธาราม เป็นแหล่งศิลปกรรมล้ำค่าของเพชรบุรีอีกแหล่งหนึ่ง ตามหลักฐานทางโบราณคดี วัดนี้มีมาก่อนกรุงศรีอยุธยา จิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์ที่นี้เขียนขึ้นในสมัยอยุธยา ใช้สีบางใส สว่างนاعم มีผู้ให้ความเห็นว่า เป็นลักษณะการใช้สีแบบช่างจีน เขียนเป็นภาพเทพชุมนุมและพุทธประวัติสลับกับฉัตรและเจดีย์เป็นระยะ ๆ ด้านสกัดหน้าพระประธานเป็นภาพจักรวาล และด้านหลังพระประธานเป็นภาพผจญมาร ฝีมือการเขียนและการออกแบบลวดลายเป็นฝีมือที่น่าชมยิ่ง ตัวอย่างเช่นภาพเจดีย์ขนาดเดียวกัน ที่เรียงรายตลอดผนังทั้งสองด้านนั้น ทรวดทรงเดียวกัน แต่ลวดลายไม่ซ้ำกันเลย บางองค์มีส่วนเหมือนเจดีย์ขนาดย่อมที่วัดไผ่ล้อมในเมืองเพชรบุรีนั่นเอง ซึ่งเชื่อได้ว่า ต้องได้รับอิทธิพลไปจากกันและกันแน่นอน แต่ไม่ทราบว่าจะเจดีย์ถูกสร้างขึ้นตามแบบภาพเขียน หรือภาพเขียนถูกวาดขึ้นตามแบบเจดีย์

เรื่องของภาพผนังพระอุโบสถวัดเกาะ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอีกมาก เช่น ประเด็นที่ช่างเพชรบุรีกลุ่มนี้ เขียนภาพเทพชุมนุมหน้าตาเป็นชาวยุโรปและชาวต่างประเทศอื่น ๆ อีกมาก ซึ่งน่าจะแสดงถึงการที่ความคิดของช่างเพชรบุรี อันยอมรับว่าคนต่างชาติก็เป็นคนดีได้เหมือนคนไทยมีโอกาสเป็นเทพดาได้เช่นกันและข้อดีอาจตีความไปถึงการแสดงว่า สังคมเพชรบุรีเป็นสังคมที่คุ้นเคยกับชนต่างชาติ ไม่ถือชาตินิยมเป็นสรณะก็ได้

ภาพเขียนที่วัดสระบัว เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่น่าสนใจ แม้ปัจจุบันภาพบนผนังโบสถ์จะถูกลบไปแล้วแต่ภาพลวดลายและดาวบนเพดานกึ่งดงามอ่อนไหวเป็นธรรมชาติ หลังประตูหน้าก็เด่นแปลกตาด้วยรูปปั้นบนแท่น แล้วมียักษ์แบกแท่นอีกต่อหนึ่ง

ในพระอุโบสถ วัดมหาสมณาราม หรือวัดเขาวัง เป็นฝีมือกลุ่มช่างขรัวอินโข่งและศิษย์ ท่านขรัวอินโข่งนี้เป็นชาวเพชรบุรี และเป็นจิตรกรเอกสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรรมฝาผนัง ที่ท่านผู้นี้เป็นผู้วางรูปแบบ แตกต่างไปจากสมัยก่อนหน้านั้น กล่าวคือ แต่เดิมผนังด้านหน้าภายในเหนือประตูมักเป็นเรื่องมารผจญ ด้านหลังพระประธานเป็นเรื่องยมกปาฏิหาริย์ ระหว่างช่องหน้าต่างอาจเป็นพุทธประวัติ หรือชาดก และเหนือช่องหน้าต่างมักเป็นเทพชุมนุม แต่ท่านขรัวอินโข่งจะวางภาพเต็มพื้นที่ทั้งหมด ไม่มีภาพเทพชุมนุมเป็นแถวแบบเดิม แต่เป็นภาพเทวดาบ้าง นางฟ้าบ้าง อยู่ตามก้อนเมฆ ภาพทั้งหมดเป็นเนื้อที่เดียวกัน แต่แบ่งเป็นตอน ๆ จากหลังเป็นทิวทัศน์ ป่าเขา สีเขียวมืด ๆ

ผนังด้านทิศใต้ เนื้อขอบหน้าต่างเป็นรูปเขาวัง หรือพระนครคีรี มีภาพวัดอยู่เบื้องหลัง ถัดไปเป็นทะเลคือ เป็นภาพทิวทัศน์เพชรบุรีสมัยรัชกาลที่ 4 นั่นเอง ผนังด้านเหนือ เป็นภาพผู้คนมากมายไปนมัสการ พระปฐมเจดีย์เป็นภาพที่เด่นที่สุด มีมณฑลพระพุทธรูปบาทอยู่บนไหล่เขาท่ามกลางป่าอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมากมายหลายชนชั้น รวมทั้งพระภิกษุและศิษย์ เดินทางด้วยวิธีต่าง ๆ กันตามฐานะ ยานพาหนะ ที่ใช้มีทั้งเรือ ช้าง เกวียน และแคร่หาม

ผนังด้านหลัง เป็นภาพพระพุทธรูปโฆษาจารย์ไปสืบศาสนาที่ลังกา เห็นได้ชัดว่าอิทธิพลจากเรื่อง พระอภัยมณี ทำให้ขรัวอินโข่งวาดภาพลังกาเป็นเมืองฝรั่ง ทั้งผู้คนและตึกรามบ้านช่อง

จิตรกรรมในพระอุโบสถ วัดมหาสมณาราม นี้ เขียนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีหลวงพ่อดุทธิ วัดปลับปลาชัย เป็นนางงาน ขรัว อินโข่ง เป็นผู้ร่างภาพ ผู้เขียนคือพระอาจารย์เป้า วัดพระทรง และครูหวน ตาลวันนา ส่วนภาพพระพุทธรูปบาทนั้น ขรัวอินโข่งเป็นผู้ร่าง และผู้เขียนคือพ่อละมุด ซึ่งอยู่ข้างวัดปลับปลาชัย การเขียนเสาบานประตูบานหน้าต่างก็เป็นฝีมือของช่างกลุ่มนี้ทั้งสิ้น

ช่วง พ.ศ.2464-2466 ช่างเขียนเพชรบุรีได้แสดงฝีมือครั้งสำคัญกันอีกครั้งหนึ่ง ในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ คือ ครูพิณ อินฟ้าแสง เขียนภาพมารผจญด้านหน้าพระประธานและภาพทศชาติ

ขณะที่ครูเลิศ พ่วงพระเดช เขียนภาพเวสสันดรชาดกที่ผนังระหว่างหน้าต่างด้านซ้ายมือ ส่วนหน้าวิหาร เป็นภาพพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ หรือหน้าพระฉาย ของเดิมเป็นฝีมือหลวงพ่อดุทธิ วัดพลับพลาชัย ซึ่งได้มีการซ่อมใหม่ต่อมา นอกจากนั้นยังมีฝีมือของครุหวน ตาลวันนา และพระอาจารย์เป้า วัดพระทอง ร่วมอยู่อีกด้วย แต่ไม่อาจชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็นภาพใดบ้าง

จิตรกรรมสกุลช่างเพชรบุรียังมีที่อื่น ๆ อีก เช่น ตามศาลาการเปรียญวัดต่าง ๆ มีวัดเกาะอันเป็น ฝีมือพ่อละมุดและครุหวน ตาลวันนา และวัดจันทราวาส วัดชีประเสริฐ เป็นต้น

ประติมากรรม

งานประติมากรรมฝีมือสกุลช่างเพชรบุรี มีทั้งพระพุทธรูปและรูปเคารพปูนปั้นประดับอาคารต่าง ๆ และงานแกะสลักไม้ ในบรรดางานศิลปะเหล่านี้ มีจำนวนมากที่แสดงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นได้อย่างงดงามน่าสนใจ งานชิ้นที่รู้จักกันดีมาช้านานและใหญ่โตที่สุด ได้แก่ พระพุทธไสยาสน์ที่วัดพระนอนเชิงเขามหาสวรรค์ และพุทธรูปองค์นี้เป็นพระนอนใหญ่มาก ยาวถึง 21 วา 1 ศอก 1 คืบ 7 นิ้ว ไม่ปรากฏผู้สร้าง ลักษณะเป็นฝีมือช่างครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่รูปแบบมีลักษณะของสุโขทัยอยู่มาก เดิมนอกจากองค์พระแล้วก็มีแต่ผนังอยู่กลางแจ้ง เพิ่งจะมาสร้างเป็นวิหารมีหลังคาครอบในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ กล่าวถึงพระนอนองค์นี้ไว้ในลักษณะเช่นนี้

พระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งในสกุลช่างเพชรบุรี เป็นงานช่างชิ้นสำคัญมาก แต่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกัน คือพระศรีสรรเพชญ์สดพันพาน หรือพระพุทธสุวรรณเขต ซึ่งคำสามัญเรียกว่าหลวงพ่อดอ มีตำนานว่าหล่อขึ้นจากการหลอมพานถึงเจ็ดพันใบ พระพุทธรูปนี้เป็นพระสมัยทวารวดี ขนาดหน้าตัก 2 วา 1 ศอก 1 คืบ 9 นิ้ว นับเป็นพระหล่อที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น และที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งคือ ได้แสดงลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเพชรบุรีไว้ด้วย คือประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาจับพระขงฆ์ แต่หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับความสามารถและความยิ่งใหญ่ของสกุลช่างเพชรบุรีชิ้นนี้ ถูกนำมาเป็นประธานพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ อยู่หลังพระพุทธชินสีห์ ตั้งแต่สมัย พ.ศ. 2370-2374

นอกจากนั้นยังมีพระประธานในอุโบสถวัดโพธาราม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเสด็จไปทอดพระเนตร ด้วยเหตุเป็นที่เลื่องลือว่า เป็นพระเก่าที่งดงาม และยังมีพระประธานในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม พระประธานในอุโบสถวัดสระบัว พระประธานและพระพุทธรูปในวิหารหลวงวัดมหาธาตุ และพระพุทธรูปอันงดงามอื่น ๆ อีกมาก อันแสดงถึงฝีมือเชิงช่างที่เชี่ยวชาญ ด้านการสร้างพระพุทธรูปสืบต่อมาช้านานของเพชรบุรี

หากจะกล่าวถึงงานหล่อโลหะของช่างเพชรบุรีแล้ว ก็ไม่อาจเว้นที่จะเอ่ยถึงรูปเหมือนสมเด็จเจ้า แดงโมเสยได้ ประติมากรรมชิ้นนี้ขนาดเท่าคนจริง หล่อด้วยโลหะ ประวิติว่าสร้างมาตั้งแต่สมัยสมเด็จเจ้าแดงโมคือสมัยอยุธยา ปัจจุบันอยู่ในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม และน่าจะเป็นประติมากรรมรูปเหมือนคนจริงชิ้นแรกของไทย

ปูนปั้นหน้าบ้านอุโบสถวัดในเพชรบุรี ที่ทำโดยช่างสกุลเพชรบุรีมีฝีมือสวยงามน่าชมนั้นมีมากมายหลาย ๆ แห่งฝีมือเป็นเอก เป็นที่เลื่องลือ รู้จักกันทั่วไปในวงการช่างศิลป์และช่างปูนปั้น เช่น ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม วัดเขabanไดอิฐ วัดมหาธาตุ เป็นต้น

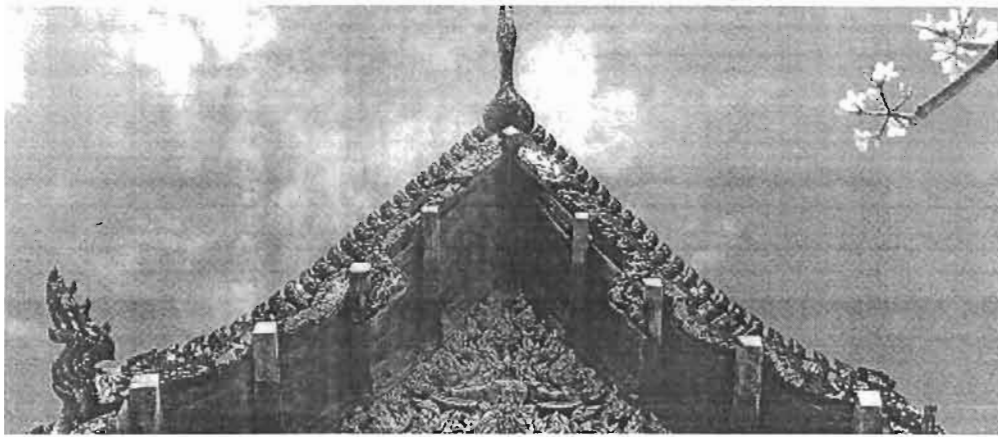
ด้านหลังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม คือด้านตะวันตก ตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลายกนกเปลวตรงกลาง มีเทพชื่อสุร นับว่าสวยงาม เป็นเยี่ยงอย่างที่ผู้ศึกษางานปูนปั้นในเพชรบุรีทุกคนต้องไปชม จัดเป็นงานปูนปั้นหน้าบ้านที่สมบูรณ์ที่สุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย ขนาดตัวภาพ ตัวลายและกระจ่าง ตลอดจนการเว้นช่องไฟสัมพันธ์กลมกลืนกันอย่างดี ลักษณะคล้ายกับหน้าบ้านวัดไผ่ล้อม ซึ่งเป็นวัดร้าง และวัดสระบัว ในตัวเมืองเพชรบุรี

หน้าบ้านอุโบสถวัดเขabanไดอิฐเป็นลายกนกเปลวพลิ้วเต็มหน้าบ้าน มีครุฑอยู่ตรงกลางเป็นลักษณะของหน้าบ้านสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งออกแบบตามลักษณะอาคาร และเพิ่มลายหน้าอุฎ्ฐิภิกษาเป็นส่วนหนึ่งของหน้าบ้านด้วย เป็นที่ชื่นชมกันว่าฝีมือการปั้นทำให้กนกแรงดังเปลวไฟที่เดี่ยว งดงามมาก ไม่มีที่ใดเทียบ

พระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ หน้าบ้านเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปพระนารายณ์ทรงครุฑ มีหนู-มานแบกครุฑ และมีลายก้านขดประกอบ หน้าบ้านตอนล่างเป็นรูปเทพนมเรียงเป็นแถว รวมทั้งซ้อฟ้าหางหงส์ ก็ทำเป็นรูปเทพนมด้วย ปูนปั้นเป็นผู้ปั้นหน้าบ้านนี้ หลวงกัลมาภรณ์เป็นผู้ปั้นซุ้มประตูพระวิหาร และนายกคงสำลีปั้นหน้าบ้านพระอุโบสถ ซึ่งเป็นรูปจระเข้

ที่วัดมหาธาตุเพชรบุรีนี้ น่าสนใจยิ่งที่มีงานปูนปั้นเป็นระยะ ๆ ต่อเนื่องกันเรื่อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน กล่าวคือที่อาคารหอประชุมและศาลาใกล้กับพระวิหาร ยังมีงานปูนปั้นในรูปแบบท่วงที่คล้ายกับที่พระอุโบสถและพระวิหาร แต่เป็นฝีมือและความคิดของช่างรุ่นปัจจุบัน ทำให้ผู้ที่เข้าไปในบริเวณนี้ สามารถ ชื่นชมกับฝีมือช่างปูนปั้นเพชรบุรีได้ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์จนถึงทุกวันนี้ ที่ประดับอาคารสอดประสานกันอยู่อย่างต่อเนื่องและงดงาม

ลวดลายปูนปั้นฝีมือช่างเมืองเพชรบุรี บนหน้าบันพระอุโบสถหลาย ๆ แห่งในเมืองเพชรบุรี

รูปพญาครุฑ วัดเขabanไดอิฐ

รูปพระนารายณ์ทรงครุฑ วัดสนามพราหมณ์

← รูปงามเกียรติ วัดพระทอง

← รูปกษิณรกษิณี วัดมหาธาตุ

งานแกะสลักไม้ สกุลช่างเพชรบุรีนั้นน่าชมเป็นอย่างมาก มีทั้งที่เป็นบานประตู หน้าต่าง และธรรมมาสน์ หลาย ๆ ชิ้นที่งดงามอ่อนช้อยจนแทบไม่น่าเชื่อว่าสลักเสลาได้ด้วยไม้

▲ ธรรมมาสน์วัดเกาะ

บานประตูของกลางของศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม แม้ฟังจากตำนานอาจไม่ใช่ฝีมือช่างเพชรบุรี แต่จากการที่อาคารและบานประตูนี้มาอยู่ในเพชรบุรี ให้พระและผู้คนที่นี้ได้ใช้อาคาร และเห็นบานประตูนี้ติดต่อกันมาถึง 300 ปี ทำให้เกิดความประทับใจในงานศิลปะด้านนี้แก่ชาวเมืองเพชรฯ เป็นอย่างสูง บานประตูนี้จำหลักลายก้านขดปิดทอง ประกอบด้วยวงก้านขดเป็นห่วง ๆ สองชุดเกิดแบบแผนอันงามสง่า แล้วถูกเน้นให้เด่นขึ้นอีกด้วยการเดินเส้นช้อนในซุ้มเรือนแก้ว นอกจากนี้ ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะบางท่านยังให้ความเห็นว่า โดยลักษณะฝีมือและแบบของลาย น่าจะเป็นช่างเพชรบุรีนี่เองที่จำหลักบานประตูนี้ขึ้น เพราะเป็นทรงทรงแบบเพชรบุรี และฝีมือเช่นนั้นนั้นในอยุธยา ก็ไม่พบว่าจะมี

บ้านประตู่และหน้าต่างอุโบสถวัดพลับพลาชัย นับเป็นที่รวมผลงานจำหลักไม้ชุดสำคัญของสกุลช่างเพชรบุรี ยุครัชกาลที่ 6-7 คือ ที่นี้ นายเลิศ พ่วงพระเดช ได้จำหลักขาคอกไว้ที่บ้านประตู่หน้าด้านทิศเหนือ นายบัวและพระภิกษุผ่านจำหลักบานด้านทิศใต้เป็นลายกนกก้านขด 2 ชั้น บ้านประตู่ด้านหลังทิศเหนือ นายหวาน หอมมาลัย จำหลักไว้ ทิศใต้เป็นฝีมือของนายหล้า ส่วนบานหน้าต่าง นายเลิศ พ่วงพระเดช เป็นผู้จำหลักทุกบาน

ฐานเสมาวัดสระบัว ปูนปั้นประดับผนังวัดไม้ล้อม ธรรมาสันแกะสลักไม้อันงดงามยอดเยี่ยมของอีกหลายวัด แม้แต่งงานช่างทองโบราณอันเลื่องลือชื่อยังมีอีกมากมาย เป็นเครื่องแสดงความสามารถของสกุลช่างเพชรบุรี ด้านประติมากรรม ที่ไม่อาจนำมากล่าวไว้ได้หมด

สถาปัตยกรรม

นับแต่ปราสาทวัดกำแพงแลง ศาลาการเปรียญ พระระเบียงรอบพระอุโบสถ และหอไตรสามเส้าวัดใหญ่สุวรรณาราม อุโบสถวัดสระบัว หมู่เรือนไทยที่เป็นกุฏิพระ อยู่ที่วัดพระทรง วัดเกาะ และวัดใหญ่สุวรรณาราม ฯลฯ ล้วนเป็นเครื่องแสดงถึงอัจฉริยภาพของช่างเพชรบุรีในเชิงสถาปัตยกรรม หากจะกล่าวถึงบางชิ้นบ้างโดยสังเขป ก็จะได้ดังนี้

ศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณารามนั้น เป็นอาคารไม้ที่เก่าแก่งดงามที่สุดของไทยหลังหนึ่ง และพิจารณาตามประวัติได้ว่า เป็นอาคารในกรุงศรีอยุธยาหลังเดียวที่ยังอยู่ถึงปัจจุบันอย่างสมบูรณ์ มีมุขประเจิด คันทวย บานประตู หน้าต่าง กระจังรอบ ฯลฯ ล้วนสมส่วน แสดงฝีมือและความคิดอันยอดเยี่ยม

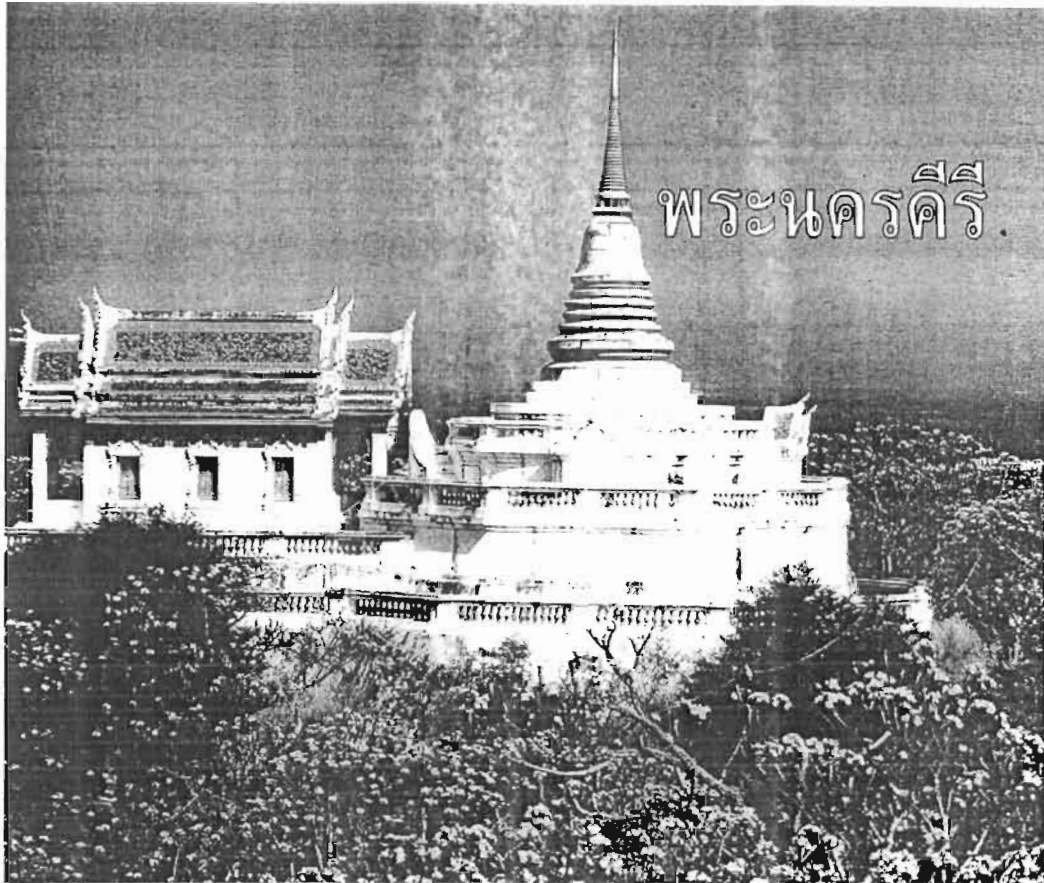
พระระเบียงรอบพระอุโบสถ ฝีมือการออกแบบของขุนศรีวังยศ เป็นการใช้พื้นที่จำกัดให้เกิดความงาม ได้สูงสุดด้วยการผสมความคิดของศาลารายและระเบียงเข้าด้วยกัน งามถึงขนาดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกหาผู้ออกแบบมาชมเชยเป็นพิเศษ

หมู่เรือนไทยที่เป็นกุฏิพระตามวัดหลายแห่ง เป็นการจัดหมู่เรือนไทยที่ลงตัว นอกจากจะเป็นแหล่งสะสมตัวอย่างลวดลายและการออกแบบเรือนไทยแล้ว ยังแสดงความสามารถในเชิงช่างของสกุลช่างเพชรบุรี ให้เป็นที่น่าอัศจรรย์อีกด้วย

หอไตรสามเส้ากลางน้ำที่วัดใหญ่สุวรรณาราม แสดงถึงความกล้าหาญ และช่างคิดฝัน ให้แปลกแหวกแนว แต่มีความหมายและงดงาม เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เด่นสะดุดตา แปลกที่สุดในบรรดาหอไตรด้วยกัน

สกุลช่างเพชรบุรีนั้น นอกจากที่กล่าวถึงมาแล้ว ยังมีช่างทองโบราณ ช่างเครื่องสด ช่างครอบไตร ช่างทำโกศ และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งต่างก็ได้สร้างสรรค์ผลงานอันงดงามเป็นอมตะไว้ให้เป็น

ศรีสง่า แก่เมืองเพชร และแก่อังคมไทย สืบต่อกันมาช้านานจนถึงปัจจุบัน จากตัวอย่างเพียงส่วนหนึ่งที่
ได้ กล่าวถึงในที่นี้ก็พอที่จะประจักษ์แล้วว่า ฝีมือช่างเมืองเพชร นั้นสมควรที่จะต้องชื่นชมและทำนุบำรุง
ไว้เป็นหลักสำคัญส่วนหนึ่งในกระแสอารยธรรมไทยสืบไป

ประวัติพระนครคีรี

พระนครคีรี หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า เขาวัง นี้เดิมเป็นพระราชฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2402 เป็นพระราชวังแห่งแรกที่สร้างบนภูเขาสูงซึ่งมียอดเขาใหญ่สามยอดติดต่อกัน ยอดที่สูงที่สุดสูง 95 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 600 ไร่ เขาถูกนี้เดิมเรียกว่าเขาศีรี ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีความตอนหนึ่งว่า เมื่อคราวขุนแผนออกเดินทางไปเที่ยวหาซื้อม้าสีหมอกได้มาพักที่ศาลาข้างหลวงเขาศีรีนี้ ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นผู้สร้างวัดขึ้นที่ไหล่เขาด้านตะวันออกและตั้งชื่อว่าวัดสมณะในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401 เรียกเขาถูกนี้ว่า เขามหาสมณะแต่ชาวบ้านมักเรียกว่า เขาสมน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามใหม่ว่า เขามหาสวรรค์ 1 และปัจจุบันเรียกว่า เขามไหศวรรย์ ตั้งอยู่ริมถนนเพชรเกษม ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรี ตำบลคลองกระแชง อำเภอเมืองเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี ห่างจากศาลากลางจังหวัดเพชรบุรีระยะทางประมาณ 700 เมตร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พ.ศ. 2394 และต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังพระนครคีรีขึ้นในปี พ.ศ. 2402

การก่อสร้างพระนครคีรีในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อประเทศไทยยังไม่มีเทคโนโลยีในการก่อสร้างที่ทันสมัยนั้น แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของบรรพบุรุษไทยในด้านสถาปัตยกรรมและศิลปะการก่อสร้าง พระนครคีรีจึงเป็นมรดกสถาปัตยกรรมที่ควรชื่นชมและภาคภูมิใจของคนไทย

บุคคลสำคัญที่เป็นแม่กองในการสร้างพระนครคีรี คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งในขณะนั้นได้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม และต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่เป็นนายงานก่อสร้าง คือ พระยาเพชรพิไชยศรีสวัสดิ์ (ท้วม บุนนาค) บุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ปลัดเมืองเพชรบุรี ท่านผู้นี้เคยเดินทางร่วมไปในคณะทูตไทยเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2400 ทำหน้าที่ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ มีบรรดาศักดิ์เป็นจมีนราชามาตย์ ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเทพประทุม ทำหน้าที่ปลัดทูลฉลอง กระทรวงกลาโหม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กองสร้างพระที่นั่งหลายแห่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งมณีสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมุติเทวราชอุโบสถ

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ ของฝรั่ง จึงทรงนำแบบอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตกมาก่อสร้างพระราชวังและพระที่นั่งต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เก่า และพระนครคีรี เป็นต้น

ในการสร้างพระนครคีรีนี้ได้นำสถาปัตยกรรมตะวันตกนี้โอคาสสิคมาเป็นแบบอย่างในการก่อสร้าง เนื่องจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาที่ไทยเปิดประเทศทำการค้าขายติดต่อกับตะวันตกอย่างกว้างขวาง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครคีรีบนยอดเขาทั้งสามยอด คือยอดกลาง ยอดเขาทิศตะวันออก และยอดเขาทิศตะวันตก กล่าวคือ

ยอดกลาง เดิมเป็นที่ตั้งของวัดอินทคีรี มีเจดีย์องค์หนึ่ง ชำรุดทรุดโทรมมาก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์ใหม่ทับองค์เดิมและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระราชทานนามว่า พระธาตุจอมเพชร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระ

พระเจ้าลูกเธอ ได้เสด็จพระราชดำเนินเวียนเทียนรอบพระธาตุจอมเพชรในวันวิสาขบูชา เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2415

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นมาทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ พระธาตุจอมเพชร เนื่องในพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา จังหวัดเพชรบุรี เมื่อพุทธศักราช 2432

ยอดเขาด้านทิศตะวันออก เดิมมีศาลาไม้ของวัดสมณะซึ่งชำรุดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดประจำพระราชวังบนพระนครศรีอยุธยา คือ วัดพระแก้ว เป็นวัดสำคัญอยู่ยอดเขาด้านทิศตะวันออก สร้างทำนองเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพมหานคร พระอุโบสถวัดพระแก้วนี้ประดับด้วยหินอ่อน หลังคา มุงกระเบื้องสี ใบระกา ซ้อฟ้าปราณี ประดับกระจกฝีมือช่างหลวง และที่สำคัญ คือหน้าบันปูนปั้นเป็น ตราพระมหาพิชัยมงกุฎ ซึ่งเป็นตราประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นงาน ปูนปั้นงดงามและมีชื่อเสียงชิ้นหนึ่งของจังหวัดเพชรบุรี

พระสุทนต์เสลเจดีย์ อยู่ด้านหลังพระอุโบสถวัดพระแก้ว เป็นเจดีย์ทรงกลมเนื้อหินสีเทาอมเขียว ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ 3 เมตร สูง 9 เมตร ในการทำเจดีย์องค์นี้ได้สลักหิน ประกอบเป็นองค์เจดีย์สำเร็จขึ้นที่เกาะสีชัง แล้วจึงถอดเป็นชิ้นนำมาประกอบเป็นองค์ดังที่เห็นอยู่ ปัจจุบันนี้ แต่ส่วนยอดขององค์เจดีย์ได้หักไป

หอรระฆัง อยู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดพระแก้ว เป็นหอรระฆังรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมขนาดเล็ก พระอุโบสถ พระสุทนต์เสลเจดีย์ และหอรระฆัง ตั้งอยู่บนเนินสูงลดหลั่นกันไป โดยมีพระสุทนต์เสลเจดีย์ อยู่บนเนินสูงสุด และตั้งอยู่หลังสุด ลดระดับลงมาเป็นพระอุโบสถ และหอรระฆัง ตามลำดับ

ศาลาและพระปรางค์ อยู่ด้านหน้าตรงข้ามกับหอรระฆังและพระอุโบสถ ศาลานั้น สร้างเป็นศาลาโปร่งขนาดเล็ก 3 หลัง

พระปรางค์ เป็นปรางค์จตุรมุขทาสีแดงทั้งองค์ ชาวบ้านเรียกพระปรางค์องค์นี้ว่า "เจดีย์แดง" ภายในองค์ปรางค์มีแท่นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ข้างในองค์ปรางค์โปร่งทั้งองค์จนถึงยอดปรางค์ ซึ่งมีติดกับปรางค์ทั้งไปที่โปร่งเฉพาะส่วนล่างแต่ส่วนบนทึบ

ยอดเขาด้านทิศตะวันตก เป็นส่วนที่ใช้ก่อสร้างพระราชวังเป็นที่ประทับ มีหมู่พระที่นั่งหลายองค์และอาคารต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งก่อสร้างทั้งหลายบนพระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามไว้คล้องจองกันทั้งหมดคือ

พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ เป็นพระที่นั่งองค์ใหญ่ที่สุดในหมู่พระที่นั่งบนพระนครคีรี ก่อฤกษ์เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2402 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นท้องพระโรงสำหรับออกขุนนาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขตัดแปลงใหม่เพื่อให้เป็นที่ประทับสำหรับพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศ คือ ดยุกโยฮัน อัลเบรคท์ ผู้สำเร็จราชการเมืองบรันสวิก แห่งประเทศเยอรมันนี และเจ้าหญิงอลิสซาเบต สโตลเบิร์ก รอสซาล่า พระชายา บนพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตกแต่งห้องต่าง ๆ คือ

ท้องพระโรงด้านหน้าจัดเป็นห้องเสวยและห้องออกขุนนาง

ท้องพระโรงด้านหลังจัดเป็นห้องบรรทม

มุขด้านทิศตะวันออกจัดเป็นห้องทรงพระสำราญ

มุขด้านทิศตะวันตกจัดเป็นห้องสรงและห้องลงพระบังคน

ซึ่งห้องดังกล่าวยังคงเป็นอยู่จนปัจจุบันนี้ และยังคงมีเครื่องราชูปโภคตลอดจนเครื่องเรือนประจำอยู่แต่ละห้อง เช่น

ท้องพระโรงด้านหน้ามีโต๊ะอาหารขนาดใหญ่พร้อมเก้าอี้และโต๊ะประชุม

ท้องพระโรงด้านหลังมีพระแท่นบรรทมตั้งอยู่กลางห้อง

มุขด้านทิศตะวันออก มีโต๊ะเล่นไพ่และเก้าอี้ประทับพักผ่อนพระอิริยาบถ

มุขด้านทิศตะวันตกมีอ่างน้ำสำหรับสรง และโต๊ะแต่งพระองค์ เป็นต้น

พระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรย์ อยู่ติดต่อกับพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ ลักษณะคล้ายกันเป็นพระที่นั่งสองชั้นชั้นล่างมีห้องโถงสองห้อง ชั้นบนมีห้องโถง ห้องบรรทม และห้องแต่งพระองค์ เชื่อกันมาแต่เดิมว่า ห้องบรรทมของพระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรย์นี้เป็นห้องบรรทมของพระราชินี แต่ประชุมพงศาวดารภาคที่ 24 กล่าวว่า "พระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรย์เป็นที่ประทับ"

หากจะเปรียบเทียบกับหมู่พระที่นั่ง 3 องค์ในพระบรมมหาราชวัง คือ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณและพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแล้ว พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์อาจเปรียบได้กับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งเป็นพระที่นั่งสำหรับออกว่าราชการ และพระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรย์เป็นพระที่นั่งที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจเปรียบได้กับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

นอกจากนี้ถ้าพิจารณาลักษณะของห้องบรรทมในพระที่นั่ง

พระที่นั่งสันตาคารสถาน เป็นหมู่พระที่นั่งขนาดใหญ่สำหรับแขกเมืองที่มาพักบนพระนครคีรี อยู่ทางขวามือของทางขึ้น ก่อนถึงพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ มีห้องรับแขกอยู่ตอนกลางสองข้างเป็นห้องนอนมีมุขหน้ายื่นออกไปเป็นที่ประทับทอดพระเนครนาฏศิลป์ที่ลานด้านทิศตะวันออก ซึ่งมีโรงมหรสพตั้งอยู่

โรงมหรสพหรือโรงโขน ตั้งอยู่ขวามือของทางขึ้นเหนือศาลาด้านหน้า เวทีเป็นรูปอัฒจันทร์ กว้าง 8 เมตร ยาว 27 เมตร ก่อกำแพงทึบเป็นฉากกั้นกลาง มีประตูสองข้างฉาก ส่วนหลังฉากขนาดเท่าเวทีเป็นที่แต่งตัวและที่พักของพวกละครหรือโขน หน้าเวทีเป็นลานดินกว้าง เพื่อให้ประชาชนได้นั่งชมด้วย

ศาลาเย็นใจ อยู่แยกไปทางซ้ายมือของทางขึ้นตรงกันข้ามกับศาลาด้านหน้า สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้พักผ่อน ก่อนและหลังเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์

พระทวารและป้อมปราการ ภายในพระราชฐานมีพระทวารรวม 7 พระทวาร แบ่งออกเป็นพระทวารรอบพระราชวัง 4 พระทวาร และพระทวารในพระราชมณฑลอีก 3 พระทวาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามแต่ละพระทวารได้คล้องจองกัน

พระทวารรอบพระราชวัง คือ ประตูชั้นกลาง ประกอบด้วย

- ประตูนารีประเวศ
- ประตูวิเศษราชกิจ
- ประตูราชฤทธิแรงปราบ
- ประตูอนุภาพเจริญ

พระทวารในพระราชมณฑลเชียร คือ ประตูฝ่ายใน ประกอบด้วย

- ประตูดำเนินทางสวรรค์
- ประตูจันทร์แจ่มจรัส
- ประตูสุริย์แจ่มจรัส

ส่วนป้อมปราการนั้น ตั้งอยู่บนไหล่เขาทั้งสี่ทิศ ก่อสร้างไว้อย่างแข็งแรงในชัยภูมิอันเหมาะสมต้องตามตำรับพิชัยสงครามในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเอานามทำวจตุมหาราช มาตั้งเป็นชื่อป้อมทั้งสี่ และเติมสร้อยให้สัมผัสคล้องจองกันดังนี้

ป้อมมตรฐป้อมปก (ทิศตะวันออก)

ป้อมวิรุฬหกบริรักษ์ (ทิศใต้)

ป้อมวิรุฬหกป้องกัน (ทิศตะวันตก)

ป้อมเวสสุวรรณรักษา (ทิศเหนือ)

และยังมีเกยอยู่ที่เชิงบันไดด้านทิศตะวันตกหน้าพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ ซึ่งมีชื่อคล้องจองกับป้อมอีกด้วย คือ เกยวัชรอภิบาล

นอกจากนั้นยังมีสิ่งก่อสร้างบางอย่างที่คงอยู่เป็นถาวรวัตถุ เนื่องจากเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จแปรพระราชฐานมาประทับที่พระนครคีรี ที่พักของข้าราชการและผู้ตามเสด็จฯ ที่สร้างด้วยไม้จะชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ส่วนสิ่งก่อสร้างที่เป็นถาวรวัตถุยังคงเหลืออยู่ เช่น

โรงม้าและโรงรถ ตั้งอยู่ขวามือและซ้ายมือทางขึ้นลาดเขาเหนือวัดมหาสมณารามขึ้นไป

ราชวัลลภาคาร ตั้งอยู่ซ้ายมือของทางขึ้นเหนือโรงม้า สำหรับเป็นที่พักมหาดเล็กข้าราชการบริวาร และเป็นที่ทำการของกรมพระตำรวจหลวงและราชวัลลภ

ศาลาลูกขุน ตั้งอยู่ขวามือของทางขึ้นเหนือโรงรถ เป็นที่ทำการของคณะลูกขุน ณ ศาลหลวงเพื่อพิจารณาคดีความต่าง ๆ

ศาลาด่านหน้า ตั้งอยู่ขวามือของทางขึ้นใกล้โรงโขน เป็นสถานที่ทำการของกรมพระตำรวจหลวงและโขนทวารมหาดเล็ก และข้าราชการบริวารในพระราชสำนักใช้เป็นที่พักในขณะออกตรวจตรา

หอจตุเวทปริตพจน์ 1 ตั้งอยู่ใกล้พระอุโบสถวัดพระแก้วก่อสร้างเป็นรูปศาลาการเปรียญ มีแท่นอาสน์สงฆ์ และธรรมาสน์เทศน์ก่ออิฐถือปูนเป็นสถานที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลดับพระธรรมเทศนา และฟังสวดพระปริตรในวันธรรมสวนะ โดยทรงนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองเพชรบุรีขึ้นมาเนื่องจากวัดพระแก้วเป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา

ทิมดาบของครักษ์ ตั้งอยู่ลาดเหนือโรงโขนขึ้นไปหน้าพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ เป็นที่ทำการของสมุหราชองครักษ์และเป็นที่พักองครักษ์เวร

โรงสุทกรรม อยู่ริมทางแยกที่จะไปวัดพระแก้ว เป็นโรงครัวสำหรับทำอาหารเลี้ยงข้าราชการ

ศาลาทัศนานักขัตถุภษ อยู่ที่ไหล่เขาทิศตะวันออกตรงข้ามกับวัดมหาสมณารามวรวิหาร เป็นศาลาที่ประทับทอดพระเนตรการจัดงานนักขัตถุภษและประเพณี เช่น งานสงกรานต์ ฯลฯ

ศาลาด่านหลัง ตั้งอยู่ริมทางแยกที่จะลงไปวัดพระนอนหรือไปยอดเขาอีกลูกหนึ่ง เป็นที่พักนายด่านตรวจตราเช่นเดียวกับด่านหน้า

ศาลาพักร้อน ตั้งอยู่ทางขวามือของทางขึ้นพระนครคีรีใช้เป็นที่พักข้าราชการกรมการเมืองเพชรบุรีหรือรับและส่งการเสด็จพระราชดำเนิน

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีศาสนสถานสำคัญซึ่งมีมาแต่ครั้งโบราณกาล คือ วัดสมณะ หรือวัดมหาสมณาราม

วัดมหาสมณาราม ตั้งอยู่ไหล่เขาด้านทิศตะวันออกของพระนครคีรี เดิมชื่อวัดสมณะ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท วิหารฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างพระนครคีรีแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมเป็นการตอบแทนที่พระองค์เคยทรงอาศัยเมื่อครั้งทรงเทศบรพชิตและพระราชทานนามมีความหมายให้เป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ว่า "วัดมหาสมณาราม"

ภายในพระอุโบสถของวัดนี้ มีภาพเขียนฝีมือชาวอินโดจีนจิตรกรที่มีชื่อเสียงซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นชาวเมืองเพชร ที่ผนังทั้งสี่ด้านเป็นภาพการไปนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา เช่น ภาพนมัสการพระพุทธบาท พระปฐมเจดีย์ พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ภาพพระนครคีรี ภาพพระพุทโธษาจารย์แปดคัมภีร์ที่ลังกา นับเป็นภาพวาดฝีมือชาวอินโดจีนแห่งเดียวในเมืองเพชรบุรี

สิ่งก่อสร้างที่พระนครคีรีนี้ ล้วนเป็นเครื่องอิฐถือปูนเพื่อให้เป็นถาวรวัตถุ เมื่อสร้างเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามว่า พระนครคีรี มิ่งงานพิธีเฉลิมพระราชมนเฑียร เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2415

ทางขึ้นพระนครคีรีนั้น ทำเป็นถนนปูด้วยอิฐถือปูนจนถึงโรงโขน ไม่ได้ทำเป็นขั้นบันได ทั้งนี้เพื่อให้รถและม้าขึ้นลงได้สะดวกจนถึงหน้าพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์

ตามประวัติกล่าวว่า หลังจากสร้างพระนครคีรีเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ มาประทับพักแรมอยู่ครั้งละนาน ๆ หลายครั้ง

ครั้งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระองค์เจ้าเมืองเพชรบุรีพร้อมด้วยกมการเมืองได้ช่วยกันประดับตกแต่งพระนครคีรีเป็นประจำทุกปี โดยประดับธงทิว ตั้งโต๊ะบูชา ณ พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ วางพระบรมรูปรัชกาลที่ 5 ไว้เหนือโต๊ะหมู่บูชา ตอนเย็นได้นิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระพุทธมนต์คาถา ณ พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์และพระที่นั่งปราโมทย์มไหสวรรย์ เวลากลางคืนมีการตามประทีบโคมไฟตามเสาและต่อสายแขวนโคมไว้สว่างไสวสวยงาม จุดคบเพลิงไว้รอบพระนครคีรีการจุดพลุและดอกไม้เพลิง มีการละเล่นต่าง ๆ ส่วนตามวัดวาอารามและบ้านเรือนราษฎรในตลาดมีการจุดประทีบโคมไฟสวยงามเป็นเวลา 3 วัน เป็นประจำทุกปี

ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมพระนครคีรีใหม่ทั้งหมดเพื่อทรงใช้เป็นที่พักแรมพักผ่อนพระอิริยาบถและเพื่อรับรองแขกเมืองด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองเป็นระบบเทศาภิบาลนั้น เมืองเพชรบุรีได้ขึ้นกับมณฑลราชบุรี พระองค์ได้เสด็จฯ ทรงตรวจราชการและเสด็จฯ มาประทับที่เมืองเพชรบุรีหลายครั้ง เพื่อรักษาพระพลานามัย กล่าวกันว่าอากาศเหมาะกับการรักษาพระโรคที่ทรงพระประชวรในฤดูฝน

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏหลักฐานว่าได้เสด็จพระราชดำเนินมายังเพชรบุรีและพระนครคีรีหลายครั้ง

บรรดาหมู่พระที่นั่งและอาคารสถานที่ต่าง ๆ บนพระนครคีรีนั้นชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลาและได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงสภาพเดิมเป็นระยะ ๆ ปัจจุบันนี้ ได้บูรณะเสร็จสมบูรณ์แล้ว ปัจจุบันมีพิพิธภัณฑ์ที่แสดงสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งประชาชนทั่วไปสามารถเข้าไปเยี่ยมชมได้

พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน*

พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน

นอกจากพระนครคีรีแล้วเพชรบุรียังมีพระราชฐานหรือที่ประทับไว้สำหรับแปรพระราชฐานในฤดูร้อนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้น ณ ชายหาด ตำบลห้วยทรายเหนือ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี และพระราชทานนามว่า "พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน"

แต่เดิมนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานประทับที่ตำบลบางทะเล หรือหาดเจ้าสำราญ เพื่อการซ่อมรถเสือป่า ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปสร้างพระตำหนักใหม่ที่ตำบลห้วยทรายเหนือ คือ พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ปัจจุบัน

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริโยกย้ายที่ประทับแรมจากค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญ อันเป็นสถานที่ที่เคยประทับอยู่ก่อนนั้น เนื่องมาจากสาเหตุ 3 ประการ คือ

ประการแรก เดิมที่ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญนั้นขาดแคลนน้ำจืดที่จะใช้ในการต่าง ๆ เพราะแต่ละครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินประทับแรมจะมีข้าราชการบริวารตามเสด็จมากมาย พันเอกพระยาสุรพันธ์เสนี จะจัดน้ำจืดบรรทุกเรือไปถวายทุกครั้ง หนทางในการเดินทางก็ใช้เส้นทางเรือ คือล่องตามแม่น้ำเพชรบุรีไปออกทะเลที่บ้านแหลม ซึ่งนับว่าไม่สะดวกสบายเท่าที่ควร

ประการที่สอง เนื่องจากการคมนาคมไม่ค่อยสะดวก เพราะถนนที่ตัดในสมัยนั้นมักเป็นดิน และบางช่วงน้ำทะเลท่วมถึง เมื่อถึงฤดูฝนจะยิ่งเพิ่มความยากลำบากในการเดินทางมากยิ่งขึ้น ในบางครั้งถึงขนาดต้องหาไม้ไผ่มาสานเป็นรูปเสื่อปูวางลงบนถนน เพื่อให้รถวิ่งผ่านไปได้ สำหรับทางรถไฟนั้นก็ยังไม่มีไปถึงหาดเจ้าสำราญแต่ต่อมาพระยารวพงศ์พิพัฒน์ จึงได้ขอพระราชทานสร้างถวายเป็นสถานีต้นทางอยู่ตรงหัวมุมถนนไปหาดเจ้าสำราญและสถานีปลายทางอยู่ใกล้กับทางเข้าพระราชฐาน ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญไม่มีสถานีระหว่างทาง ปัจจุบันเส้นทางรถไฟสายดังกล่าวได้ยกเลิกไปแล้ว

ประการสุดท้าย ที่ค่ายหลวงหาดเจ้าสำราญมีแมลงวันหัวเขียวชุกชุมมากเป็นพิเศษ ถึงขนาดต้องจ้างนักเรียนจากในตัวเมืองจังหวัดเพชรบุรีมาช่วยกันจับ

* ชัยรัตน์ เลิศรัตนพร พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน วารสาร อสท พฤษภาคม 2537.

จากปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น จึงทำให้ต้องหาสถานที่ประทับแรมแห่งใหม่ในที่สุด เจ้าพระยาอมราชก็ได้สำรวจหาสถานที่สร้างที่ประทับแรมแห่งใหม่ได้ คือที่ชายหาดตำบลบางควาย ซึ่งเป็นชื่อตำบลเดิมในสมัยนั้น แต่ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็นชื่อตำบลห้วยทรายเหนือ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานที่ที่ประทับแรมของพระมหากษัตริย์ และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่สถานที่อีกด้วย

ที่ประทับแรมแห่งใหม่นี้อยู่ไม่ไกลจากที่ค่ายหลวงหาเดเจ้าสำราญมากนักซ้ำยังเป็นแหล่งที่สมบูรณ์เหมาะแก่การสร้างที่ประทับแรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะมีลำห้วยธรรมชาติ และมีแอ่งน้ำซับได้ดินสามารถขุดบ่อน้ำจืดได้ทั่วไปแล้ว การคมนาคมก็สะดวกเนื่องจากอยู่ใกล้สถานีห้วยทรายเหนือแถมยังห่างไกลจากหมู่บ้านชาวประมงพอสมควร

ในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินยังหาดทรายที่ซึ่งเจ้าพระยาอมราชสำรวจเลือกไว้และเมื่อพระองค์ทอดพระเนตรแล้ว พอพระราชหฤทัยเป็นอันมาก

โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังที่ประทับแรมแห่งใหม่ ในปี พ.ศ. 2466 นั้นเอง โดยมีเจ้าพระยาอมราชเป็นผู้อำนวยการในการก่อสร้าง มีนายช่างชาวอิตาลี ชื่อ นายอีโคล มันเฟรดี เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างอีกต่อหนึ่ง และเป็นคนเขียนแบบออกแบบในการก่อสร้างอีกต่อหนึ่ง และเป็นคนเขียนแบบออกแบบในการก่อสร้างครั้งนี้อีกด้วย แรงงานการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นชาวจีน หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้หรือพระตำหนักในบริเวณค่ายหลวงเจ้าสำราญไปสร้างใหม่ ณ หาดห้วยทรายเหนือด้วย กล่าวกันว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ร่างแบบ และวางแผนการก่อสร้างด้วยพระองค์เอง

เมื่อการก่อสร้างที่ประทับแรมแห่งใหม่ลุล่วงแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามที่ประทับแรมแห่งใหม่นี้ว่า "พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน"

พระราชนิเวศน์แห่งนี้เน้นความโปร่ง เพื่อให้เหมาะกับสภาพภูมิอากาศเมืองไทย โดยสร้างเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง พื้นล่างเทคอนกรีตตลอดหลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องสีเหลือง หรือที่เรียกว่ากระเบื้องวาฬ ส่วนตัวอาคารใช้ไม้สักทองทั้งหมด ซวงเสาเป็นคอนกรีต และมีร่องน้ำรับหล่นน้ำไว้เพื่อกันพวกมด ปลวก ขึ้นไปบนเรือนไม้ ฝ้าเพดานเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเพื่อสร้างน้ำหนักกดทับอาคารไม่ให้ไหวตัวเมื่อปะทะลมทะเลแรงๆ ใต้ถุนคอนกรีตเปิดโล่งตลอดไม้กันห้องเพื่อให้ลมโกรกและใช้ประโยชน์ได้จนแก่ประสงค์

พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน มีลักษณะเป็นหมู่พระที่นั่งทรงไทยกึ่งยุโรป ประกอบด้วย 3 หมู่ใหญ่ๆหันหน้าไปทางทะเล มีอาคารรวมทั้งหมด 16 หลัง เชื่อมติดต่อกันตลอดด้วยระเบียงยาวที่กั้นด้วยลูกกรงมีเสาอาคารรวมทั้งหมด 1,080 ต้น มีบันไดขึ้นลงทั้งหมดมีถึง 19 แห่ง การที่มีทางเดินติดต่อกันทำให้ไม่ต้องลงบันไดเพื่อจะไปขึ้นบันไดของอาคารอีกหลังหนึ่งเป็นการประหยัดเวลา และพลังงานทำให้สะดวกรวดเร็ว อีกทั้งยังกันแดดกันฝน และยังปลอดภัยจากอันตรายต่างๆในยามค่ำคืนด้วย

นายนิโคล มั่นเฟรดี ได้ออกแบบเสาของอาคารทุกหลังให้มีช่วงห่างเท่ากันหมด เรียกว่า ระบบพิกัด

การออกแบบโดยใช้ระบบพิกัดนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังไม่เคยมีใครนำมาใช้ ตัวเสากับฐานจะมีรอยต่อแยกจากกัน ซึ่งตรงกลางจะมีร่องเหมือนกับเสาล่อน้ำ ตรงช่วงบันไดก็เช่นเดียวกัน

หมู่พระที่นั่งทั้ง 3 หมู่นี้มีประโยชน์ใช้สอยต่างๆดังนี้

หมู่พระที่นั่งสมุทรพิมาน เป็นหมู่พระที่นั่งทางด้านซ้ายมือเมื่อมองเข้ามาจากทะเล

เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชินีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 และในบริเวณหมู่พระที่นั่งนี้มีหอสวยของฝ่ายใน ซึ่งจะเป็นที่ประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระวรราชายา และวิต้านักฝ่ายในมีหมู่เรือนเล็กๆซึ่งเป็นที่อยู่ของข้าราชการบริพารฝ่ายในอีกด้วย

หมู่พระที่นั่งพิศาลสาคร เป็นหมู่พระที่นั่งอยู่ตรงกลาง เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยห้องพระบรรทมห้องฉลองพระองค์ ห้องทรงพระอักษร ห้องทรง

ถัดออกไปทางด้านหลังเป็นเรือนไม้ห้องโถงใหญ่เป็นที่สำหรับประทับเสวยพระกระยาหารค่ำ แต่ทุกวันนี้ใช้เป็นที่ตั้งโต๊ะหมู่บูชาพระบรมรูปอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน ซึ่งสร้างถวายโดยพระยารามราฆพ

ติดกับหมู่พระที่นั่งพิศาลสาครนี้มีระเบียงทางเดินลงสู่ทะเลไปยังศาลาลงทรงฝ้ายหย้า และที่ศาลาลงทรงฝ้ายหย้านี้ ภายในยังคงแต่งเป็นห้องสำหรับทรงพระอักษรไว้อีกด้วย จากพระที่นั่งองค์นี้มีสะพานยาวพร้อมหลังคาตรงไปถึงห้องเปลี่ยนฉลองพระองค์หรือที่ประทับเล่นชายหาดได้ นอกจากนี้ยังมีเรือนพักของข้าราชการบริพารฝ่ายหน้าในบริวารหลายหลัง

หมู่พระที่นั่งสโมสรเสวกามาตย์ เป็นอาคารสองชั้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เปิดโล่งไม่กั้นฝาทั้งชั้นล่างและชั้นบน ทรงใช้สำหรับเสด็จออกให้ข้าราชการบริพารเข้าเฝ้า

นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่พักสำหรับทวงละครร่วมกับข้าราชการอีกด้วย ในสมัยพระองค์โปรดให้มหรหารแสดงละครที่พระที่นั่งสโมสรเสวกามาตย์นี้เนื่องในโอกาสสำคัญเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมที่พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน แหล่งนี้เพียง 2 ครั้งเท่านั้น ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2467 เนื่องในงานเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจีพระวรราชชายา และเสด็จมาประทับอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2468 พระราชนิเวศน์แห่งนี้ก็ได้ถูกทอดทิ้งจนทรุดโทรมลงเป็นลำดับถึงแม้มีการบำรุงรักษาอยู่บ้างก็ตาม แต่พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ก็ถูกปล่อยให้อยู่อย่างโดดเดี่ยวเดียวดายกับสายลมและเกลียวคลื่นจากปี พ.ศ. 2468 จนถึงปี พ.ศ. 2513 รวมเวลาที่ถูกละทิ้งขาดการดูแลนานเกือบครึ่งศตวรรษทีเดียว

ต่อมาเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2513 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดน ใช้เป็นสถานที่ตั้งศูนย์ฝึกการต่อต้านปราบปรามการก่อความไม่สงบ คือกองกำลังการฝึกพิเศษ และพระราชทานนามเสียใหม่ว่า “ค่ายพระรามหก” ที่ประทับในอดีตจึงกลายเป็นศูนย์ฝึกตำรวจตระเวนชายแดน นับแต่บัดนั้นมา โดยมีตำรวจตระเวนชายแดนผลัดกันขึ้นไปรักษาการณ์บนพระราชฐานอยู่ตลอดเวลา

เมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2524 กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน เป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2524 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 98 ตอนที่ 177 มีพื้นที่เขตโบราณสถานทั้งสิ้น 31 ไร่ 1 งาน 62.5 ตารางวา

ในปัจจุบันพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ได้รับการบูรณะให้คงสภาพเดิมให้มากที่สุด และพระราชนิเวศน์มฤคทายวัน ก็จะเป็นสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่สำคัญของประเทศอีกแห่งหนึ่ง และเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาได้เป็นอย่างดี

บทสรุป

ทรัพยากรทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นของไทยนั้นมีมากมายยิ่ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเขตจังหวัดนครปฐม เพชรบุรี ราชบุรี นั้น มีวัฒนธรรมท้องถิ่นมากมายที่เป็นเอกลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมและคุณค่าทางจิตใจ มีความงามและเรื่องราวทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นสอดแทรกอยู่ทุกถิ่น ซึ่งแต่ละแห่งมีเสน่ห์และเอกลักษณ์เฉพาะคนที่ไม่ด้อยกว่าที่อื่น ๆ ซึ่งจังหวัดที่ศึกษานั้นเป็นเมืองที่วัฒนธรรมเก่าแก่ มีผู้คนและเชื้อชาติที่หลากหลายไปด้วยวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ ทั้งบ้านเมือง การแต่งกาย ภาษาพูด อาหารการกิน ตลอดจนความสามารถในเชิงช่างฝีมือ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า

การจัดตั้งพิธีกรรมที่บ้านในแต่ละแห่งแต่ละท้องถิ่นที่ผู้คนในท้องถิ่นได้เห็นถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของตนเอง และให้คนต่างถิ่นได้เห็นชีวิตความเป็นอยู่และชีวิตวัฒนธรรม หรือมีกิจกรรมร่วมกับคนในท้องถิ่นนั้นทำให้ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ต่างถิ่น และแตกต่างไปจากเมืองหลวง ที่จังหวัดนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ยังคงมีวัฒนธรรมเฉพาะ เช่น มีตลาดน้ำ ที่มีชาวบ้านพายเรือมาค้าขาย สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวการค้าขายแต่ครั้งอดีตซึ่งคนในท้องถิ่นได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำก่อนที่จะมีถนนตัดผ่าน มีงานหัตถกรรมไทย และหมู่บ้านที่ทำงานหัตถกรรมอยู่ทั่วไป นอกจากนั้นยังมีหมู่บ้านและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และศาสนา ที่เป็นสีสันทางวัฒนธรรมอันเกิดจากผู้คนไทยเชื้อสายต่าง ๆ ซึ่งมีขนบประเพณี ความเชื่อ ภาษา การแต่งกาย อาหารการกิน ตลอดจนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรูปแบบแตกต่างกันไป และเพราะประเทศไทยเป็นชาติที่ร่ำรวยไปด้วยวัฒนธรรม ซึ่งอาจวัดได้จากงานศิลปกรรมต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรมปูนปั้น และภาพวาดประดับฝาผนัง ซึ่งวัฒนธรรมอันมีคุณค่านี้สมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังได้เห็นสืบไป

จากการศึกษาถึงรูปแบบของพิธีกรรมที่บ้าน วิถีของสีสันทางศิลปกรรมนี้ จะเห็นได้ว่า กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณ 3 จังหวัด (นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี) นี้มีอยู่หลายกลุ่มที่มีประวัติยาวนานอยู่ด้วยกันด้วยความสงบสุข และยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างน่าชื่นชม ท่ามกลางเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างน่าชื่นชม ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่กระทบสังคมวัฒนธรรมของชาวบ้านที่ยังคงสืบทอดประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่

จากการศึกษารูปแบบของการจัดพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้นสามารถจัดแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) ประเภทถาวร 2) ประเภทชั่วคราวหรือกึ่งถาวร ซึ่งทั้ง 2 ประเภทนี้จะเป็นพิพิธภัณฑ์ที่น่าจะผูกติดกับวิถีชีวิตและประเพณีความเชื่อดั้งเดิม ความโอปอ้อมอารีมีน้ำใจของชาวบ้านและผู้เข้าชมซึ่งรวมเนื้อหาทั้งในด้านภาษา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานศิลปกรรมต่าง ๆ ซึ่งสถานที่ของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้นอาจเป็นวัด หรือสถานที่ประกอบศาสนา แหล่งชุมชน หรือสถานที่ ๆ ที่มีความหมายและความสำคัญต่อชุมชนนั้น ๆ โดยที่ชุมชนในท้องถิ่นจะต้องพยายามเก็บรวบรวมสิ่งของที่สะท้อนถึงความเจริญทางภูมิปัญญา ประเพณี อันติงามของชุมชนมาอย่างสม่ำเสมอ เช่น คัมภีร์และผ้าห่อเครื่องมือเครื่องใช้ ศิลปะวัตถุ เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องใช้ในการประกอบอาหาร ที่สะท้อนวิถีชีวิตที่ผูกกับประเพณีในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ ความเชื่อและการทำมาหากินตลอดจนถึงสถานที่พักอาศัย ทั้งนี้ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจะต้องแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาชุมชนและชาวบ้านที่ต้องการให้มีการสืบทอดต่อกันมา อีกทั้งยังเป็นการกระจายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่ตื้นนั้นมิใช่หน้าที่ของผู้มาจัดแสดงหรือจัดการตามความพึงพอใจ แต่จะต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายทั้งคนในท้องถิ่นเอง ผู้ทรงคุณวุฒิ และอาจจะมีผู้ที่มีประสบการณ์ด้านพิพิธภัณฑ์จากหน่วยงานต่าง ๆ ก่อนอื่นต้องมีสถานที่ ๆ มีความสำคัญต่อชุมชนนั้น ๆ ที่สามารถเป็นตัวแทนหรือสืบทอดความภาคภูมิใจในมรดกวัฒนธรรม มีการระดมความคิดในการค้นหาข้อมูลและศึกษาวิจัยเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดของการจัดแสดงข้อมูลที่ได้ จะต้องถูกนำมาถนอมกรองใช้เป็นพื้นฐานเพื่อกำหนดขอบเขตและเนื้อหาในการจัดแสดงนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ซึ่งปกติจะต้องมีการแสดงประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่และภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีลักษณะเรียบง่ายและสะดวกต่อการดูแลรักษาทั้งพยายามให้มีความเป็นธรรมชาติที่สุด อีกทั้งยังต้องประหยัดและไม่เป็นภาระต่อคนในท้องถิ่นที่ต้องดูแล

ในการจัดรูปแบบพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนั้น จากการรวบรวมเอกสารภายในงานวิจัยนี้สามารถ จัดแบ่งการจัดออกได้เป็น 5 ส่วน คือ

1. เป็นเรื่องราวของสภาพแวดล้อมและหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่มีต่อการพัฒนาการของชุมชนที่มีการพัฒนาการต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต

2. เป็นเรื่องของสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ทั้งในเรื่องของศาสนา กลุ่มชน และสาธารณูปโภคความเป็นอยู่
3. เป็นเรื่องของข้อมูลเฉพาะกับภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งแสดงเอกลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเนื้อเรื่องอาจจะเป็นเรื่องของผู้นำชุมชน ศาสนา และการสืบทอดทางวัฒนธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแหล่งชุมชนนั้น ๆ
4. วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงเป็นการนำเสนอวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ความเชื่อ การทำมาหากิน ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และประเพณีในรอบปีของชาวบ้านที่ยังทำต่อเนื่องกันอยู่ ซึ่งการจัดแสดงงานในพื้นที่บ้านนี้สามารถขยายออกมาเป็นการจัดเทศกาลต่าง ๆ ก็ได้
5. เป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอาจจะกล่าวถึงผลดีและผลกระทบของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม ที่มีต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่น สภาพแวดล้อมต่าง ๆ

ซึ่งรูปแบบของการจัดพิพิธภัณฑวัตถุพื้นบ้านนี้ยังไม่มีรูปแบบใดแตกต่างเหมือนเช่นพิพิธภัณฑวัตถุศิลปะ หรือพิพิธภัณฑวัตถุอื่น ๆ แต่เป็นพิพิธภัณฑวัตถุในเรื่องของสังคม ศิลปะวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนเข้าใจในประวัติศาสตร์ การพัฒนาของท้องถิ่นที่จำเป็นจะต้องมีการรักษาและศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนั้นยังเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาต่อไปในเรื่องที่มีข้อมูลและหลักฐานที่มีความสำคัญกับแหล่งชุมชนนั้น ๆ ในแนวคิด พิพิธภัณฑวัตถุพื้นบ้านจะเป็นแหล่งที่นักวิชาการและผู้สนใจ รวมทั้งชาวบ้านในท้องถิ่นช่วยกันศึกษาค้นคว้า เพื่อประโยชน์และความเจริญก้าวหน้าทั้งทางวิชาการและความเข้าใจเรื่องราวของวัฒนธรรมท้องถิ่นยิ่งขึ้น ซึ่งผลของความรู้ความเข้าใจจะนำความภาคภูมิใจมาสู่ชาวบ้านและยังสามารถพัฒนาชีวิตของชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป

ข้อเสนอแนะ

สำหรับปัญหาของการวิจัยนี้ นั่น หัวข้อวิจัยปัญหานั้นต้องค้นคว้าในแง่ของมิติทางวัฒนธรรม การทำวิจัยจึงสามารถทำได้เฉพาะแต่ในแนวกว้างเท่านั้น ยังมีได้มีการวิจัยเฉพาะเจาะจงลงไปยิ่งที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ ตลอดจนระยะเวลาที่จำกัดของงานวิจัย (1 ปี) ทำให้การทำงานเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทั้งการสืบค้นและการออกไปสำรวจด้วยตนเอง ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะได้ว่าน่าจะมีการศึกษาเฉพาะแหล่งชุมชนโดยเฉพาะ ดังตัวอย่างกรณีพิพิธภัณฑวัตถุบ้านม่วง ซึ่งถือได้ว่าเป็นกรณีศึกษาที่ดีมากและสามารถใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษาต่อไปในอนาคตได้ นอกจากนี้ นักวิจัยจะต้องทุ่มเททั้งชีวิตจิตใจในการทำงานวิจัยประเภทนี้เนื่องจากจะพบอุปสรรคมากมายตั้งแต่การเตรียมงานและการดำเนินงานการวิจัยเอง จะต้องมีแหล่งข้อมูลที่ดีและที่สำคัญที่สุดคือการเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชนนั้น ๆ ด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เที่ยงตรงและเหมาะสมสำหรับพิพิธภัณฑวัตถุพื้นบ้านมากที่สุด

บรรณานุกรม

กองอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก, บันทึกวิชาการศาสนาและศีลธรรมหลักสูตร
24 ชั่วโมง. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2501 หน้า 10-12.

คณะครู. "คำนำ", ประเพณี-พิธีสำคัญของไทย. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2512.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 5 เมื่อเสด็จประพาส
มณฑลราชบุรี พ.ศ. 2452" รวมเรื่องเพชรบุรี พิมพ์ในงานฌาปนกิจกำนันไทย
สุขเจริญ 2516.

ช. ใจเปี่ยม. ศาสนาของโลก. กรุงเทพฯ : สื่อการค้า, 2508 หน้า 1.

ชัยรัตน์ เลิศรัตนพร. พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน. อสท.วารสารเพื่อการท่องเที่ยวและอนุรักษ์
ธรรมชาติ, พฤษภาคม 2537.

ดุษฎี ชุมสาย. จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยการศึกษา หน้า 506-542.

บทบรรณาธิการ. ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์วัดบ้านม่วง. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ร้านตั้ง
เซ็นเตอร์., 2534.

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง. ประเพณีและการสร้างสังคมสมัยใหม่. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย หน้า 2.

ปริญญาณภิกขุ. "คำอนุโมทนา", ประเพณีไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : ศิริธรรม, 2510.

เป็รื่อง กุมุท. "ระบบสัญญาณ", เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 11-15.

----- . "ผู้ชม", เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 14-16.

----- . "ประเภทของผู้ชม", เทคนิคนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2536, หน้า 91-93.

ผะอบ โปษะกฤษณะ, พ.ต.หญิง. วรรณกรรมประกอบการเล่นหนังใหญ่วัดขนอน จังหวัดราชบุรี.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2521.

พยุงค์ศักดิ์ ประจุศิลป์. "แผนการในการจัดนิทรรศการ", การออกแบบสำหรับนิทรรศการ.
กรุงเทพมหานคร, 2535.

พิศิษฐ์ ปัญจันทร์สิงห์. ตำราพิธีมงคลไทย. กรุงเทพฯ : อุดมศึกษา, 2512 หน้า 3.

พูนพิศมัย ดิศกุล. ม.จ.หญิง. "คำอธิบาย" พิธีของทุกคน. กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ, 2504.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทยและหลักพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เกื้อกุล, 2506
หน้า 74-75.

มนู อุดมเวช. สกุลช่างเพชรบุรี. อสท.วารสารเพื่อการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ธรรมชาติ, พฤษภาคม
2537.

ราชบุรี, สำนักงานจังหวัด. ของดีเมืองราชบุรี. กรุงเทพฯ : บริษัท พี.ที.ซี.คอร์ปอเรชั่น จำกัด, 2532.

ล้อม เพ็งแก้ว, และบัวไทย แจ่มจันทร์. "พระศรีสรรเพชญ์เสด็จเสวยพิณพาทน" ที่ระลึกในพิธีเปิด
วิทยาลัยพยาบาลพระจอมเกล้า จังหวัดเพชรบุรี 2533 หน้า 108.

วราภรณ์ พลอยบริสุทธิ์. อสท.วารสารเพื่อการท่องเที่ยวและอนุรักษ์ธรรมชาติ, พฤษภาคม 2537.

วัฒน์ จูฑะวิภาต. "ความหมายของคำว่านิทรรศการ", การจัดนิทรรศการ. กรุงเทพฯ :
กลีนแก้ว, เมษายน 2526 หน้า 7-19

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน. หนังสือเมืองโบราณ, 2534.

----- พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน. หนังสือเมืองโบราณ, 2538. /

วิยะดา ทองมิตร. "ขวัญดินโขง" เมืองโบราณ 3 (4) : 2520.

----- "สถานที่จัด", การจัดนิทรรศการ. กรุงเทพฯ : เมษายน 2536, หน้า 21-22.

ศรีศักร วัลลิโภดม. พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2, 2520.

----- พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 4 ฉบับที่ 2, 2521.

----- "ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย", เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ.
จัดโดยภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

ศิลปากร, กรม. วัดคงคาราม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. 2521.

ศูนย์วัฒนธรรมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การศึกษากับการถ่ายทอด-
วัฒนธรรม : กรณีศึกษาหนังใหญ่วัดขนอน. กรุงเทพฯ : บริษัทพิพิธการพิมพ์ จำกัด, 2537.

ส. พลายน้อย. แลไปข้างหลัง. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2500 หน้า 89-90.

สุภาพรณ์ จินตามณีโรจน์. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำแม่กลอง : ศึกษากรณีชุมชนมอญ-
บ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในหนังสือลุ่มแม่น้ำแม่กลอง : พัฒนาการทาง
สังคมและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, พิมพ์ครั้งที่ ๓ เชียงใหม่, 2536
หน้า 74-112.

สุรามหาราชภฏ, บริษัท. ราชบุรี. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด.

สน สีมาตริง. จิตรกรรมฝาผนังสกุลช่างรัตนโกสินทร์ คณะกรรมการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น 2522.

เสฐียรโกเศศ. "บทคำนำ", ประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : แพรววิทยา, 2500.

----- วัฒนธรรมเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2501.

----- ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรือง, 2502 หน้า 11.

อุดม สมพร. ผ้าจกไทย-ยวน ราชบุรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2540.

อนุวัฒน์ เจริญศุกุล. องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย การพิมพ์สตรีสาร 2521.

อนุমানราชชน. ศึกษาเรื่องประเพณีไทย (ราชบัณฑิตยสถาน.2506), หน้า 25-26.

อบอวล หกสุวรรณ. "ศิลปกรรม" สมุดเพชรบุรี จังหวัดเพชรบุรี พิมพ์ในโอกาสฉลอง สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี 2525 หน้า 188-211.

Biersted, Robert, Samuelson, Eugene J. Modern Social Science
(New York : McGraw-Hill Company, 1964).

Encyclopedia. p. 398.

Kingsley Davis, Human Society 1967, p. 509.

Kimbal Yong, Sociology A Study of society and Culture (America book Co.,1942)
pp.485-488.

Leonard Broom, Philip Selzinck, Sociology (Harper and Row), 1969.

Norman Birbauem Gertrud Lenzer, Sociology and Religion, New Jersey : Prentic Hall
Inc.. 1969;p.67-83.

Sapir Edward, Culture. University of California Press 1949.

Yinger J. Milton, Religion, Society and the Individual (The Macmillan Co., 1957).p. 55.